

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ

Монографія

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, доцента
В. В. Шаблистого*

Дніпро
Видавець Біла К. О.
2019

УДК 342.742:343.343.5(477)(02.064)

Ш 13

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 8 від 28 березня 2019 р.)*

Рецензенти:

Корнякова Т. В. – д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

Козич І. В. – канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Ященко А. М. – д-р юрид. наук, доц., професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

Шаблистий В. В.

Ш 13 Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія / В. В. Шаблистий, А. Ю. Александрова ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистого. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. – 136 с.

ISBN 978-617-645-347-5

У монографії науково обґрунтовано кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, створено на цій основі удосконалену конструкцію ст. 336 КК України та розроблено рекомендації з удосконалення відповідних законодавчих положень і практики їх застосування.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) закладів вищої освіти, в яких готують правників, співробітників правоохоронних органів, прокуратури та суду, а також усіх, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

УДК 342.742:343.343.5(477)(02.064)

ISBN 978-617-645-347-5

© Шаблистий В. В., Александрова А. Ю., 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК І СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ	
1.1. Витоки та сучасний стан кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією	9
1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією	26
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ	
2.1. Об'єкт складу ухилення від призову за мобілізацією	33
2.2. Об'єктивна сторона складу ухилення від призову за мобілізацією....	44
2.3. Суб'єкт ухилення від призову за мобілізацією.....	54
2.4. Суб'єктивна сторона складу ухилення від призову за мобілізацією.....	64
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ	
3.1. Форми реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією	71
3.2. Зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією	98
ВИСНОВКИ.....	115
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	119

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АР	автономна республіка
АТО	антитерористична операція
ВК	військовий комісаріат
ВР	Верховна Рада
ВС	Верховний Суд
ВУЦВК	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВЦВК	Всеросійський центральний виконавчий комітет
ЗМІ	засоби масової інформації
ЗСУ	Збройні Сили України
ПК	Пенітенціарний кодекс
РНК	Рада Народних Комісарів
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
РВК	районний військовий комісаріат
РФ	Російська Федерація
КК	Кримінальний кодекс
КНР	Китайська Народна Республіка
ОВС	органи внутрішніх справ
ОМВК	об'єднаний міжрайонний військовий комісаріат
ПВС	Пленум Верховного Суду
США	Сполучені Штати Америки
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Конституція України у ст. 17 проголосила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Ніхто з громадян України за всі роки незалежності не міг собі уявити, що таке положення Основного Закону стане надзвичайно актуальним вже впродовж п'яти років з початку російської військової агресії проти України. Фактичний стан неоголошеної війни зумовив перегляд всіх сфер суспільного розвитку та їх правового забезпечення, в тому числі правового забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин, а також запобігання тим злочинам, про можливість вчинення яких у мирний час ніхто навіть не замислювався. До одного з таких злочинів належить ст. 336 КК України «Ухилення від призову за мобілізацією», яка до 2014 року жодного разу не була застосована.

Згідно з даними Генеральної прокуратури України, протягом 2014 р. відкрито 676 кримінальних проваджень за ст. 336 КК України, з яких повідомлення про підозру вручено 290 особам; протягом 2015 р. – 2252 кримінальних проваджень, з яких повідомлення про підозру вручено 1228 особам; протягом 2016 р. – 673 кримінальних проваджень, з яких повідомлення про підозру вручено 356 особам; протягом 2017 р. – 123 кримінальних провадження, з яких повідомлення про підозру вручено 74 особам.

За офіційними даними Державної судової адміністрації (далі – ДСА) України, протягом 2014 року за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, засуджено 139 осіб; за 2015 рік – 935 осіб; за 2016 рік – 220 осіб; за 2017 рік – лише 45 осіб.

Слідча, прокурорська та судова практики застосування ст. 336 КК України характеризуються досить неоднозначними тенденціями. Результати інтерв'ювання працівників Національної поліції України та військових комісаріатів свідчать про небажання застосовувати ст. 336 КК України через її недовість у забезпеченні обороноздатності країни.

Методологічною основою монографії стали праці таких вітчизняних вчених-криміналістів, як: П. П. Андрушко, В. В. Антипов, В. І. Антипов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Бурдін, О. С. Володавська, В. К. Гришук, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров, І. В. Козич, І. М. Копотун, С. П. Кучевська, О. М. Литвинов, Т. Є. Леоненко, І. І. Митрофанов, А. А. Музика, В. А. Мисливий, В. О. Навроцький, О. О. Пащенко, М. І. Панов, Є. О. Письменський, О. П. Рябчинська, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко, Н. М. Ярмиш, А. М. Яценко та ін.

Праці вищезазначених та інших вчених стали підґрунтям для дослідження питань кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, оскільки сучасний стан наукової розробленості проблеми характеризується наявністю окремих фрагментарних публікацій і науково-практичних роз'яснень щодо особливостей застосування ст. 336 КК України.

Разом з тим загроза повномасштабного військового вторгнення з боку РФ, наявність певних труднощів у застосуванні ст. 336 КК України, недостатня теоретична розробленість проблеми кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією зумовили вибір теми дослідження.

Метою дослідження було наукове обґрунтування кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, створення на цій основі удосконаленої конструкції ст. 336 КК України та розробка рекомендацій з вдосконалення відповідних законодавчих положень і практики їх застосування.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано та вирішено такі задачі:

- досліджено витoki та сучасний стан кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією;
- розкрито соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією;
- визначено об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 336 КК України;
- охарактеризовано об'єктивну сторону складу ухилення від призову за мобілізацією;
- встановлено ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 336 КК України, та сформульовано кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє ухилення від призову за мобілізацією;
- досліджено суб'єктивну сторону складу ухилення від призову за мобілізацією;
- розкрито форми реалізації кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 336 КК України;
- проаналізовано досвід зарубіжних держав щодо кримінально-правового забезпечення обороноздатності країни й окреслено можливі напрямки його запозичення;
- створено удосконалену конструкцію ст. 336 КК України та розроблено рекомендації з вдосконалення відповідних законодавчих положень та практики їх застосування.

Об'єктом дослідження виступили суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Предмет дослідження склала кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією.

Дослідження кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією є першим в науці кримінального права. Враховуючи це, сформульовані наступні положення:

вперше:

– доведено, що якість кримінально-правового забезпечення обороноздатності країни наряду залежить від її «військового досвіду»: наявність протягом певного історичного періоду розвитку військових оборонних та/або наступальних дій чи діючого збройного конфлікту позитивно впливає на норми кримінального закону, які були застосовані у цей час;

– запропоновано визначати об'єкт ухилення від призову за мобілізацією у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні – суспільні відносини у сфері планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу (згідно з поняттям «мобілізація», що визначений Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»); у вузькому значенні – встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами порядок підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави (згідно з Указом Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14.01.2015 року);

– сформульовано кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє ухилення від призову за мобілізацією: це, як правило, військовозобов'язана законотрухняна особа чоловічої статі віком від 18-ти до 35-ти років, яка має професійно-технічну або середню освіту, є представником робітничих професій, або будучи працездатною, ніде не працює та не навчається, злочин вчинила вперше та характеризується позитивним відношенням до закону і держави, проте не бажає виконувати обов'язок щодо захисту держави;

– пропонується доповнити диспозицію ст. 336 КК України частиною 2 щодо ухилення від призову за мобілізацією, вчиненого військовослужбовцем або під час воєнного стану; санкції частини 1 доповнити покараннями у вигляді штрафу, громадських робіт та арешту, частини 2 – обмеженням волі;

– обґрунтовано доцільність доповнення ст. 336 КК України частиною 3, яка передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, та ст. 26 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» частиною 3 щодо обов'язкової умови при такому звільненні – повернення коштів, що витрачені правоохоронними органами, військовими комісаріатами та судом на всіх стадіях кримінального провадження;

удосконалено:

– положення щодо безпідставності тверджень окремих науковців і громадських діячів про незаконність чотирьох хвиль часткових мобілізацій, оголошених указами Президента України, і як наслідок, неправомірного застосування ст. 336 КК України – наявні колізії та прогалини правового регулювання у цій сфері запропоновано вирішувати на підставі конституційного принципу верховенства права як основоположного для здійснення правосуддя в Україні;

– положення науки кримінального права щодо необхідності врахування історичного досвіду правового регулювання суспільних відносин під час розробки та прийняття нових кримінальних законів;

дістало подальший розвиток:

– твердження про те, що ухилення від призову за мобілізацією може вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності;

– доктринальне положення про критерії відмежування ухилення від призову за мобілізацією від суміжних злочинів та адміністративних правопорушень, в першу чергу, за суб'єктом злочину.

Сподіваємось, що наші зусилля не будуть марними, а їх результат зацікавить читача. Будемо вдячні за висловлені думки з приводу написаного, особливо критичні.

Всі побажання прохання надсилати на e-mail: vo-1_shablisty@ukr.net.

Автори висловлюють слова щирої вдячності рецензентам цієї роботи – доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України *Корняковій Тетяні Всеволодівні*, кандидату юридичних наук, доценту *Козичу Ігорю Васильовичу*, доктору юридичних наук, доценту *Яценку Андрію Миколайовичу*, за доброзичливість та цінні зауваження з приводу видання, а також усім тим, за підтримки яких ця робота побачила світ.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК І СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ

1.2. Витоки та сучасний стан кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією

Юридична наука за своїм змістом являє собою відносно розвинену систему упорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх існування та розвитку. Її системоутворюючими елементами виступають наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методики та принципи наукового пізнання, правові інститути, норми й юридичні конструкції, факти та явища правової реальності. Як галузь специфічних знань, юридична наука має притаманну їй упорядковану систему взаємопов'язаних і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю та змістом визначаються предметом цієї науки й одночасно забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері держави і права. У своїй єдності правові поняття та категорії утворюють категоріально-понятійний апарат цієї науки. Одночасно юридична наука виступає джерелом формування її понятійного апарату. Правові категорії і поняття відображають певний рівень (зріз) знань (інформації) в галузі державно-правових явищ незалежно від того, чи включені вони в позитивне право – в закони чи підзаконні нормативно-правові акти. Ці наукові нормативно-правові утворення, як результат наукового пізнання, безумовно передують їх офіційному (нормативному) визнанню та закріпленню у правовій матерії у процесі правотворення [98, с. 3–4].

Кримінальне право, як галузь матеріального права, являє собою систему юридичних норм, якими встановлюються засади кримінальної відповідальності, визначаються види злочинів і покарання за їх вчинення, а також інші заходи кримінально-правового характеру. Норми кримінального права регулюють суспільні відносини, що виникають із факту вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин.

Ці відносини є предметом правового регулювання кримінального права, з яким тісно пов'язаний і ним обумовлений метод кримінального права. Таким визнається імперативний метод (метод субординації), який притаманний публічним галузям права. Окрім імперативного методу, регулювання суспільних відносин у кримінальному праві обґрунтовано виокремлюють також інші методи: допоміжні – заохочувальний (його застосуванням зумовлена наявність у кримінальному законодавстві низки заохочувальних норм) і диспозитивний

(метод координації); вони поєднуються з основним імперативним методом. Норми кримінального права переважно постають як норми-заборони: ними забороняються злочинні діяння (дія чи бездіяльність) під загрозою застосування до осіб, які їх вчинили, покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру [85, с. 270].

Методологія науки, як філософська дисципліна, є частиною гносеології і вивчає сутність, співвідношення між собою, особливості та роль методів наукового пізнання. Загальноприйнятим є виділення таких видів (рівнів) методології дослідження, як філософський і загальнонауковий. Філософський (фундаментальний) рівень включає систему методів і принципів, які є найбільш загальними і діють у полі наукового знання, конкретизують загальнонаукову методологію.

Загальнонаукова методологія використовується в переважній більшості наук і базується на загальнонаукових принципах дослідження: історичному, логічному, системному тощо. Спеціально наукова (конкретно наукова) методологія є сукупністю специфічних методів конкретної науки, базою для вирішення дослідницької проблеми. У кримінальному праві використовується спектр методів, включаючи системний, догматичний, історико-правовий, порівняльно-правовий тощо. При цьому в радянський період єдиною можливим методом усіх наук (включаючи кримінальне право) проголошувався діалектичний матеріалізм з «ядром» у вигляді принципів, законів і категорій. Сьогодні в юридичних науках альтернативними діалектиці світоглядними підходами (парадигмами) є феноменологія, герменевтика, аналітична філософія, постмодернізм, системний метод, соціальний натуралізм. Існують аргументи на користь фактичного панування в кримінальному праві метафізичного та догматичного методів і неможливості реального використання діалектики через її тяжіння до релятивізму та абсолютизації суперечностей в об'єкті дослідження. Водночас чимало вчених-юристів залишаються прихильниками матеріалістичної діалектики [119, с. 160–161].

З'являється унікальна нагода розгляду правової системи через діяльність конкретних особистостей кожної епохи, долі людей, наділених владою, правом і обов'язком впроваджувати правові приписи в повсякденне життя. Саме вони, персонажі біографічних словників, уособлювали собою державу для тисяч її громадян. На часовому відрізку в сто-двісті років дуже чітко видно, як розвивалися держава і право не з формально-юридичної, а з реальної соціальної сторони [193, с. 73].

Методологічна база історико-правових досліджень мусить бути гнучкою та достатньо евристично потужною для розв'язання всіх підпроблем, на які шляхом логічного аналізу препарується загальна, титульна проблема дослідження. Дуже важливим є поєднання дослідником власного глибокого розуміння того

чи іншого наукового методу та вміння виважено сформуванати методологічну базу свого дослідження. Тут на науковця чатує небезпека «впасти в еkleктизм», заплутатись в лабіринті «різнокаліберних» методів, рухатись від джерела не до відтворення об'єктивного історичного процесу, а в бік авторських концептуальних побудов, які можуть бути стрункими й цікавими, але надто далекими від істини. Методологічну базу дослідник обирає сам, на власний розсуд, і тільки готовий продукт його інтелектуальної праці (монографія чи дисертація) дасть можливість судити про успішність цього вибору [193, с. 73].

Позитивним видається відмова від моністичного підходу до формування методологічної бази. У випадку ж використання більш ніж однієї методологічної системи запобігти еkleктизму можна зокрема на шляху звернення до вже згадуваної нами концепції філософського діалогу. Проблема методологічної бази існує, та буде існувати надалі, допоки продовжиться буття науки як галузі людської діяльності. На рішучі прориви, вироблення «єдино правильної» методології тут розраховувати не доводиться (та й це тільки на шкоду самій науці, як і будь-яка монополія). Ми сьогодні спостерігаємо позитивний процес кристалізації нових методологій. Настає своєрідний момент істини.

Після захоплення тією великою кількістю різноманітних методологічних підходів, які були раніше тавровані як буржуазні, рішучого відкидання колишньої «єдино правильної марксистської методології», «метання» від концепції до концепції наші історики певною мірою втамували «методологічну спрагу» і у більшості своїй облишили експериментаторство, зупинившись на порівняно невеликій кількості ефективних методів. Гадаємо, цей процес має позитивну тенденцію і призведе до подальшого вдосконалення методологічної бази вітчизняних історико-правових досліджень [193, с. 73].

Наведені твердження вчених є тим необхідним підґрунтям для проведення історико-правового аналізу та визначення сучасного стану проблеми кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією. Так, так, саме історико-правового аналізу, оскільки за слушним твердженням О. Н. Ярмиша, не існує історико-правового методу дослідження – є історичний метод та історико-правовий аналіз.

Враховуючи той факт, що з появою певних суспільних утворень виникала потреба їх військового захисту, то і військове законодавство є одним із найдавніших. Його історико-правовий аналіз проведемо шляхом вивчення конкретних джерел права, що діяли на території сучасної України, а також праць учених-криміналістів різних історичних епох і невітшного для нас XXI століття, коли ми всі у центрі Європи відчували на собі збройну агресію з боку РФ. Проте вже зараз можемо висунути гіпотезу про відсутність за часів української незалежності монографічних праць з проблем кримінально-правового забезпечення призову та мобілізації.

Думається, що саме такий системний підхід з критичним аналізом колись єдино правильної наукової методології зможе дати відповідь на питання про необхідність чи навпаки недоцільність використання історико-правового досвіду для удосконалення як чинної редакції ст. 336 КК України, так й іншого суто регулятивного законодавства у сфері забезпечення призову та мобілізації.

Певною відправною точкою для нашого дослідження буде найвидатніша пам'ятка середньовічної Київської русі – Руська Правда [110], яка не розрізняла суб'єктів злочинних діянь за певними критеріями.

У період існування Київської Русі в суспільстві ще не склалося абстрактне уявлення про державу та державну владу, місцеве самоврядування і форми демократії; не було й поняття про державні злочини, їх склад, кваліфікуючі ознаки. Злочини проти держави розумілися як виступи проти князівської влади, встановленої системи управління, а чіткий класовий підхід до накладення покарань підтверджує сувору охорону законом феодалських відносин. Системою високих грошових штрафів законодавець намагався вселити народіві страх перед неможливістю його сплати. Проте можна з упевненістю сказати, що саме з Руської Правди, як головного й основного джерела права часів Київської Русі, починається розвиток кримінально-правового захисту представників органів влади та місцевого самоврядування. Про «систему кримінального права Київської Русі» можна говорити, лише розуміючи під цим поняттям ті норми Руської Правди, за порушення яких прямо передбачалися покарання. Основними причинами, які вплинули на становлення кримінального права, був подальший розвиток феодалських відносин, наявність антагоністичних класів і загострення боротьби між ними. Саме вони визначали напрямок каральної діяльності держави [25, с. 217].

З таким твердженням нам важко погодитися з наступних підстав.

По-перше, фактично аксіоматичним є положення теорії та історії держави і права України про те, що головною метою покарання, за Руською Правдою, дійсно був штраф, а не залякування його несплатою (хоча у цьому сенсі ми не претендуємо на істину останньої інстанції). По-друге, кінець XIX ст. та XX ст. в цілому ознаменувалися цілою низкою фундаментальних праць з приводу соціальної зумовленості кримінального права та в цілому політики у сфері боротьби зі злочинністю. Ці праці будуть аналізуватися у наступному підрозділі монографії, проте для вчених-криміналістів фактично викликом є те, що знову єдино правильна ідеологія класової нерівності є єдиною причиною становлення кримінального права. Мабуть інші коментарі тут зайві...

Основою класифікації Руської Правди стало соціальне походження чи становище потерпілої особи. Вивчення адаптованих для читання та розуміння

текстів Руської правди [34, с. 179] дозволило вести мову про те, що військовий (муж, дружинник) був окремим потерпілим із третім рівнем захисту та розміром суми штрафу у випадку посягання на нього чи його власність (відповідно князь та місцеві управителі відносились до першого та другого рівнів).

Отже, Руська Правда не містить норм про забезпечення призову чи мобілізації, оскільки право бути військовим було почесним (однак не для всіх). Військова служба фактично тривала усе життя, що можливо певним чином свідчить про «пожиттєву мобілізацію» як спосіб забезпечення обороноздатності тогочасної держави і відносно високого рівня життя.

Після Руської Правди у контексті пошуку та дослідження норм про відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією щодо їх історико-правового розвитку слід зупинитися на литовських статутах.

Так, у Литовському Статуті 1529 року до військових злочинів відносилися наступні:

- ухилення від несення військової повинності;
- неявка на місце шикування війська;
- самовільне залишення військового табору;
- халатність при несенні караульної служби;
- пограбування шляхетних маєтків під час виконання військового обов'язку.

Ці злочини регламентовані розділом 2, який називається «Про оборону земську» [130, с. 30].

Вивчення адаптованого тексту цього джерела права свідчить про смертну кару за окремі такі злочини. Військова служба за мобілізацією та за призовом на строкову військову службу розумілися як тотожні речі, різниці нами не виявлено. Більш того, можемо знайти підтвердження встановленню та регулюванню статтями фактичної «пожиттєвої мобілізації» як засобу забезпечення держави та її правителів. Населення країни виступало не як джерело влади, а лише як інструмент для забезпечення всіх мобілізаційних процесів. Підтвердженням цьому є наступне.

У ст. 1 розділу другого Литовського Статуту 1529 року зазначено: «Постановляємо зі згоди усіх наших рад і усіх підданих, що кожен князь і пан, і дворянин, і вдова, а також кожна сирота, досягла вона повноліття чи ні, і всяка інша людина, яка дістала повноліття і яка має земський маєток, коли виникає необхідність, зобов'язана з нами і нашими нащадками або при гетьманах наших нести військову службу і споряджати на військову службу стільки людей, скільки у той час буде визнано за потрібне, за земською постановою згідно з кількістю людей, як отчичів, так і похожих і з маєтку як спадкового, так і вислуженого і купленого, за винятком заставленого їй нашого маєтку, згідно з постановою, яку на той час буде ухвалено» [130, с. 217].

«Якщо хто тримав би від нас під заставою наш маєток, то він повинен буде з наших людей споряджати на військову службу воїна, який має бути на доброму коні ціною не менше чотирьох коп грошей, мати панцир, забрало, меч, щит і спис із прапорцем. А який боярин або міщанин не має у своєму невеликому маєтку стільки людей, скільки буде вказано у постанові, той має сам їхати і служити відповідно до вартості свого маєтку; а хто не має жодної людини, той повинен їхати, як може або згідно з приписом у нашій господарській грамоті у випадку термінової і невідкладної необхідності, і у вказане місце у термін, встановлений нашими листами, має з'явитися особисто і пройти огляд і записатися у нашого гетьмана або у наших нащадків на той день, який буде нами або нашими гетьманами для цього огляду і запису встановлено і оголошено» [130, с. 217].

«А якщо декількох братів було б не виділено, тоді один з них, самий годящий, з їхнього спільного маєтку має нести військову службу таким же чином, як це встановлено вище. Цю військову постанову наші піддані повинні виконувати протягом десяти років, а по закінченню десятирічного терміну кожен має нести військову службу у відповідності до найбільших своїх можливостей, як і перед цим служили. Також бажаємо і постановляємо, щоб усі міщани і наші піддані під час нападу ворога поряд з іншими нашими земськими людьми несли військову службу або з нашого дозволу споряджали людей на війну. А якби хто із цих підданих, що перелічені вище, не з'явився на військову службу або, приїхавши в строк, не записався, а якщо і записався б, але не діждався огляду або пройшов огляд, але без дозволу гетьмана поїхав геть, той маєток свій втрачає так само, якби військову службу не ніс, а то буде в господарській ласці» [130, с. 217].

Литовський Статут 1566 року також містив другий розділ, присвячений військовим злочинам. Зокрема у артикулі шостому «Про зібрання і тягнення шляхти на війну» зазначено: «Теж ми, Господар, для впорядкованого тягнення на війну, аби у тому шкоди не було людям, так уставуємо, що де за потребою земською буде від нас і панів-рад або гетьмана всієї землі, наказано на військову службу їхати; і тоді хорунжий, повідомивши про те шляхту, кожний у своєму повіті, має виїхати сам у поле і наказати до себе всім повітникам своїм, за три дні перед тягненням, з повіту з'їхатися; а вони будуть повинні і до війська до нього не відмовляючись їхати, на той час і на те місце, яке їм від нас дане і призначене буде, з поштами своїми, як на війну служити, повинні з'їхатися. І там же хорунжому, зібравшись з ними, і маючи про кожного з них добру відомість і всі разом мають вирушити з ними до каштеляна, давши про себе наперед знати, де б повинні до нього приєднатися; і там, з каштеляном з'їхавшись, хорунжий цього повіту шляхту віддати і доповісти каштеляну і ознайомити має, про всіх сповна і хто є. А де, в якому повіті, каштеляна

нема – іти до маршалка, який в тому таку ж силу мати буде, як і каштелян. І коли вже з каштеляном зберуться хорунжі зі шляхтою, тоді всі разом під каштеляновою або маршалковою рукою тягнутися мають до воєводи того воєводства; і там, каштелян або маршалок з хорунжим, мають здати і описати шляхту воєводі, кого нема і з якої причини. Вже всі ті, як панове-воєводи, і каштеляни, і маршалки з хорунжими мають тягнутися на місце, нами і панами-радами нашими призначене, або гетьману, де вказано буде, і в одному місці завжди при воєводі становитися, а не порізно, будучи в слухнянстві і під рукою панів-воєвод своїх. А в тому тягненні воєвода має те з пильністю стерегти і боронити повинен, аби повітники його нікому ніякої шкоди у дорозі і на постої стоячи, ні в чому не чинили, але собі і коням своїм, за гроші торгом, а не уставою, харчі купували; а який би всупереч наказу смів кому яку шкоду вчинити, тоді воєвода або каштелян, доки до пана гетьмана не дійдуть, мають їм з такими правосуддя вчинити і стягнення з винного і з маєтності його, заразом, не зволікаючи, робити, а повітники, шляхта, буде у нього повинні у всьому тому, як вище описано, слухняними бути, а проти неслухняних і впертих, так само повинні робити і карати їх мають, застосувавши до нього право, і що за правом заслужить, те стерпить» [129, с. 268–269].

Литовський Статут 1588 року мав найдовшу історію застосування на українських землях, особливо це стосується шлюбно-сімейних відносин. Що ж стосується правового забезпечення обороноздатності тогочасної країни, то слід вказати на продовження існування «пожиттєвої мобілізації».

Так, зокрема артикуль I «Про повинності, як всі обивателі тутешнього панства службу земську служити мають» має такий вигляд: «Уставуємо теж, за згодою рад наших і всіх станів підданих наших держави цієї, Великого князівства Литовського, що всі стани духовні і світські, княжата, панята і врядники земські, двірні, дворяни і земляни, шляхта хоруговна і вдови, і також татари і міщани міст наших, маючи маєтки земські і кожний від вищого до нижчого стану, нікого не виймуючи, літа повнолітні маючи, у випадку необхідності з нами і з нащадками нашими або при гетьманах наших, повинні будуть самі особами своїми війну служити і направляти на службу воєнну, якби була яка потреба, згідно з ухвалою земських сеймів вальних, яка на той час буде потреба вказана, особливо, де ополчення громадське було б ухвалене, як з людей отчизних і похожих, і з маєтків, як батьківських, материнських, так вислужених і куплених та іншим чином набутих. А вдови, сироти і діти, літ повнолітніх не маючи, мають виставляти, згідно з розмірами маєтків своїх, озброєних кіннотників, як це на сеймі постановлять. А на місці, названому листами нашими, має кожний особисто стояти, записатися і стати на огляд гетьману нашому великому цієї держави, Великого князівства Литовського, в той день, який через нас для того перепису буде призначений і оголошений.

А якби було декілька братів нерозділених, тоді брати мають між собою найдостойнішого, повнолітнього вибрати і послати, який з маєтку нерозділеного має війну служити тим же звичаєм, як вище описано. Хочемо також мати і уставуємо, аби всі піддані наші міщани, в часи надзвичайної потреби з іншими людьми нашими війну служили, або з дозволу нашого на війну направляли згідно з сеймовою постановою. А якби хто-небудь з тих підданих наших, шляхти і лицарства всякого, також і всякого стану, маючи маєтки земські, війни не служив, або, приїхавши в призначений термін, не записався, а хоча б і записався, а огляду не діждався, або з огляду без волі нашої або гетьмана нашого великого геть поїхав, той маєток весь свій тратить на державу і на нас, Господаря, за тим звичаєм, що війни не служив. І для того ж ми, Господар, обіцяємо той вряд, гетьманство велике, достойним і досвідченим людям народу шляхетського, уродженим стародавнім [тубільцем] тутешнього панства нашого, Великого князівства Литовського, давати і на те місце призначати» [131, с. 70].

Подальша історія розвитку української державності та відповідних джерел права характеризується остаточним закріпаченням селян і постійними бунтами на цій основі. Вивчення Соборного уложення 1649 року лише підтвердило таке припущення: існувала постійна армія; проте доволі часті повстання придушували, в тому числі, і за допомогою мобілізованих військово-службовців з числа пересічних громадян чоловічої статті, які фактично постійно відбували військову повинність [127].

Як зазначав О. Ф. Кістяківський, Литовський Статут 1588 року слугував головною законодавчою пам'яткою, яка стала основою для створення зводу законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Литовський Статут 1588 року був основним законом малоросійського народу як в період польського управління, так і після приєднання Малоросії до Росії. Саме цей Статут декілька разів передруковувався російською мовою, тоді як польською лише в 1614 році [109, с. 32–33]. Отже, литовські статuti фактично використовувались ще декілька століть після припинення існування литовсько-польської держави.

У зводі законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» у контексті нашого дослідження привертає увагу глава 5 «Про службу государеву військову і про порядок військовий», яка складається з двадцяти одного артикуля.

Вивчення артикуля 1 свідчить про існування загальної військової повинності з вказівкою на жителів міста, які у потрібний час служити у війську повинні. Жителі сіл фактично приймали участь у забезпеченні війська всім необхідним. Жителі міст і містечок у випадку загрози державі за указом государя мобілізувалися на військову службу, після закінчення якої за ними зберігалися здобутті у бою звання та чини.

Артикуль 7 свідчить про призов за мобілізацією з 18-ти років, оскільки батько шляхетського роду мав можливість за себе на військову службу відрядити сина, якщо останній був повнолітнім («достигъ летъ осемнадцати»).

Артикуль 10 передбачає повну заборону на звільнення від служби без указу государя.

Артикуль 11 передбачає позбавлення військових і класних чинів або пониження рангу за неявку на службу без правильних причин¹.

Артикуль 12 передбачає внесення до спеціального реєстру осіб, які вчасно знову ж таки без правильної причини не прибули до війська. Термін неприбуття подвоювався строком служби.

Артикуль 13 передбачав покарання у вигляді штрафу за ухилення військових чинів від призову на службу.

Артикуль 19 забороняв самовільно військовим відбирати у людей провіант і фураж (тільки за наявністю спеціального дозволу), що свідчить про мобілізаційну повинність населення щодо забезпечення війська.

Отже, «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, як джерело права, у сфері забезпечення обороноздатності тогочасної країни відгравали значну роль, оскільки в цьому документі було акумульовано досвід попередніх століть, а сам він став основою в тому числі законодавства щодо забезпечення безпеки держави. Особливо слід відмітити ведення спеціального реєстру осіб, які несвоєчасно прибували на службу за призовом, та тих покарань, що до них застосовувалися. Такий досвід однозначно свідчить про недосконалість нині чинної санкції ст. 336 КК України, яка за ухилення від призову за мобілізацією передбачає безальтернативно виключно покарання у вигляді позбавлення волі.

Звід кримінальних законів 1741 року є фактично праобразом сучасних Кримінального та Кримінального процесуального Кодексів, оскільки у ньому вже чітко структуровано норми на загальну й особливу частини, визначено особливості судового розгляду кожної категорії справ. У книзі першій, що присвячена конкретним видам злочинів і покарань за них, знаходимо розділ 7 «Про злочини проти уставів про повинності, уставів казенного управління і благоустрою» главу 1 «Про підлог у відправленні рекрутської повинності», яка складається із статей 431–435 [124, с. 142–143]. Зміст цих норм свідчить про обов'язок відбування рекрутської повинності та покарання за ухилення від неї. Особливу увагу приділено небажанню рекрутів служити у війську та селянам, які поступили на службу в армію під виглядом рекрутів. Фактично вперше закріплено поняття «ухилення», яке надалі трансформувалося в ухилення від відбування певних встановлених повинностей, у тому числі

¹На нашу думку, «правильні причини» є підґрунтям сучасного переліку осіб, які не підлягають призову за мобілізацією, або обставин, які «звільняють» від такої служби.

служби в армії. На цій підставі сміливо стверджуємо, що зазначене вище джерело права регулювало в тому числі питання ухилення від призову за мобілізацією, проте у тогочасній інтерпретації.

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року нами виявлено розділ 7 «Про злочини і проступки проти постанов про повинності державні із земські», статті 534–580 глави 1 «Про злочини і проступки проти постанов про повинності військової служби» відділення 2 «Про ухилення від черги рекрутської», статті 552–558 [174, с. 220–251].

Вивчення цих статей в цілому свідчить про їх направленість на забезпечення комплектування збройних сил і боєготовності, оскільки кожна рекрутська дільниця (праобраз сучасного військового комісаріату) мала чіткий план щодо набору рекрутів, а покарання за різні способи ухилення від призову в основному були публічними та тілесними, після чого придатні за станом здоров'я рекрути підлягали військовій службі.

Враховуючи актуальність нашого дослідження для сучасної України та фактичну відсутність наукового інтересу до проблеми кримінально-правового забезпечення мобілізаційної готовності, наведемо основні статті Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, що передбачали відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу та частково від призову за мобілізацією.

Так, в ст. 552 зазначається: «Хто, для уникнення військової служби, умисно себе ізувечить або дозволить це зробити іншому, той за це підлягає покаранню розгами від дев'яноста до ста ударів і віддачі на військову службу». Частина друга цієї статті регулювала питання для Єврейських організацій, у зв'язку з чим аналізувати її не будемо.

Разом з тим, ч. 3 ст. 552 передбачає, що «Ті членовредітелі, які не досягли ще сімнадцятирічного віку, не підлягають покаранню тілесному, і обертаються на військових кантоністів».

Ст. 553 передбачає ті ж покарання для чергових, які хворіли на час призову, проте надалі умисно нанесли собі рани чи іншим способом пошкодили себе для уникнення військової служби.

Ст. 554 передбачає відповідальність за співучасть у діяннях, описаних вище; ст. 555 – за неумисне заподіяння собі такої шкоди та неповідомлення про це; ст. 556 – за публічне повідомлення про хворобу, що унеможливило проходження служби, проте після медичного обстеження це не підтвердилося.

Описані нами статті передбачали відповідальність рекрутів, які набиралися із невольної частини населення (закріпачених селян та ін.). Придатні за станом здоров'я особи чоловічої статі просто не мали можливості не служити в армії. На відміну від цього, ст. 558 передбачала такі ж тілесні покарання для міщан і сільських обивателів, які стояли на черзі набору

і відлучились зі своїх суспільств, хоча знали про законний рекрутський набір в їх губернії через військову загрозу. Фактично ця стаття передбачала кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією при наявності законного розпорядження про рекрутський набір в певній губернії.

Отже, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року в основному регулювало питання забезпечення призову на строкову рекрутську службу.

В цілому законодавче регулювання проведення рекрутської повинності в Російській імперії у 1795–1874 роках, як один з найважливіших механізмів здійснення державою своїх управлінських, контрольних і регулятивних функцій, суттєво вплинуло на стан, боєготовність війська Імперії. Законодавство стало одним з інструментів, завдяки якому влада Російської імперії мала сильну та боєздатну армію, на яку вона могла опиратися при здійсненні державної політики.

Разом з тим, можна зробити загальний висновок про те, що законодавчі джерела є достатньо численними та різними за своєю наповненістю, що дозволяє визначати закономірності проведення верховною владою дій, які спрямовані на регулювання рекрутської повинності в окремих регіонах та в державі загалом [42, с. 90].

Кримінальне уложення 1903 року містить главу 8 «Про порушення постанов про військову та земську повинності», статті 179–194 [143, с. 41–43]. Вивчення цих статей свідчить про те, що більшість з них стосуються ухилення від призову на строкову військову службу або військову службу офіцерів. Разом з тим, практично всі вони у якості покарання передбачають штраф або дуже рідко арешт на декілька днів; покарання дещо підсилюється, якщо ці злочини вчинено у військовий час. Такий історико-правовий досвід обов'язково слід врахувати у чинному КК України.

У Кримінальному уложенні 1903 року серед більше як двадцяти статей глави 8 «Про порушення постанов про військову та земську повинності» знаходимо декілька, які свідчать про кримінально-правову охорону призову за мобілізацією. Зокрема земська повинність полягала в участі населення у мобілізаційних забезпечувальних армію заходах. Так, ст. 193 передбачає відповідальність за непредставлення без поважних причин коней чи воза з упряжкою при приведенні армії в повний склад чи під час війни – покарання виключно штрафом; ст. 194 передбачала вже арешт або заключення в тюрму за невиконання встановленої земської натуральної повинності.

Можливо, ст. 186 передбачала відповідальність офіцерів запасу за ухилення від призову за мобілізацією – неявка без поважної причини до повторного збору нижніх чинів запасу армії. Частина 2 ст. 187 передбачала позбавлення

волі на строк не більше шести місяців за неявку на службу до ополчення без поважної причини особи, яка була зобов'язана явитися.

Отже, Кримінальне уложення 1903 року передбачало досить розвинену систему норм про забезпечення призову та мобілізації.

Перша світова війна та невдалі спроби через російську агресію створити незалежну українську державу змушують нас надалі вивчати КК радянського періоду, оскільки вони застосовувалися на території сучасної України після її включення до складу СРСР.

КК УРСР 1922 року [169] не передбачав відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, проте перші роки існування радянської влади зумовили криміналізацію останнього. Впродовж 1923–1924 років розділ 2 Особливої частини КК УРСР 1922 року «Про злочини проти порядку управління» доповнено п'ятьма новими статтями, які мали б забезпечувати призов і мобілізацію. Це стаття 80¹ «Ненадання без поважної причини по мобілізації чи додаткової поставки на пункт збору робочих тварин (коней, волів, верблюдів та ін.), возів, упряжок, автомобілів, мотоциклів, велосипедів та ін., а також пренадлежностей до цих предметів, або їх укриття», яка передбачає покарання у вигляді штрафу, конфіскації того, що мало бути надано, або позбавлення волі до одного року. Як бачимо, ця стаття обумовлювала безоплатний обов'язок забезпечувати армію усім необхідним, що можна вважати «мобілізаційними заходами невійськового характеру».

Стаття 80⁵ КК УРСР 1922 року: Ухилення від явки по мобілізації, безвідносно до умов чи обстановки вчинення цього діяння, вчинене тими громадянами, які перебували на обліку військовозобов'язаних, –

карається конфіскацією частини майна, поєднаною із позбавленням волі на менше двох років з тим, що вирок в частині особистого покарання відтермінується до закінчення воєнних дій, а сам засуджений негайно після оголошення вироку направляється на службу в діючі частини.

Те ж ухилення, вчинене особами командного, адміністративного і комісарського складу, –

карається конфіскацією частини майна, поєднаною із позбавленням права займати командні, адміністративні і комісарські посади або з позбавленням волі менше двох трьох з тим, що вирок в частині позбавлення волі відтермінується до закінчення воєнних дій, а сам засуджений негайно після оголошення вироку направляється на службу в діючі частини армії і флоту в якості червоноармійця».

Думається, що навряд чи боєготовність тогочасної армії можна було забезпечити особами, які ухилялися від мобілізації. Таке покарання свідчило про наявність впливу попереднього царського законодавства. Разом з тим покарання у вигляді штрафу було основним. Більш того, надалі розглянемо

можливість спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією прямо у ст. 336 КК України при обов'язковій оплаті підозрюваним витрат з державного бюджету на відповідне кримінальне провадження.

КК УРСР 1927 року у главі II «Злочини проти порядку управління» [55] у якості особливо небезпечних злочинів у ст. 56¹⁸ передбачав наступне:

Відмова чи ухилення від призову до вибування дійсної військової служби тягне за собою –

позбавлення волі на строк до шести місяців з відправленням після відбуття цього терміну в частини військ для проходження встановленого строку служби, а при наявності пом'якшуючих обставин – дисциплінарне стягнення, що накладається військовим керівництвом частини, куди направляється той, хто ухилився.

Ті самі дії при обтяжуючих обставинах, зокрема при ухиленні шляхом ушкодження здоров'я, вчинення підробки документів, підкупу посадових осіб та ін., а також під приводом релігійних переконань, тягнуть за собою –

позбавлення волі на строк до п'яти років з наслідками, вказаними в частині першій цієї статті.

Як бачимо, тут вже здійснено диференціацію відповідальності залежно від способу вчинення злочину й особи злочинця. До того ж, продовжувалася практика укомплектування збройних сил особами, які своєю присутністю тільки підживляли бойовий дух свого підрозділу.

Ст. 56¹⁹ КК УРСР 1927 року передбачала наступне:

Ухилення від мобілізації в ряди робочо-селянської Червоної армії та команд обслуговування фронту і тилу тягне –

позбавлення волі із суворою ізоляцією, з конфіскацією всього чи частини майна на строк не нижче шести місяців, а для командного складу – не нижче двох років, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах до вищої міри соціального захисту – розстрілу з конфіскацією майна.

Примітка. У військовий час вирок про позбавлення волі може бути відкладений до закінчення військових дій з направленням засудженого в діючу армію на посаду за призначенням військового керівництва; при цьому, в залежності від поведінки засудженого, начальником відповідної частини може бути порушено перед судом клопотання про повне звільнення засудженого від призначеної судом міри соціального захисту.

Як бачимо, розбудова радянської тоталітарної держави потребувала армії, відмова від служби за мобілізацією у якій могла призвести до смертної кари. Можемо з впевненістю говорити про залякування як спосіб укомплектування тогочасних збройних сил, оскільки ст. 56²⁰ КК УРСР 1927 року також передбачала смертну кару за невиконання у військовий час заходів, що

забезпечували армію, і відбуття певних повинностей. Проте і тут знаходимо певний позитив, що стосується звільнення від призначеного судом покарання. У наш час слід всерйоз задуматися над диференціацією покарання за ухилення від призову за мобілізацією та спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності за нього.

У Постанові Ради робочої і селянської оборони «Про заходи до викорінення дезертирства» вказувалося: «З'явилися добровільно протягом 7 днів з дня опублікування цієї постанови звільняються від суду і покарання за ухилення від мобілізації і дезертирство. Особи, які не з'явилися протягом зазначеного терміну, вважаються ворогами і зрадниками трудящого народу і засуджуються до суворим покаранням, аж до розстрілу» [97, с. 70].

До КК 1926 року за період його дії було включено 46 нових статей, він був доповнений 72 складами злочинів, з них основних складів – 59, кваліфікованих – 13. У той же час з КК виключено було 15 статей, які передбачали 31 склад злочину. Однак звуженням сфери злочинного стало виключення з КК тільки шести діянь: ухилення від допризовної підготовки (ст. 65), ухилення від дійсної військової служби (ст. 67), ухилення від явки по мобілізації (ст. 69), самовільне залишення служби особами стройового складу міліції (ст. 71), проведення абортів вагітною жінкою (ст. 140б), викрадення вогнепальної зброї (ст. 166а). Решта дев'ять статей були виключені з КК у зв'язку з встановленням відповідальності за передбачені в них діяння указами Президії Верховної Ради СРСР [97, с. 90].

Глава 5 Загальної частини «Про призначення покарання і про звільнення від покарання» КК УРСР 1960 року [60] містить ст. 46 «Відстрочення виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному у воєнний час»:

У воєнний час виконання вироку про позбавлення волі, винесеного щодо військовослужбовця або військовозобов'язаного, який підлягає призову чи мобілізації, може бути судом відстрочене до закінчення воєнних дій з направленням засудженого в діючу армію. Суд може в цих випадках відстрочити виконання і додаткових покарань.

Якщо засуджений, якого направлено в діючу армію, проявить себе стійким захисником Батьківщини, то, за клопотанням відповідного військового командування, суд може звільнити його від покарання або замінити покарання іншим, більш м'яким.

В разі вчинення особою, щодо якої виконання вироку було відстрочено, нового злочину, суд приєднує до нового покарання раніш призначене за правилами, передбаченими в ст. 43 цього Кодексу [60].

Як бачимо, відстрочка виконання вироку мобілізованим знайшла своє відображення в кримінальному законі, що діяв до 05 квітня 2001 року.

Особлива частина КК УРСР 1960 року у главі I «Злочини проти держави» у підглаві 2 «Інші злочини проти держави» містить ст. 73 «Ухилення від призову за мобілізацією» наступного змісту:

Ухилення від призову за мобілізацією в ряди Збройних Сил України – карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

Отже, вітчизняний законодавець 2001 року фактично знехтував значним історико-правовим досвідом забезпечення призову та мобілізації української держави і просто переніс цю норму в КК України 2001 року [56], проте в інший розділ. Проведене далі дослідження лише підтверджує таке наше твердження.

Щодо сучасного стану кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією в Україні, зазначимо, що за основу цього поняття беремо визначення, запропоноване В. В. Шаблюстим – «кримінально-правове забезпечення» розуміти як систему правових норм, які регламентують правові взаємини та юридичний статус учасників кримінально-правових відносин та інших зацікавлених осіб, що виражається у створенні надійних умов для вільної реалізації ними своїх прав і свобод, а також у гарантуванні виконання обов'язків, та яке здійснюється суб'єктами, наділеними повноваженнями щодо створення та застосування норм кримінального закону [182, с. 211].

Оскільки юридичний аналіз складу злочину, передбаченого ст. 336 КК України, буде розглядатися далі, то пропонуємо охарактеризувати сучасний стан проблеми у кримінально-правовій науці, яка тут представлена, на жаль, лише окремими публікаціями.

Так, С. П. Кучевська у 2015 році опублікувала статтю «Особливості застосування ст. 336 Кримінального кодексу України у сучасних умовах» [63], у якій досить радикально говорить про неправильність застосування нині ст. 336 КК України та незаконність самого призову за мобілізацією. Так, зокрема авторка дійшла до висновку, що чинне законодавство за чинним викладом вносить деякі застереження при вирішенні питання про кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією. На її переконання, немає однозначних доказів і положень, які б свідчили про порушення відповідного об'єкта кримінально-правової охорони за сьогоднішніх реалій, а причини закріплення ст. 336 у КК України очевидно зводяться не до формальних моментів, тобто наявності слів «ухилення» та «мобілізація», а до з'ясування дійсного змісту цих слів у контексті порушення відповідного об'єкта. Не всі діяння, що зовні подібні до злочинних, кримінально-протиправних, становлять ту суспільну небезпеку, через загрозу якої закріплені у КК України конкретні склади злочинів. Справедливе застосування кримінально-правової норми можливе лише при з'ясуванні усіх її елементів, зокрема завдяки зверненню до інших нормативно-правових актів, що сприяє

розкриттю й основних ознак, причин, з якими пов'язано передбачення протиправності відповідного діяння [63, с. 273].

Як показує аналіз низки кримінальних справ, суди при обґрунтуванні своїх рішень про притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією посилаються на ті ж самі положення, зокрема на ст. 65 Конституції України, п. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», статті 1, 3, 22 та 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». В усіх випадках констатується, що мали місце мета ухилитися від призову за мобілізацією, усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своїх дій, передбачення суспільно небезпечних наслідків таких дій і бажання їх настання. Суди керуються формальним правилом: раз є мобілізація, отже і ухилення від неї є кримінально-протиправним. Поряд із тим, наявність самого факту мобілізації (навіть якщо не ставити питання про законність такої, що має здійснюватися в рамках іншого судочинства) ще не визначає, на переконання автора, правильність застосування ст. 336 КК України [63, с. 273].

Сама стаття С. П. Кучевської містить посилання на електронні ресурси з опублікованими наче б то обґрунтованими положеннями щодо незаконності оголошених в Україні декількох хвиль часткових мобілізацій та положення законодавства у сфері боротьби з тероризмом. Мовляв, боротьба з тероризмом – справа виключно добровільна, військового стану не має, а тому немає порушення об'єкта кримінально-правової охорони, яким авторка пропонує розуміти «суспільні відносини охороняються задля забезпечення фактичної реалізації обов'язку громадян з захисту Вітчизни» [63, с. 273].

В іншій своїй статті також 2015 року «Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією в зону АТО» С. П. Кучевська аналогічно описує незаконність мобілізації. Вона дійшла висновку, що застосування ст. 336 КК України, яка містить бланкетну норму, повинно ґрунтуватися лише на чітких положеннях відповідних нормативно-правових актів. Тут не має бути ні двозначності, ні аналогії, ні поширювального тлумачення, яке в аналізованому контексті може ставити особу в гірше становище. При вирішенні питань кримінальної відповідальності особи діють визначені правила, і всі неоднозначності, навіть якщо вони виникають поза межами самої статті КК, тлумачаться на користь особи.

Тому, у зв'язку зі всіма подіями, що мали місце в Україні за останні два роки, видається очікуваним подальше внесення змін до низки нормативних актів з метою їх узгодженості й однозначності в частині, яка визначає зміст мобілізації, причини її проведення тощо. В межах нормативно-правових актів, які такі зміни потребуватимуть задля забезпечення правового поля для притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від призову за

мобілізацією, в сьгоднішніх реаліях знаходиться і Конституція України, внесення змін до якої має свої особливості. Поряд з тим, на погляд автора, залишається небезпідставна ймовірність оскаржень судових рішень про притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією. Все це в сукупності подає певний «дзвіночок» застережень щодо подальших мобілізацій за умов існуючого нормативного стану [64, с. 145–146].

Вважаємо, що такі висновки на основі однієї статті є не зовсім виправданими з наступних підстав. По-перше, відкрита російська військова агресія проти України стала причиною оголошення Президентом України декількох хвиль часткових мобілізацій, що відбувалися згідно з чинним законодавством, за яким обов'язок кожного громадянина України захищати Батьківщину ніколи і ніким не оскаржувався. По-друге, апелювати до численних інтернет-публікацій з приводу незаконності мобілізації в Україні на фоні відкритої збройної агресії як мінімум є аморальним. Відома приказка каже: «Той, хто хоче – шукає можливість, той, хто не хоче – шукає причину». По-третє, слід погодитися щодо певних нормативних суперечностей, які регулюють проведення АТО.

Разом з тим, в Україні на конституційному рівні проголошено принцип верховенства права як основоположний для здійснення правосуддя. Враховуючи визначений Конституційним Судом України зміст поняття «верховенство права», будь-які дискусії щодо незаконності мобілізації та можливого оскарження на цій основі обвинувальних вироків судів за ухилення від призову за мобілізацією є надуманими та такими, які жодним чином не сприяють обороноздатності країни.

О. С. Володавська, проаналізувавши злочин, передбачений ст. 336 КК України (ухилення від призову за мобілізацією), та правопорушення, які передбачені ст. 210¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (порушення законодавства про оборону, мобілізацію та мобілізаційну підготовку), дійшла наступних висновків (на рівні наукової статті).

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 336 КК України, є суспільні відносини у сфері мобілізації, а правопорушення, які передбачені ст. 210¹ КУпАП, – суспільні відносини у сфері оборони, мобілізаційної підготовки та мобілізації. Об'єктивна сторона ухилення від призову за мобілізацією вичерпується діями, що спрямовані на безпосередню відмову від несення військової служби в особливий період або воєнний час, тоді як порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію характеризується більш широким колом діянь, які вчиняються як у мирний час, так і в особливий період або воєнний час. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 336 КК України, характеризується виною у формі прямого умислу, а правопорушення, передбаченого ст. 210-1 КУпАП, – виною як

у формі умислу, так і у формі необережності. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 336 КК України, може бути фізична осудна особа, яка придатна за віком і станом здоров'я до несення військової служби за відсутності відстрочки чи рішення про непридатність особи до несення військової служби, а також офіцер запасу. Суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 210-1 КУпАП, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16 років, в тому числі й службова особа [19, с. 75].

Отже, дослідження витоків і сучасного стану кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією дає підстави стверджувати про значний досвід українського правотворення у цій сфері. Його постійне дослідження й удосконалення правового регулювання відбувалося у часи військової загрози, тоді як сучасний стан проблеми характеризується епізодичними публікаціями, знову ж таки після російської військової агресії 2014 року.

Більш того, можна вести мову про певну періодизацію розвитку законодавства, яке передбачало етапність у визначенні відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією: етап формування правових основ, становлення законодавства через невиконання певних повинностей (зокрема рекрутських), етап інтенсивного розвитку та сучасний етап.

Для врахування отриманих результатів у чинному КК України слід дослідити соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, провести юридичний аналіз складу відповідного злочину, форми реалізації кримінальної відповідальності за нього та зарубіжний досвід у цій сфері. Лише після цього можна буде сформулювати удосконалену конструкцію ст. 336 КК України або навпаки, не робити цього.

1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією

Соціальна обумовленість кримінально-правових норм являє собою широку проблему, яка може бути досліджена з різних боків. Проте основним аспектом є її з'ясування та розкриття обставин (факторів), що впливають на створення норм та інститутів кримінального права і на їх ефективність [94, с. 67; 100, с. 82].

Ресурсів для здійснення кримінального переслідування потребуватиме боротьба з будь-якими злочинами. Коли у держави немає ресурсів, вона не може ефективно протидіяти негативним явищам незалежно від ступеня їх суспільної небезпечності, тобто здійснювати політику боротьби зі злочинністю в цілому. Під час криміналізації нових суспільно небезпечних діянь слід з'ясувати, яких саме додаткових ресурсів і у якому обсязі потребуватиме втілення в життя нової кримінально-правової заборони. Водночас, для визначення

соціальної обумовленості наявної норми це не має принципового значення. За умови відсутності процесуальних ресурсів не можна казати про таку обставину соціальної обумовленості, як можливість боротьби із суспільно небезпечним діянням за допомогою кримінально-правових засобів. Взаємозалежність наведених обставин убачається такою: спочатку слід визначитися з тим, можливо чи неможливо боротися з діянням за допомогою кримінально-правових засобів? І лише потім з'ясувати, чи є на таку боротьбу ресурси? У разі негативної відповіді на перше поставлене питання, актуальність відповіді на друге втрачається. При цьому перша названа обставина передбачає можливість доведення діяння, а друга – орієнтує на наявність певного державного апарату, установ, фахівців, відповідних норм кримінального процесуального законодавства. Для охоронних кримінально-правових норм наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування має обов'язкове значення; для заохочувальних норм і норм-дефініцій наявність ресурсів для їх реалізації окремого значення не має; а для регулятивних норм – відіграє факультативне значення [99, с. 137–138].

Отже, пошуком відповідей на поставлені О. О. Пашенком питання і будемо займатись під час дослідження соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією.

Для правильного вирішення поставленого завдання за основу беремо визначення поняття «криміналізація», запропоноване П. Л. Фрісом. Він цілком слушно зазначає, що криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності, кримінально-правової боротьби з ними, й у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів [176, с. 23].

Потребують вивчення дві групи факторів, які впливають на криміналізацію: 1) підстави кримінально-правової заборони, що слугують об'єктивними передумовами її встановлення; 2) принципи криміналізації, що відносяться до законодавчої техніки [9, с. 9].

Саме фактори криміналізації ухилення від призову за мобілізацією будуть нами розглянуті, оскільки принципи криміналізації, як певні правила законодавчої техніки, будуть досліджені у наступних розділах монографії.

Взагалі розвиток вітчизняного кримінального законодавства потребує осмислення загальнотеоретичних питань криміналізації суспільно небезпечних діянь з урахуванням дійсних змін соціально-економічних відносин з метою підвищення ефективності дії кримінального закону, досягнення поставлених перед ним цілей [82, с. 10]. Таке твердження лише додатково підтверджує актуальність проведення нашого дослідження, адже Україна з кінця 2013 року знаходиться в умовах можливого повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації, а тому питання соціальної обумовленості кримінальної

відповідальності за злочини, що посягають на обороноздатність країни, потребують обов'язкового поглибленого вивчення.

Як відомо, правова норма в стані викликати до життя новий вид соціальної поведінки (загальна мобілізація на випадок війни); а може і повністю перебудувати об'єктивну соціальну норму (наприклад, при законодавчому скасуванні багатоженства). Однак у всіх подібних випадках право спирається або на об'єктивний факт, що має загальне значення, змінює соціальну ситуацію, або на факт, який лише повинен бути виражений законодавчо (як у випадку з мобілізацією), або на серйозні соціально-політичні, культурні перетворення, що створюють реальне підґрунтя для перетворення реальних норм поведінки (у випадку з відміною багатоженства) [97, с. 155].

Отже, новий вид соціальної поведінки в Україні, викликаний оголошеними частковими мобілізаціями, однозначно потребує перевірки правильності її кримінально-правового забезпечення.

У якості певного зразку візьмемо критерії, визначені О. О. Пащенкою у статті, яка присвячена соціальній обумовленості кримінальної відповідальності за порушення недоторканності державних кордонів України. Він зазначає, що об'єктивні потреби суспільства в криміналізації суспільно небезпечних діянь, в тому числі і тих, що посягають на недоторканність державних кордонів України, визначаються перш за все саме кримінологічними факторами: серйозним ступенем суспільної небезпечності цих діянь, їх відносною поширеністю, неможливістю успішної боротьби з ними за допомогою інших заходів. Розгляд такого фактору, як суспільна небезпечність, дає підстави для висновку, які визначальними обставинами при криміналізації діянь, що посягають на недоторканність державних кордонів України, є рівень соціальної цінності охоронюваних суспільних відносин та форма вини, з якою здійснюються відповідні посягання. Фактор відносної поширеності посягань на недоторканність державних кордонів України свідчить про те, що з одного боку, вони є достатньо поширеними, тобто виступають проявом загальних тенденцій і закономірностей, з іншого, не є всеохоплюючими і навіть надзвичайно широко поширеними. А це означає, що криміналізація обґрунтована. У КК України передбачено відповідальність лише за найбільш суспільно небезпечні посягання на недоторканність державних кордонів України, а за інші посягання у відповідній сфері встановлено адміністративну відповідальність. Таким чином, законодавцем враховано фактор неможливості успішної боротьби з діянням за допомогою інших заходів [101, с. 192].

Перший кримінологічний фактор криміналізації ухилення від призову за мобілізацією – серйозний ступінь суспільної небезпечності цих діянь.

Одразу зазначимо, що М. Р. Рудковська у 2017 році захистила дисертацію на тему: «Суспільна безпека як ознака поняття злочину». Авторка,

перелічуючи істотні ознаки поняття «суспільна небезпека», вказує на те, що вона наявна у разі заподіяння шкоди об'єкту, який перебуває під кримінально-правовою охороною [118, с. 3].

Таким чином впливає, що шкода (або шкідливість) є обов'язковим атрибутом суспільної небезпеки. Втім, існує також думка, що термін «суспільна небезпека» є радянським правовим пережитком, а більш доцільно використовувати термін «суспільна шкідливість» (П. Л. Фріс) чи взагалі відмовитися від нього (В. М. Трубников, М. І. Хавронюк та ін.).

Зокрема, В. М. Трубников вважає, що ні за яких умов і обставин в поняття злочину не можна включати таку ознаку як суспільна небезпека – це рудимент комуністичної ідеології радянського періоду часу, коли не людина, а держава, суспільство, «засіки Батьківщини» були головними й найважливішими атрибутами доктрини кримінального права. Злочин – це передбачене КК України шкідливе (небезпечне) для інтересів людей (особистості людини і громадянина) винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [49, с. 69].

В. В. Шаблистий на рівні докторської дисертації вперше в науці кримінального права дослідив генезу законодавчого закріплення суспільної небезпеки (небезпечності) як однієї з основоположних категорій сучасного кримінального права, в результаті чого запропонував виключити її як із поняття злочину, так і з усього законодавства про кримінальну відповідальність, запропонувавши в якості альтернативи безпеку людини, суспільства, держави та людства [187, с. 5].

Ще у 2015 році у науці кримінального права існувало аргументоване твердження про те, що наявність в КК України 2001 року суспільної небезпеки (небезпечності) злочину, діяння, посягання, наслідку, особи злочинця, психічно хворого, способу вчинення злочину є скоріше даниною традиціям, які не є безспірними, а дискусію про їх оновлення можна вважати відкритою або розпочатою. Про це свідчить той факт, впродовж перших років побудови радянської держави будь-яке діяння, що загрожувало не людині, а радянському устрою (тобто державі), вважалося суспільно небезпечним і злочинним. Саме звідси бере початок застосування кримінального закону за аналогією. Про небезпеку для окремо взятої людини мови і бути не могло, на відміну від кримінальних законів ХІХ ст. Саме тому ознака суспільної небезпеки злочину не може мати місце в державі, у якій людину проголошено найвищою соціальною цінністю [186, с. 123].

Ось чому у контексті суспільної небезпеки, як фактору криміналізації ухилення від призову за мобілізацією, слід вести мову про загрозу заподіяння шкоди людині, суспільству та державі.

У нашому випадку кримінальне право спирається на об'єктивний факт, який має загальне значення – реальна відкрита військова агресія;

конституційний обов'язок захищати свою країну; без належної укомплектованості військових формувань обороноздатність неможлива.

Є відповідна нормативно-правова база, яка змінила соціальну ситуацію в Україні. Всі часткові хвилі мобілізацій відбувались у межах правового поля (укази Президента України, схвалені Верховною Радою України), а тому будь-які спроби обґрунтувати незаконність мобілізації чи кримінальну відповідальність за ухилення від неї є нікчемними.

Отже факт вчинення ухилення від призову за мобілізацією є небезпечним для існування держави в цілому. Незахищеність держави, як форми організації суспільства, може призвести до неможливості забезпечення всебічного розвитку кожного громадянина, а тому небезпечність зазначеного вище злочину очевидна.

Кримінологічний фактор відносної поширеності досліджуваних злочинів.

У чинному КК України є певна кількість «мертвих» статей (таких, що ніколи не застосовувались на практиці) або тих, які виконують суто номінальну функцію – вони просто повинні бути, навіть якщо ніколи не будуть застосовані. До однієї з таких належить ст. 336 КК України «Ухилення від призову за мобілізацією», яка до 2014 року жодного разу не була застосована. У зв'язку з цим варто навести мабуть вже «крилатий вираз» про те, що «в ідеалі застосування кримінально-правової норми є її незастосування» [138, с. 208].

Разом з тим сьогодні маємо наступну картину. Так, за офіційними даними ДСА України, протягом 2014 року за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, засуджено 139 осіб; за 2015 рік – 935 осіб; за 2016 рік – 220 осіб; за перше півріччя 2017 року – лише 28 осіб.

Станом на 2016 рік, у Єдиному державному реєстрі судових рішень нами виявлено 1416 копій обвинувальних вироків судів за ст. 336 КК України; проте не може не звернути на себе увагу той факт, що з цієї кількості 229 – засуджені судами Дніпропетровської області (близько 16 %), а 114 – тільки чотирма міськрайонними судами м. Кам'янське Дніпропетровської області з населенням майже 250 тис. чоловік (близько 8 %) [4, с. 297]. Тобто фактично близько 8 % засуджених за ухилення від призову за мобілізацією проживають у Кам'янському районі Дніпропетровської області, який характеризується високим рівнем промислового розвитку. Причини такої ситуації досліджено далі.

Навіть поверховий погляд на реальну кількість засуджених за вчинення ухилення від призову за мобілізацією свідчить про епізодичність діяльності органів кримінальної юстиції, оскільки кількість засуджених за вчинення будь-якого злочину з року в рік не може коливатися від однієї тисячі до декількох десятків осіб.

В ході проведеного інтерв'ювання слідчих органів досудового розслідування, нами встановлено, що з 2016 року керівники відділів Національної поліції почали вимагати таку кількість матеріалу, що характеризує кожну особу, яка ухиляється від призову на строкову службу чи за мобілізацією, що військові комісаріати просто не в змозі їх надати. Слідчі просто перестали вносити відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Раніше (протягом 2014–2015 років) завдяки ст. 336 КК України дуже легко досягалися ефективність та результат роботи правозастосовників.

Не дивлячись на це, кримінологічний фактор відносної поширеності ухилення від призову за мобілізацією, на жаль, має місце та характеризується не охороною призову за мобілізацією, а забезпеченням досягнення високих показників роботи правоохоронних органів і судів.

Кримінологічний фактор криміналізації ухилення від призову за мобілізацією – неможливість успішної боротьби з цими діяннями за допомогою інших заходів.

Якщо слідувати твердженню О. О. Пащенко, то наявність ст. 210¹ КУпАП «Порушення законодавства про оборону, мобілізацію та мобілізаційну підготовку» на достатньому рівні свідчить правильне рішення законодавця щодо криміналізації ухилення від призову за мобілізацією. Разом з тим, Особлива частина КК України характеризується наявністю статей про кримінальну відповідальність без одночасно встановленої адміністративної відповідальності за схожі діяння.

Отже, у нашому випадку запропонована характеристика кримінологічного фактору криміналізації, як неможливість усунути наслідки діяння без застосування заходів кримінальної репресії, видається обґрунтованою – за незначні порушення мобілізаційного законодавства наступає адміністративна відповідальність. Використання засобів до існування громадянина, забезпечуваних державою, вимагає від кожного з нас вжиття адекватних засобів щодо захисту держави від існуючих загроз. Ухилення від призову за мобілізацією, яка оголошена через загрозу втрати Української держави, однозначно має тягти за собою кримінальну відповідальність.

Таким чином, кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією є соціально обумовленою реакцією держави на такі діяння.

Дослідження витоків і сучасного стану кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією дало підстави вести мову про наступне.

1. Встановлено періодизацію розвитку законодавства, яке передбачало відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією:

1) етап формування правових основ правового забезпечення обороноздатності країни (X–XV ст.). Для нього є характерним встановлення «пожиттєвої мобілізації» для певних верств населення, яка постійно мала б забезпечувати як тилові потреби війська, так і потреби в «живій силі»;

2) етап становлення законодавства через невиконання певних повинностей, зокрема рекрутських (XVI–XVIII ст.). Цей етап характеризується виникненням норм про відповідальність за ухилення, в першу чергу, від військової служби;

3) етап інтенсивного розвитку законодавства про ухилення від призову за мобілізацію (XIX – перша половина XX ст.); – стан постійної військової загрози; в тому числі сприяв диференціації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією шляхом відстрочки виконання вироку, застосування альтернативних позбавленню волі покарань;

4) сучасний етап (друга половина XX ст. – по теперішній час). Характеризується неврахуванням значного досвіду правотворення у сфері забезпечення призову та мобілізації, оскільки за такий злочин передбачено безальтернативне покарання у вигляді позбавлення волі, відсутністю кваліфікуючих ознак та деяких інших аспектів, що будуть описані далі.

2. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією характеризується окремими епізодичними статтями про намагання спростувати законність мобілізації та кримінальну відповідальність за ухилення від неї або науково-практичними роз'ясненнями змісту ст. 336 КК України. Такий стан речей однозначно свідчить про недостатність уваги збоку наукової громадськості до досліджуваної проблеми.

3. Кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією визнано соціально обумовленою, оскільки вона відповідає таким кримінологічним факторам криміналізації суспільно небезпечних діянь, як:

- 1) серйозний ступінь суспільної небезпечності цих діянь (навіть при критичному підході до поняття «суспільна безпека»);
- 2) вони мають відносну поширеність із дуже нетиповою динамікою;
- 3) неможливість успішної боротьби з ухиленнями від призову за мобілізацією за допомогою інших заходів, крім заходів кримінальної репресії.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ

2.1. Об'єкт ухилення від призову за мобілізацією

Вивчення будь-якого явища необхідно починати з виявлення причин його виникнення. Це дозволяє виділити тенденції розвитку досліджуваного явища з метою відбору найбільш значущих рис і формулювання визначення досліджуваного поняття в сучасних умовах. Учення про об'єкт злочину слід розглядати з моменту формування кримінального права як галузі [140, с. 3].

Учення про об'єкт і предмет злочину є однією з найважливіших проблем науки кримінального права, оскільки від з'ясування сутності об'єкта злочину та визначення його поняття залежить правильне розв'язання багатьох питань кримінально-правового регулювання. Виступаючи системоутворюючим елементом складу злочину, об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину та встановити його суспільно небезпечні наслідки. Крім того, як справедливо зазначають науковці, об'єкт злочину надає можливість виробити підстави та критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони і засобів їх захисту, а також оптимальні правила побудови законодавства про кримінальну відповідальність та кваліфікації злочинів.

Слід зазначити, що незважаючи на визнання на різних етапах розвитку вітчизняної кримінально-правової доктрини об'єктом злочину традиційно особи, яка потерпає від злочинної дії або бездіяльності чи опиняється внаслідок цього в загрозовому стані, у наукових колах і досі точаться дискусії з приводу визначення об'єкта злочину. Певним підтвердженням цього є різноманіття наукових підходів до вирішення зазначеної проблеми.

І хоча до сьогодні найбільш поширеною і визнаною залишається розроблена ще за радянських часів теорія об'єкта злочину як суспільних відносин, не можна не відзначити, що однією з тенденцій сучасної теорії кримінального права є намагання дослідників відійти від традиційного розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, оскільки таке розуміння об'єкта злочину, за їх словами, засноване на абстрактних умоглядних ідеологічних постулатах, штучно запроваджених у дійсність. Отже, об'єктом злочину пропонується визнавати людину або її суб'єктивні права, соціальні цінності, правові блага, інтереси тощо. Однак більшість з цих підходів не є новими, оскільки вони були розроблені вітчизняними та зарубіжними криміналістами минулого [134, с. 5–6].

На сьогоднішній день більшість дослідників, які здійснюють кримінально-правовий аналіз певного злочину чи їх групи, намагаються дискувати з приводу аргументів щодо визнання чи невизнання об'єктом злочину суспільних відносин, які навів В. Я. Тацій. Зокрема учений вказує, що практично в усіх підручниках останніх років указується на інтерес як об'єкт тих чи інших злочинів. Більше того, сам законодавець у конкретних кримінально-правових нормах вживає цю категорію для позначення тих суспільних відносин, які виступають об'єктом злочину (наприклад, ч. 2 ст. 182, ст. 209¹, ч. 1 ст. 364, ч. 3 ст. 382 КК України). Однак у теорії кримінального права інтерес визначається досить суперечливо; мають місце і значні розбіжності у трактовці його співвідношення із суспільними відносинами як об'єктом злочину. Іноді навіть зустрічаються заперечення проти використання інтересу для визначення об'єкта злочину [133, с. 137].

Думається, що праві ті автори, які приймають факт існування у сучасній теорії кримінального права великої кількості підходів щодо концептуального розуміння сутності об'єкта злочину, кожен з яких має свої переваги та недоліки, однак очевидно не є досконалим. У зв'язку з цим усі намагаються запропонувати альтернативу суспільним відносинам.

Наприклад, концепція «об'єкт – благо (правове благо)» не суперечить теорії «об'єкт – суспільні відносини», адже благо можна розглядати в площині суспільних відносин, суб'єктів цих відносин можна вважати носіями таких благ, а самі блага – предметом відносин. Навіть якщо йдеться про так звані «абсолютні права» або блага людини, вони стають предметом кримінально-правової охорони тільки у разі включення їх носія до змісту суспільних відносин. Йдеться про відносини, з одного боку, між людиною (носієм абсолютного права) та невизначеною кількістю зобов'язаних суб'єктів, а з іншого – відносини між носієм блага і державою, яка зобов'язана його (благо) захищати. При цьому другі відносини виникають там, де порушені перші. Отже, концепція «об'єкт злочину – благо (правове благо)», на наше переконання, виконує свою специфічну кримінально-правову функцію і для таких випадків [192, с. 255–256].

Інші вчені об'єктом злочину пропонують визнавати блага людини та суспільства, що охороняються законом [32, с. 152], право людини на благо [117, с. 54]; об'єктом злочину мають визнаватись конкретні людські, суспільні або державні цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано злочинне діяння, і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду [81, с. 75].

В. М. Трубников піддав різкій критиці концепцію об'єкта злочину як суспільні відносини і запропонував повернутися до класиків-зачинателів вітчизняного кримінального права, які доцільним вважали визнання об'єктом будь-якого злочину прав і свобод людини та громадянина [137, с. 14–18].

В. П. Ємельянов вважає, що не кожний злочин посягає безпосередньо на людину, він також може заподіяти їй шкоду опосередковано, шляхом впливу на умови її життя та середовище існування. Вчиняючи злочин, винна особа безпосередньо посягає на конкретні сфери життєдіяльності людей, що охороняються кримінальним законом, які і виступають безпосередніми об'єктами злочинів як реальних явищ дійсності [27, с. 135].

Об'єкт злочину потрібно розуміти у різних значеннях: у вузькому – суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння; у широкому – елемент складу злочину, який охоплює суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також включає в себе потерпілого від злочину та предмет злочину (факультативні ознаки) [86, с. 56].

Г. П. Новосолов вважає, що маючи на увазі присутність в суспільних відносинах завжди двох сторін, в кожній з яких виступають люди, цілком логічно стверджувати: одна активна сторона – суб'єкт злочину; інша пасивна сторона – об'єкт, проти якого відбуваються карані дії або бездіяльність, і яким заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди. При такому підході однак можна говорити про те, що злочин вчиняється в тій чи іншій сфері відносин між людьми в суспільстві (наприклад, у сфері відносин власності, статевих відносин), але ніяк не про те, що злочин посягає на ці відносини. Крім принципового вирішення питання про те, як саме (особливим, незаконним, кримінальним, антигромадським та ін.) називати відношення винного до інших людей в процесі посягання, можна зробити висновок, що в будь-якому випадку другою стороною даних відносин є інший його учасник, а не інші суспільні відносини, оскільки відносини складаються між людьми, а не між людиною і суспільними відносинами. Стало бути, всупереч висловлюваній багатьма вченими думки про те, що визнання суспільних відносин об'єктом злочину впливає з соціальної сутності злочину, потрібно стверджувати інше: соціальна сутність припускає, що злочин є суспільним (антигромадським) відношенням, і тим самим виключає можливість тлумачення об'єкта посягання ще й в якості суспільних відносин [140, с. 123].

Ми повністю згодні з тим, що проблеми об'єкта злочину та його структури мають суперечливий та дотепер дискусійний характер, оскільки саме визнання об'єкта злочину суспільними відносинами може стати причиною виникнення дискусії, яка допоможе виключити проблему визначення безпосередніх об'єктів будь-яких злочинів. Більше того, суспільні відносини, як об'єкт злочинів, розглядаються у своїй більшості в межах загальної частини кримінально-правової науки, оскільки значна кількість авторів, будучи прихильниками зазначеної концепції, досліджують окрему норму Особливої

частини кримінального закону та вказують на конкретні блага або цінності, або на права та свободи, або сфери життєдіяльності людей, на які посягає злочин [181, с. 126].

Оскільки до сьогодні всі наукові дискусії відбуваються з приводу визнання чи невизнання в якості об'єкта злочину саме суспільних відносин, то об'єкт складу ухилення від призову за мобілізацією будемо досліджувати, також виходячи з цієї позиції, оскільки вона залишається на сьогодні найбільш обґрунтованою.

Більш того, враховуючи фактичну відсутність досліджень у зазначеній сфері та правозастосовній практиці до 2014 року, визначити об'єкт складу розглядуваного злочину складно буде навіть за наявною інформацією в науково-практичних коментарях КК України та підручниках з кримінального права.

Так, Р. С. Орловський вважає, що об'єкт та об'єктивна сторона складів злочину, передбачених ст. 335 та ст. 336 КК України, співпадають – суспільні відносини, що забезпечують обороноздатність країни (зокрема комплектування її збройних сил) [54, с. 700–702]. Аналогічними є точки зору інших авторів коментарів до КК України та підручників із кримінального права [90, с. 974–977; 88, с. 766–768; 89, с. 378–379; 48, с. 292]. Така позиція вчених є цілком виправданою – відсутність правозастосовної практики через відсутність збройних конфліктів.

На жаль, події останніх трьох років в Україні змушують під іншим кутом поглянути на цю проблему.

Згідно з Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [113], мобілізація – це комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу.

В Указі Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14.01.2015 року [115] зазначено, що часткова мобілізація оголошується з метою підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави.

Виходячи з нормативно-правового визначення змісту поняття «мобілізація», яке є ключовим для досліджуваного складу злочину, слід вести мову про широке та вузьке визначення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 336 КК України [31, с. 112].

Отже, об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією у широкому значенні є суспільні відносини у сфері планомірного переведення національної

економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а ЗСУ, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу.

Об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією у вузькому значенні є встановлений законами й іншими нормативно-правовими актами порядок підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави [30, с. 151].

Відштовхуючись від філософських категорій загального, особливого та конкретного, В. Я. Тацій довів існування загального об'єкта кримінально-правової охорони; показав, що ним є вся сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону. Загальний об'єкт складається з низки родових, як певного кола тотожних чи однорідних, взаємопов'язаних суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [53, с. 105].

Безпосередній об'єкт злочину – ті конкретні суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК України, і яким злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину, заподіюється шкода. Безпосередній об'єкт поділяється на дві категорії: основний безпосередній об'єкт та додатковий безпосередній об'єкт. Дуже важливо враховувати специфіку безпосередніх об'єктів злочину при кваліфікації кожного злочину, а також при призначенні покарання суб'єктам злочину, які визнані винними в їх вчиненні.

Основний безпосередній об'єкт – це ті конкретні суспільні відносини, які насамперед і головним чином прагнуть поставити під охорону законодавець, приймаючи закон про кримінальну відповідальність.

Додатковий безпосередній об'єкт – суспільні відносини, яким, поряд з основним об'єктом, заподіюється чи створюється загроза заподіяння шкоди. Існують різновиди додаткового безпосереднього об'єкту: обов'язковий (що завжди зазнає шкоди при посяганні на основний об'єкт) і факультативний (не в усіх випадках зазнає шкоди при посяганні на основний об'єкт) [50, с. 106–108; 41, с. 5].

Враховуючи наведену класифікацію об'єктів злочину «по вертикалі» та «по горизонталі», спробуємо її змоделювати на такому досліджуваному факторі, як ухилення від призову за мобілізацією.

Враховуючи назву розділу XIV Особливої частини КК України, родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Найбільший інтерес для нас представляють суспільні відносини у сфері забезпечення призову та мобілізації, що складають основу видового об'єкта розділу XIV Особливої частини КК України. Сформульований нами об'єкт складу ухилення від призову за мобілізацією у широкому значенні є по суті його видовим об'єктом (суспільні відносини у сфері планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а ЗСУ, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу). Отже, видовий об'єкт розділу XIV Особливої частини КК України фактично співпадає із об'єктом злочину, передбаченого ст. 336 КК України, у широкому значенні.

Безпосереднім об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією є встановлений законами й іншими нормативно-правовими актами порядок підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави, що є виділеним нами його значення у вузькому розумінні.

У філософській і соціологічній літературі загально визнано, що структурними елементами суспільних відносин є: 1) суб'єкти (носії) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини, або, інакше кажучи, чинники, що обумовлюють виникнення й існування такого взаємозв'язку; 3) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність), як зміст відносин [132, с. 16; 52, с. 80].

Суб'єктами суспільних відносин можуть виступати держава, різноманітні об'єднання громадян, юридичні та фізичні особи. Безсуб'єктних відносин у суспільстві бути не може. Чітке встановлення кола учасників суспільних відносин, тобто їх суб'єктного складу, а також соціальних функцій у самих відносинах, дозволяє визначити та відокремити ті суспільні відносини, які виступають об'єктом того чи іншого злочину. Предметом суспільних відносин є все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують ці відносини – різного роду фізичні тіла, речі, а також сама людина.

Соціальний зв'язок, як зміст суспільних відносин, – це певна взаємодія, певний взаємозв'язок суб'єктів цих відносин. Важливо зазначити, що соціальний зв'язок завжди виникає й існує з приводу конкретного предмета суспільних відносин, а тому йому властивий предметний характер. Так само, як і суспільні відносини, соціальний зв'язок має об'єктивний прояв, тобто існує у реальній дійсності. Ззовні соціальний зв'язок насамперед проявляється у різних формах людської діяльності (нормальне функціонування органів державної влади, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення безпечних умов праці на виробництві тощо), а також в особливостях правового або соціального

статусу громадян, у соціальних інститутах тощо. Механізм спричинення шкоди суспільним відносинам полягає в тому, що злочин, посягаючи хоча б на один із його елементів, руйнує їх в цілому [50, с. 110; 52, с. 80–81].

Видається дискусійним включення до предмета суспільних відносин самої людини. Вказуючи на те, що особа може виконувати у відношенні функції не тільки суб'єкта суспільних відносин, але і в деяких випадках його предмета, необхідно детальніше обґрунтувати свою точку зору, оскільки основою такого висновку стала робота К. Маркса «Наёмный труд и капитал». Звичайно, цитування у своїх роботах класиків марксизму-ленінізму було обов'язковою умовою будь-якої галузі знання того часу, але робити категоричні висновки лише на їх основі є не зовсім правильним. Мова йде не про значення таких праць, а про їхній зміст: можливо для деяких галузей права вони мають певне значення, але не для кримінального права. Людина, як біосоціальна істота (враховуючи ст. 3 Конституції України), не може виступати предметом суспільних відносин взагалі, не кажучи вже про суспільні відносини як об'єкт злочину. Більше того, визначаючи предмет суспільних відносин як те, з приводу чого або у зв'язку з чим (сукупність факторів) існують ці відносини, вести мову про людину як «сукупність факторів» не зовсім коректно [183, с. 65].

Наводячи як приклад ст. 139 КК України (ненадання допомоги хворому медичним працівником), В. Я. Тацій вказує, що хвора людина – лише предмет відносин, що охороняються законом, а їх суб'єктами є медичні працівники. Визначення суб'єктного та предметного складів цього суспільного відношення потребує уточнення, оскільки сама назва та диспозиція ст. 139 КК України вказує на медичного працівника, як на одну особу. Вказівка на медичного працівника, як єдиного суб'єкта, є невірною, оскільки для існування будь-яких відносин потрібно як мінімум два учасника. Наприклад, до лікарні доставили тяжко хворого, який негайно потребує хірургічного втручання. Черговий лікар-хірург відмовився проводити складну та дорогую операцію, мотивуючи це відсутністю у хворого необхідної суми грошей. В результаті ненадання допомоги медичним працівником хворий помирає. У наведеному прикладі суб'єктами суспільних відносин, які складають об'єкт злочину, передбаченого ст. 139 КК України, є лікар-хірург та хвора людина, яка потребувала операції, оскільки один медичний працівник об'єктивно не може бути єдиним суб'єктом таких відносин, адже це виключає існування останніх [183, с. 64].

Отже людина не може виступати предметом суспільних відносин як структурного елемента об'єкта злочину, оскільки саме її перебування в цій «ролі» за чинним КК України визнається злочином, і за його вчинення передбачене певне покарання (торгівля людьми, підміна дитини, неналежне виконання медичним працівником своїх обов'язків тощо), оскільки вони в таких випадках є суб'єктами цих відносин.

Навіщо тоді вести мову про людину, як предмет суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, адже така позиція суперечить сама собі? Людина у будь-якому випадку може бути лише учасником суспільних відносин; вона не може бути ні об'єктом права, ні об'єктом правовідносин, ні предметом суспільних відносин, що є первинними по відношенню до правових відносин. Набуваючи ознак об'єкта правовідносин або предмета суспільних відносин, людина, залишаючись їх активним учасником, повинна бути захищена всіма засобами, в тому числі кримінально-правовими [183, с. 64–66].

Структура суспільних відносин, що складають безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 336 КК України, може виглядати наступним чином:

1. Суб'єктами суспільних відносин є:
 - держава в особі Президента України, який оголошує часткову чи повну мобілізацію;
 - Верховна Рада України, яка затверджує такий указ;
 - конкретні посадові особи Міністерства оборони України, до службових обов'язків яких належить забезпечення мобілізаційних заходів;
 - слідчі органів досудового розслідування, прокурори та суд, які застосовують заходи кримінальної репресії до осіб, які ухиляються від призову за мобілізацією. Останні виступають ключовими суб'єктами таких відносин.

2. Предметом суспільних відносин виступає загроза національній безпеці у вигляді збройної агресії. Виключно через неоголошену гібридну війну РФ проти України Президент України був змушений оголошувати декілька хвиль часткової мобілізації.

3. Конституція України у ст. 17 проголосила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу – саме це і визначає суть соціального зв'язку між окремим громадянином і державою.

Громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою й державою Україною, що знаходить своє відображення у їх взаємних правах та обов'язках [112]. Кожен із нас, вимагаючи від держави задоволення своїх потреб, має розуміти, що може настати час, коли треба буде захищати державу, яка в тому числі засобами кримінальної репресії може змусити захищати себе.

Отже виникає питання про механізм спричинення шкоди цим суспільним відносинам, відповідь на яке можемо знайти у відомій праці М. Й. Коржанського. В ній вчений веде мову про те, що можливі три різновиди впливу на елементи суспільних відносин, які спричиняють у них злочинні зміни.

Діючий суб'єкт може: 1) змінити суспільні відносини впливом на річ, предмет, з приводу якого вони виникли, склалися й існують (так заподіюється

суспільно небезпечна шкода майновими злочинами, злочинами проти власності тощо); 2) змінити суспільні відносини впливом на тіло їх учасника (убивство, зґвалтування, тілесні ушкодження тощо) або психіку (наклеп, погроза тощо); 3) порушити суспільні відносини зміною свого статусу, виключенням себе як учасника цього суспільного зв'язку з цих відносин, розриваючи їх (дезертирство, ухилення від сплати аліментів тощо) [46, с. 77].

Таким чином, особа, яка підлягає призову за мобілізацією, свідомо змінює свій статус, виключає себе як учасника встановленого законами й іншими нормативно-правовими актами порядку підтримання бойової і мобілізаційної готовності ЗСУ та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави. Така людина розриває свої відносини із державою в частині обов'язку захищати останню, але продовжує вимагати від держави виконання нею своїх обов'язків перед «ухилянтом» в односторонньому порядку.

Думається, саме у цьому проявляється суть ухилення від призову за мобілізацією – громадянин України свідомо не виконує свій обов'язок щодо захисту Батьківщини, проте продовжує користуватися тими благами, що забезпечує йому держава.

Порядок (алгоритм) прийняття рішення про мобілізацію визначений Конституцією України (п. 31 ст. 85, п. 20 ст. 106) і має наступні етапи:

1) Президент України у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України видає указ про мобілізацію (загальну або часткову), яким оголошує мобілізацію та визначає заходи її проведення;

2) Президент України звертається до Верховної Ради України про затвердження указу про мобілізацію;

3) Верховна Рада України протягом двох днів з моменту звернення Президента України приймає закон, яким затверджує відповідний указ Президента про мобілізацію;

4) з дня набрання чинності зазначеного закону набирає чинності затверджений ним указ Президента України про мобілізацію; починається мобілізація (часткова мобілізація), яка серед інших заходів передбачає призов громадян на військову службу.

Станом на 16 лютого 2016 року в Україні було оголошено і проведено чотири хвили часткової мобілізації (затвержені законами Укази Президента України від 17 березня 2014 р. № 303/2014, від 6 травня 2014 р. № 454/2014, від 21 липня 2014 р. № 607/2014, від 14 січня 2014 р. № 15/2015). На підставі вказаних указів на визначених ними територіях здійснювалися призови військовозобов'язаних, у тому числі резервістів [1, с. 860–861].

Такий алгоритм свідчить про правильне визначення змісту суспільних відносин, що складають об'єкт ухилення від призову за мобілізацією, та

механізм їх порушення. Разом з тим, не додає авторитету ЗСУ та знижує боєготовність країни безглузда політика окремих військових комісарів щодо забезпечення призову та мобілізації. Так, у кінці жовтня 2017 року працівники поліції м. Києва провели обшук, під час якого у нічному клубі затримано 17 осіб з наркотиками, виявлено 11 малолітніх та 32 особи, які ухиляються від призову на строкову службу [91].

Подібні заходи щодо забезпечення призову та мобілізації є далеко непоодинокими, і тому вони просто знищують мотивацію у свідомих громадян України захищати свою державу із зброєю в руках.

Враховуючи класифікацію об'єктів злочинів «по-горизонталі», основним безпосереднім об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією є встановлений законами й іншими нормативно-правовими актами порядок підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави.

У зв'язку з цим викликає здивування намагання визначити об'єкт цього злочину, так би мовити, мимохіть. Зокрема, намагаючись довести незаконність мобілізації, С. П. Кучанська вважає, що об'єктом кримінально-правової охорони у ст. 336 КК України є суспільні відносини, що охороняються задля забезпечення фактичної реалізації обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни [63, с. 273]. Якщо погодитися з таким твердженням, то лікар, наприклад, виконує свої обов'язки виключно тому, що існує кримінальна відповідальність за неналежне їх виконання і т. д. Вважаємо, що подібне визначення об'єкта ухилення від призову за мобілізацією є лише штучним пристосуванням під певну точку зору, а не таким, що сприяє розвитку науки кримінального права та практики застосування кримінально-правових норм.

Для встановлення наявності чи відсутності додаткового безпосереднього об'єкта, враховуючи відсутність будь-яких наукових публікацій з цього приводу, наведемо витяги декількох із сотень вивчених нами електронних копій обвинувальних вироків судів за ст. 336 КК України.

ОСОБА_1, будучи належним чином повідомленим про необхідність прибуття 13 липня 2015 року в Підволочиський районний військовий комісаріат Тернопільської області для проходження військової служби за мобілізацією, та не маючи передбачених у ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» підстав, які б звільняли його від призову за мобілізацією, всупереч ст. 65 Конституції України, ст. 1 та ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Указу Президента України № 15/2015 від 14 січня 2015 року «Про часткову мобілізацію», з метою ухилення від призову за мобілізацією, умисно, будучи придатним за станом здоров'я

для проходження військової служби, не з'явився без поважних причин до призовного пункту, а саме до Підволочиського районного військового комісаріату Тернопільської області, 13.07.2015 року для подальшого проходження служби в Збройних силах України [3].

02.08.2014 р. військовозобов'язаний ОСОБА_2 прибув до Святошинського районного у м. Києві військового комісаріату. Будучи належним чином повідомлений про передбачену чинним законодавством України відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, ОСОБА_2 отримав мобілізаційне розпорядження та про що розписався у службовій документації військового комісаріату.

З метою комплектування ЗСУ того ж дня військовозобов'язаному ОСОБА_2 повідомлено про необхідність прибуття 14.08.2014 р. до приміщення Святошинського районного у м. Києві військового комісаріату для відправлення до військової частини для проходження служби в лавах Збройних Сил України.

Незважаючи на це, військовозобов'язаний ОСОБА_2, не маючи правових підстав на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, передбачених ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-ХІІ, в порушення вимог ч. 3 ст. 22 цього Закону, діючи умисно, з метою ухилення від призову за мобілізацією, без поважних причин не прибув у вказаний день – 14.08.2015 р. до Святошинського районного у м. Києві військового комісаріату, не повідомивши в подальшому про причини свого неприбуття [74].

ОСОБА_1, будучи військовозобов'язаним, та визнаний військово-лікарською комісією від 21.05.2015 р. придатним за станом здоров'я до військової служби і включений до списку осіб, які підлягають відправці для проходження військової служби за мобілізацією, і порушень вимог ст. 65 Конституції України, ст. 1 та ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», ст. 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Указу Президента України № 15/2015 від 14 січня 2015 р. «Про часткову мобілізацію», 21.05.2015 р. в приміщенні Василівсько-Михайлівського ОРВК Запорізької області, ОСОБА_1 отримав повістку з вимогою прибути 25.05.2015 р. до Василівсько-Михайлівського ОРВК Запорізької області для відправки до військової команди 3033. Проте, ОСОБА_1, діючи умисно, з метою ухилення від призову за мобілізацією, без поважних на те причин, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх настання, маючи можливість прибуття, без поважних причин ухилився від призову і не прибув у вказаний час до місця призову, не повідомив про причини неприбуття для призову за мобілізацією в ЗСУ, чим порушив порядок комплектування ЗСУ [75].

По-перше, такі рішення судів лише підтверджують правильність висновку про основний безпосередній об'єкт злочину, передбачений ст. 336 КК України. По-друге, додатковим обов'язковим об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією є встановлений порядок комплектування ЗСУ.

Таким чином, особа, яка підлягає мобілізації, у випадку ухилення від неї безпосередньо посягає на встановлений законами й іншими нормативно-правовими актами порядок підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави, що є виділеним нами його значення у вузькому розумінні. Таке ухилення завжди порушує встановлений порядок комплектування Збройних Сил України, про що суди прямо зазначають у своїх вироках.

2.2. Об'єктивна сторона ухилення від призову за мобілізацією

Об'єктивна сторона злочину – це сукупність реально існуючих обставин, які характеризують процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронювані законом інтереси, що розглядається з його зовнішнього боку [61, с. 6].

Як бачимо, В. М. Кудрявцев пропонує окремо розглядати об'єктивну сторону злочину й об'єктивну сторону складу злочину. Об'єктивна сторона складу злочину включає в себе такі суттєві ознаки, які необхідні і достатні для того, щоб охарактеризувати зовнішній акт суспільно небезпечного посягання. Об'єктивна сторона злочину й об'єктивна сторона складу злочину співвідносяться між собою як дві філософські категорії: «явище» і «поняття про нього». За допомогою поняття відбувається більш глибоке пізнання дійсності шляхом виділення та дослідження її істотних сторін. Поняття має тим більшу наукову значущість, ніж більш істотні ознаки, які складають зміст поняття. Поняття, як форма відображення дійсності, пов'язано із застосуванням мови і способів узагальнення явищ [140, с. 295].

Об'єктивна сторона складу злочину за своїм змістом вже об'єктивної сторони злочину, так як поняття завжди «бідніше» самого явища. Об'єктивна сторона складу злочину включає тільки мінімальну кількість істотних ознак. Ознаки, які фактично притаманні діянню, але не надають вирішального впливу на характер і ступінь його суспільної небезпеки, характеризують об'єктивну сторону злочину, а не об'єктивну сторону складу злочину. Об'єктивна сторона злочину – це реальне явище дійсності, який утворює основу кримінальної поведінки [140, с. 295].

Вітчизняний законодавець сформулював об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 336 КК України, наступним чином:

«Ухилення від призову за мобілізацією».

Відсутність до кінця 2013 року підстав для оголошення Президентом України часткової чи повної мобілізації стала передумовою відсутності комплексних монографічних праць з цього приводу, і як наслідок, коментування на рівні підручників з кримінального права ст. 336 КК України з вказівкою на те, що об'єкт цього злочину, а також його об'єктивна та суб'єктивна сторони збігаються із відповідними елементами складу злочину, передбаченого ст. 335 КК України. Проте ухилення від призову за мобілізацією у формі бездіяльності полягає у нез'явленні суб'єкта не обов'язково до призовної дільниці, а й безпосередньо до військової частини, військової установи, які зазначені у повістці або наказі військового комісара. Крім того, при ухиленні від призову за мобілізацією можливі й інші способи (наприклад, незаконне отримання так званої «броні») [48, с. 292].

Нам важко погодитися з таким категоричним висновком А. О. Данилевського. Власні аргументи з цього приводу наведемо далі.

Аналогічною є ситуація навіть в великій юридичній енциклопедії, що присвячена кримінальному праву. Зазначається, що об'єктивна сторона ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК України), ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК України), а також ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 336¹ КК України) значною мірою є подібною. Ці злочини можуть полягати як у прямій відмові від виконання покладеного на особу військового чи іншого обов'язку, так і в самокаліченні, симуляції хвороби, підробленні документів або іншому обмані (наприклад, у доведенні до членів призовної комісії завідомо неправдивих відомостей про смерть близького родича), а також у наданні неправомірної вигоди. Визначення конкретного способу ухилення має значення для правильного встановлення моменту закінчення того чи іншого злочину. Так, при ухиленні від призову шляхом бездіяльності ці злочини є закінченими з моменту неприбуття (у встановлений строк) призовника або військовозобов'язаного до пункту, вказаного у повістці, наказі чи розпорядженні військового комісара, мобілізаційному розпорядженні тощо. Ухилення ж від призову, здійснене шляхом обману, визнається закінченим з моменту отримання звільнення від військової служби [16, с. 989].

На нашу думку, наявність прямої збройної агресії з боку РФ вимагає більш виваженого підходу наукової громадськості до визначення понять та категорій, на які можуть посилатися правозастосовники у своїх офіційних процесуальних документах. Некоректно виглядає об'єднання всіх складів ухилення в одну статтю енциклопедії – наявна ситуація вимагає більшого.

Зазначені злочини зокрема відрізняються між собою за ступенем суспільної небезпечності, що обумовлюється принципово різними обставинами, за яких учиняється кожний із них. Якщо за ст. 335 КК України відповідальності підлягають особи, які ухиляються від призову на строкову військову службу чи військову службу за призовом осіб офіцерського складу (тобто від служби, яку проходять, як правило, у мирний час з метою здобуття чи вдосконалення військово-облікової спеціальності), то за ст. 336 і ст. 336¹ КК України – особи, які ухиляються від призову під час мобілізації, у т. ч. цільової, або в особливий період. Причому ухилення від призову за мобілізацією може здійснюватися не лише одним із вказаних вище способів, а і шляхом незаконного отримання статусу військовозобов'язаного, заброньованого за державними органами, підприємствами, установами чи організаціями. Місцем, до якого повинен прибути військовозобов'язаний за мобілізацією, може бути не лише призовна дільниця чи військовий комісаріат, а і військова частина чи установа (ця обставина впливає на зміст «ухилення» в контексті ст. 336 КК України і момент закінчення цього злочину). Незгода призовника з рішенням комісії у справах альтернативної служби про відмову в проходженні такої служби й оскарження цього рішення в судовому порядку не звільняють особу від обов'язку з'явитися для проходження строкової служби, а тому за наявності підстав для невиконання цього обов'язку є підставою для притягнення особи до відповідальності за ст. 335 КК України.

Нетривале запізнення до пункту призначення може розглядатись як малозначне діяння (ч. 2 ст. 11 КК України). Нез'явлення військовозобов'язаного чи призовника до військового комісаріату без поважних причин не для відправлення у військову частину у зв'язку з призовом, а за іншим викликом, тягне за собою адміністративну відповідальність (ст. 210 КУпАП). За цією ж статтею вказані особи несуть адміністративну відповідальність за ухилення від подання до військового комісаріату відомостей про зміну місця проживання, освіти, місця роботи, посади. Однак, якщо це вчинено з метою ухилення в майбутньому від призову на військову службу, вчинене може розцінюватись як підготовка до злочину, передбаченого ст. 335 КК України (цей злочин відноситься до категорії невеликої тяжкості, а тому підготовка до нього не тягне за собою кримінальної відповідальності).

Для громадян, які призвані на строкову військову службу, початком її проходження вважається день відправлення у військову частину з обласного збірного пункту, а для громадян, які призвані на військову службу за мобілізацією та за призовом осіб офіцерського складу – день відправлення у військову частину з районного (міського) військового комісаріату (з цього дня вони вважаються військовослужбовцями) [16, с. 989–990].

Тлумачний словник української мови термін «ухилятися» пропонує розуміти як:

1) відступати, відхилятися, відскакувати тощо назад чи вбік від кого-, чого-небудь;

2) намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонятися від чогось, уникати;

3) ухилятися (ухилитися) від прямої відповіді – навмисно не давати відповіді на запитання або говорити про щось інше [125, с. 527].

Як бачимо, ухилення від призову за мобілізацією якраз і вчиняється шляхом намагання не служити в ЗСУ чи інших військових формуваннях, передбачених законом, не брати участі у захисті країни, уникнути небажаного для себе заняття.

Об'єктивна сторона злочину може полягати в нез'явленні суб'єкта до призовної дільниці або безпосередньо до військової частини, військової установи, що зазначені у повістці або наказі військового комісара [51, с. 511].

Разом з тим, нез'явлення до військкомату для проходження медичного огляду або уточнення анкетних даних є способом вчинення ухилення від призову за мобілізацією. Працівники військкоматів дуже часто складають акт «Про відмову від отримання повістки»; самі військовозобов'язані пишуть заяви про відому від призову за мобілізацією, проте укладають угоду з прокурором, яку затверджує суд, з призначенням безальтернативного покарання у вигляді позбавлення волі з подальшим звільненням від його відбування.

Так, 5 вересня 2014 року Дніпровський районний суд м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області засудив С. до двох років позбавлення волі «умовно» (перед цим затвердивши угоду про визнання винуватості між обвинуваченим і прокурором). Суд встановив, що С. з 20 жовтня 2008 року перебуває на військовому обліку у Дніпродзержинському ОМВК Дніпропетровської області як військовозобов'язаний. 6 серпня 2014 року до Дніпродзержинського ОМВК Дніпропетровської області на виконання Указу Президента України № 607 від 21 липня 2014 року «Про часткову мобілізацію» для проведення призову за мобілізацією, проходження медичного огляду та відправлення в 17-ту танкову військову частину (м. Кривий Ріг) прибув військовозобов'язаний С. Однак всупереч вимог законодавства, військовозобов'язаний С. близько 10.00 години в приміщенні Дніпродзержинського ОМВК Дніпропетровської області з метою ухилитися від призову за мобілізацією, будучи придатним за станом здоров'я для проходження військової служби та не маючи правових підстав на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, відкрито отримав повістку для прибуття для відправлення до військової частини, але від подальшого призову за мобілізацією відмовився, про що зазначив у відповідному аркуші бесіди та заяві на ім'я військового комісара Дніпродзержинського ОМВК. Таким чином військовозобов'язаний С. 6 серпня 2014 року близько

11.00 години в приміщенні Дніпродзержинського ОМВК Дніпропетровської області, всупереч вимог ст. 65 Конституції України, ст. 1 та ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Указу Президента України № 607 від 21 липня 2014 року «Про часткову мобілізацію» з метою ухилитися від призову за мобілізацію, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, умисно, будучи належним чином попередженим про прибуття, придатним за станом здоров'я проходження військової служби та не маючи правових підстав на відстрочення від призову на військову службу під час мобілізації, без поважних причин до військової частини не прибув і від подальшого призову за мобілізацією відмовився [76].

Не може не звернути на себе увагу факт невдалої спроби судді правильно аргументувати форму вини та її вид підсудного, проте перестарався: ухилення від призову за мобілізацією, як злочин із формальним складом, відніс до злочинів із матеріальним складом без жодної вказівки на можливі наслідки такого ухилення [28, с. 186].

Існує аксіоматичне положення – зазначений злочин вчиняється шляхом бездіяльності. Вважаємо, це не зовсім так. Слушною є думка Є. Л. Стрельцова про те, що ухилення від призову за мобілізацією може здійснюватися у двох формах – шляхом дії (наприклад, військовозобов'язаний з метою ухилення заподіює собі тілесні ушкодження, симулює хворобу, намагається підкупити працівників військкомату) і бездіяльності (наприклад, у випадку нез'явлення військовозобов'язаного без поважних причин згідно з отриманою повісткою у військовий комісаріат) [58, с. 624].

Тобто вказаний злочин може вчинюватися у двох формах – шляхом дії і бездіяльності. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони аналізованого складу злочину є обстановка (воєнний стан або цільова мобілізація в мирний час з метою ліквідації стихійного лиха, загроза іноземного втручання тощо) [53, с. 624].

Так, відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України від 21 жовтня 1993 року «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» під час мобілізації громадяни (крім тих, які проходять службу у військовому резерві) зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти військових комісаріатів у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках або розпорядженнях військових комісарів (військовозобов'язані Служби безпеки України – керівників органів, де вони перебувають на військовому обліку, військовозобов'язані Служби зовнішньої розвідки України – за викликом Служби зовнішньої розвідки України, військовозобов'язані Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – керівників відповідних

органів управління центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту). Резервісти зобов'язані з'явитися до військових частин у строки, визначені командирами військових частин, в яких вони проходять службу у військовому резерві.

В. І. Антипов наводить досить цікаві аргументи з приводу цього. На його думку, ухилення від призову за мобілізацією як діяння (дія чи бездіяльність) може проявлятися в трьох формах [1, с. 862–863].

Перша форма діяння – так звана «чиста» бездіяльність: особа, отримавши один із вказаних у частині 3 ст. 22 Закону України від 21 жовтня 1993 р. «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» документів (мобілізаційне розпорядження, повістку тощо), не з'являється до військової частини або на збірний пункт військового комісаріату у строки, зазначені в отриманому документі.

Друга форма діяння – змішана бездіяльність: особа, отримавши один із вказаних у частині 3 ст. 22 Закону України від 21 жовтня 1993 р. «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» документів (мобілізаційне розпорядження, повістку тощо), змінює місце проживання чи виїжджає за кордон (активні дії) з наступним нез'явленням в установлений час до визначеного місця (бездіяльність). Або особа відкрито відмовляється отримати від уповноваженої особи повістку чи інший документ про мобілізацію, заявляє письмово, усно, через мережу інтернет чи в інший спосіб про свою відмову від призову за мобілізацією (активні дії) з наступним нез'явленням у встановлений час до визначеного місця (бездіяльність).

Третя форма діяння – активні дії: особа вчиняє самокалічення, симулює хворобу, підробляє чи отримує документи, які дають право на звільнення від призову (наприклад, довідку про навчання в аспірантурі).

Склад злочину формальний. Злочин, вчинений у перших двох формах («чиста» бездіяльність та змішана бездіяльність) вважається закінченим в момент закінчення строку, визначеного для прибуття до військової частини або на збірний пункт військового комісаріату та вказаного в отриманому особою документі (мобілізаційному розпорядженні, повістці тощо). Злочин, що вчиняється активними діями у вигляді самокалічення, вважається закінченим в момент заподіяння каліцтва, яке виключає військову службу. Злочин, що вчиняється іншими активними діями (симуляція хвороби чи підробка документів), вважається закінченим в момент прийняття рішення про звільнення особи від призову за підставами, що не відповідають дійсності. Стадії замаху і підготовки можливі лише при вчиненні злочину активними діями. Наприклад, симуляція була розкрита, документи визнані підробленими, каліцтво не визнано таким, що виключає військову службу [1, с. 862–863].

Отже, ухилення від призову за мобілізацією, по перше, є злочином із формальним складом, тобто закінченим із самого початку ухилення, а по-друге, –

триваючим злочином: злочинний стан триває доти, доки «ухилянт» не припинить ухилятися за власною волею чи без такої.

У зв'язку з викладеним вище пропонуємо розглянути такий висновок більш детально.

1. Бездіяльність як форма вчинення ухилення від призову за мобілізацією.

О. І. Бойко зазначає, що якщо дія найчастіше здійснюється рвучко, швидко й обмежена в часі і просторі, то для бездіяльності більш характерні тривалість, протяжність, систематичність. Типові приклади: ухилення, недбалість... Тут кримінально-правовий докір побудований на факті усвідомленого та довготривалого догляду винного від виконання своїх обов'язків, що впливають із суспільного розподілу праці. Суб'єкт зазвичай повільно дистанціюється від образу поведінки *ex officio*, а навколишні реагують на нехтування сусідом своїми обов'язками досить терпимо. Так ми влаштовані і так живемо. Соціально-економічні перетворення ще більш провокують атомізацію соціуму та розквіт індивідуалістичної психології, яскраво вираженої в національному принципі «моя хата з краю». Відмінність дії від бездіяльності полягає і в тому, що для пасивної поведінки неприйнятні інстинктивно обумовлені, імпульсивні й автоматизовані вчинки.

Найпоширенішою формою бездіяльності, яка носить триваючий характер, є ухилення від виконання суспільно корисних обов'язків (ст. 336 КК України є саме такою). Цілком очевидно, що бездіяльність превалує серед посягань на публічні інтереси [13, с. 80, 85, с. 195–196].

Взагалі дія (і бездіяльність) являє собою відокремлений у часі, просторі і людському житті акт, зовнішній прояв себе по відношенню до природи і суспільства, який найчастіше має технологічне (операція) і соціальне (вчинок) обґрунтування і вимір. Саме ставка на автономність і завершеність ексцесів утворює предмет кримінального права. На сьогоднішній день саме через розмежування поведінки (діяльності) і дії (вчинку) проходить межа між кримінальним правом і кримінологією; вони, маючи спільне завдання (боротьбу зі злочинністю), вивчають різні предмети за допомогою різноманітних конкретних методів. Кримінальне право займається окремими злочинами, а кримінологія вивчає злочинність в цілому. Кримінальне право досліджує норми законодавства методом логічного аналізу, а кримінологія – різними соціологічними методами [128, с. 16].

Ставка закону на обов'язок і протиправність при бездіяльності логічно висуває на одне з перших місць умову – знання своїх обов'язків (активно вести себе) пасивно-небезпечними особами. Такі правила управління в суспільстві. Спосіб злочинної дії обирається кожним самостійно; для бездіяльності ж характерне недотримання чітких приписів про зміст необхідного поведіння [13, с. 88].

Більшість громадян України також уявляють собі мобілізацію як атрибут оголошеної війни, а тому, за їх переконанням, мобілізація є необов'язковою або пов'язана із обов'язковою участю в бойових діях. У зв'язку з цим слід чітко розуміти, що дійсно означає поняття «мобілізація», оскільки бездіяльність шляхом ухилення має усвідомлюватися як незаконна.

Академічний тлумачний словник української мови термін «мобілізація» (франц. mobilisation, від лат. mobilis – рухомий) пропонує розуміти як призов військовозобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку з запровадженням воєнного стану; залучення кого-небудь для виконання якогось важливого завдання, масового заходу; переведення всіх галузей народного господарства на військовий стан; приведення чого-небудь в активний стан, що забезпечує виконання якогось важливого завдання, масового заходу [126, с. 767].

Юридична енциклопедія термін «мобілізація» тлумачить як комплекс організаційно-правових заходів, які здійснюються у державі з метою планованого переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил цивільної оборони, галузей національної економіки, підприємств, установ та організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а збройних сил та інших військових формувань – на організацію і штати воєнного часу [191].

Згідно з Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [113], мобілізація – це комплекс заходів, здійснюваних з метою планованого переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а ЗСУ, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано.

Крім того, у ст. 4 Закону України «Про оборону України» [114] йдеться про таке: «У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію. Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії».

Воєнний час за цим Законом настає не тільки після оголошення стану війни, а взагалі з моменту фактичного початку воєнних дій.

Зі ст. 11 вказаного Закону випливає, що призов за мобілізацією можливий як під час воєнного стану, так і без нього.

В Указі Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14.01.2015 року [115] зазначено, що часткова мобілізація оголошується з метою підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та

інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави.

Якщо звернутися до п. 20 ст. 106 Конституції України, то можна побачити, що Президент не тільки має право, він зобов'язаний у випадку збройного нападу іншої держави або загрози такого нападу прийняти рішення про повну або часткову мобілізацію. Тобто для прийняття такого рішення йому достатньо навіть факту реальної загрози нападу з боку іншої держави.

В Указі Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14.01.2015 року (вступив у силу 20 січня 2015 р.) зазначено, що часткова мобілізація оголошується з метою підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави [69].

На нашу думку, проаналізувавши зазначене формулювання мети часткової мобілізації, можна дійти висновку, що над нашою країною нависла реальна загроза відкритого збройного нападу з боку іншої держави, а зазначений факт є прямою підставою для проведення такої мобілізації.

Таким чином, оголошені в Україні часткові хвилі мобілізації є повністю виправданими й обов'язковими для виконання громадянами України, які підпадають під неї. Такий обов'язок задекларовано у ст. 65 Конституції України, де сказано, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Тому до осіб, які ухиляються від призову за мобілізацією, може бути застосовано санкцію ст. 336 КК України «Ухилення від призову за мобілізацією» [29, с. 65].

Для розуміння суті ухилення від призову за мобілізацією слід чітко вказати на випадки відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, передбачені ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [113]. Так, не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані:

1) заброньовані на період мобілізації та на воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, а також за підприємствами, установами і організаціями в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

2) визнані відповідно до висновку військово-лікарської комісії тимчасово непридатними до військової служби за станом здоров'я на термін до шести місяців (з наступним проходженням військово-лікарської комісії);

3) чоловіки, на утриманні яких перебувають троє і більше дітей віком до 18 років (такі чоловіки можуть бути призвані на військову службу у разі їх згоди тільки за місцем проживання);

4) жінки та чоловіки, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років (такі особи можуть бути призвані на військову службу у разі їх згоди і тільки за місцем проживання);

5) жінки та чоловіки, на утриманні яких перебуває дитина–інвалід підгрупи А віком до 18 років;

6) жінки та чоловіки, на утриманні яких перебуває повнолітня дитина, яка є інвалідом I чи II групи, до досягнення нею 23 років;

7) усиновителі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, на утриманні яких перебувають діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування, віком до 18 років (такі особи можуть бути призвані на військову службу у разі їх згоди і тільки за місцем проживання);

8) зайняті постійним доглядом за особами, які його потребують, відповідно до законодавства України, в разі відсутності інших осіб, які можуть здійснювати такий догляд;

9) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

10) інші військовозобов'язані або окремі категорії громадян у передбачених законами випадках.

Призову на військову службу під час мобілізації на особливий період не підлягають також:

1) студенти, аспіранти та докторанти, які навчаються на денній формі навчання;

2) наукові і науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів, наукових установ та організацій, які мають вчене звання та/або науковий ступінь, і педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів, за умови, що вони працюють відповідно у вищих навчальних закладах, наукових установах та організаціях, загальноосвітніх навчальних закладах за основним місцем роботи не менш як на 0,75 ставки;

3) жінки та чоловіки, чії близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати, дід, баба або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або пропали безвісти під час проведення антитерористичної операції з числа:

– військовослужбовців або працівників утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення;

– працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції та загинули або пропали безвісти під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та у період її проведення;

– осіб, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи

безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення складі добровольчих формувань, які були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, за умови що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;

– осіб, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, і виконували завдання антитерористичної операції у взаємодії з утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами.

Особи, зазначені в абзацах 4–8 частини 2 цієї статті, у зазначений період можуть бути призвані на військову службу за їхньою згодою.

Не підлягають призову на військову службу під час часткової мобілізації протягом шести місяців з дня звільнення з військової служби військовозобов'язані з числа громадян, які проходили військову службу за призовом під час мобілізації та були звільнені зі служби у запас (крім військовослужбовців, зарахованих на службу у військовому оперативному резерві першої черги). Такі особи у зазначений період можуть бути призвані на військову службу за їх згодою.

Наведений витяг з Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» є необхідним, оскільки саме активні незаконні дії для набуття статусу осіб, які не підлягають призову за мобілізацією, і є в кінцевому випадку складом злочину, передбаченого ст. 336 КК України.

Отже, ухилення від призову за мобілізацією є злочином з формальним складом. У ході проведеного нами дослідження встановлено найпоширеніші способи вчинення такого злочину: письмова відмова від призову за мобілізацією або свідоме ігнорування отриманого письмового повідомлення про необхідність приступити до військової служби.

2.3. Суб'єкт ухилення від призову за мобілізацією

Визначення особи, яка вчинила злочин, встановлення її ознак в залежності від розвитку правової думки характерно для всіх періодів історичного розвитку кримінального права. Суб'єктами кримінальної відповідальності за всіх часів визнавалися тільки фізичні особи. Не притягувалися до

кримінальної відповідальності представники тваринного світу і неживі предмети [141, с. 32–33].

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Фізична особа як суб'єкт злочину, передбаченого ст. 336 КК України, буквально означає – людина як біосоціальна істота. Юридична особа як суб'єкт злочину потребує свого окремого дослідження, тому будемо вести мову виключно про людину як суб'єкт ухилення від призову за мобілізацією.

Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. З цього приводу слухним є твердження В. М. Бурдіна про те, що осудність не можна вважати передумовою вини. Проте так само не можна стверджувати, що осудність та вина – не пов'язані між собою поняття. Співвідношення між ними можна назвати співвідношенням форми та змісту, де осудність становить зміст, а вина – форму. Різні комбінації свідомості та волі, як окремих елементів осудності, утворюють різні модифікації вини – її види. Осудність не існує поза виною. При цьому осудність має кримінально-правове значення лише тоді, коли вона оформилася у конкретному виді вини, з яким законодавець пов'язує настання кримінальної відповідальності за певний злочин [15, с. 255].

Згідно з ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Частина 2 ст. 22 КК України передбачає виключний перелік складів злочинів, за вчення яких кримінальна відповідальність настає з 14-ти років. Оскільки у цьому переліку ст. 336 КК України відсутня, то кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією настає як мінімум з 16-ти років.

Розглядаючи питання щодо віку особи в кримінальному праві, слід здійснити його диференціацію. Диференціація (від лат. – різниця, відмінність) – це поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини. В кримінальному праві України вік, здебільшого, розглядають як ознаку суб'єкта злочину. Законодавче визначення віку суб'єкта злочину обмежується кількісним визначенням мінімальної вікової межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність, а саме – передбаченням, з якого віку може наставати кримінальна відповідальність та за які злочини. Проте це законодавче положення торкається тільки суб'єкта злочину, хоча вік тісно взаємозв'язаний і з кримінально-правовим статусом потерпілого від злочину. Віку суб'єкта злочину присвячена норма ст. 22 КК України, а також частково стосуються норми статей Особливої частини (статті 131, 132, 285, 304, 335, 336 КК України та інші) [105, с. 390–391].

Отже, суб'єкт злочину, передбачений ст. 336 КК України, повинен бути людиною, яка є осудною та досягла віку, з якого можливий призов за мобілізацією. Враховуючи це, слід визначитися із призовним віком за мобілізацією.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [111], правовою основою військового обов'язку і військової служби є Конституція України, цей Закон, Закони України «Про Збройні Сили України» і «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», інші закони України, а також прийняті відповідно до них укази Президента України та інші нормативно-правові акти щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби, служби у військовому резерві та статусу військовослужбовців, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Детальний аналіз цих нормативно-правових актів дозволив, по-перше, розвіяти дуже поширений «міф» про осіб, які підлягають призову за мобілізацією та призову на строкову військову службу.

Так, ст. 15 «Призовний вік. Призов громадян України на строкову військову службу» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [111] гласить наступне:

На строкову військову службу призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу.

Ст. 20 цього ж Закону «Прийняття на військову службу за контрактом»:

На військову службу за контрактом приймаються громадяни, які пройшли професійно-психологічний відбір і відповідають установленим вимогам проходження військової служби:

– особи рядового складу, які проходять строкову військову службу або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, громадяни призовного віку, які мають вищу, професійно-технічну, повну або базову загальну середню освіту, військовозобов'язані, резервісти, які не мають військових звань сержантського, старшинського і офіцерського складу, та жінки з відповідною освітою віком від 18 до 40 років – на військову службу за контрактом осіб рядового складу.

Можливо, певними нормативно-правовими актами (не Законом) встановлено більш високий віковий ценз, проте вже зараз очевидно є ситуація, коли підзаконним нормативно-правовим актом змінено положення Закону, чого в принципі бути не може.

Разом з тим, певним «виправданням» такої ситуації може бути ідея доцільності закріплення у вітчизняному кримінальному законодавстві пом'якшеної

(так званої «пільгової») кримінальної відповідальності осіб у віці 18–21 року або ж застосування до них норм, що стосуються кримінальної відповідальності неповнолітніх, у випадку встановлення щодо останніх виключних обставин (наприклад, відсталість у психічному розвитку, збіг сімейних чи інших тяжких особистих обставин та ін.) [104, с. 4].

Р. А. Каторкін з цього приводу зазначає, що рішення про підвищення призовного віку розповсюджується виключно на 2017 рік. Далі ж буде його пролонгація шляхом видання нового указу або повернення до вказаних в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» норм, або ж, як варіант, встановлення іншого призовного віку, що знову ж таки буде дещо суперечити діючому законодавству (звичайно, якщо в нього не будуть внесені зміни).

Підвищивши призовний вік, Президент явно виходив з того, що 18 років – досить юний вік. Далеко не кожний підліток в такому віці сформований як особистість, а з огляду на реальну зовнішню загрозу, що нависла над Державою, підвищення призовного віку – явно необхідний крок, адже більш зріла та досвідчена людина, як правило, в разі виникнення екстремальної ситуації здатна швидше та впевненіше приймати вірне рішення. Так як у 2017 році суб'єктом ухилення від призову на строкову військову службу може бути особа, яка досягла 20 років, виникає проблема притягнення до кримінальної відповідальності минулорічних «ухилянтів», яким не виповнилося 20 років [39, с. 193].

Для подолання колізії в законодавстві стосовно віку призову на строкову військову службу, на думку Р. А. Каторкіна (з якою ми повністю погоджуємося), доцільно було б внести зміни та викласти частину першу ст. 15 в такій редакції:

На строкову військову службу призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу (далі громадяни призовного віку). Президент України як Верховний Головнокомандувач під час оголошення щорічного призову може збільшувати мінімальний призовний вік та/або зменшувати максимальний, не виходячи при цьому за вказані крайні вікові межі [39, с. 194].

Звичайно, можна було б просто збільшити в Законі призовний вік з 18 до 20 років, аби уникнути колізії, але така ситуація, на нашу думку, потенційно ослабила б обороноздатність держави, адже в разі загострення терористичної та зовнішньої агресії країна потребуватиме збільшення кількості військово-службовців. У такій ситуації може виникнути потреба активізації всіх резервів,

в тому числі і категорії осіб віком 18–20 років (звичайно з забезпеченням для них умов максимальної безпеки). Крім того, в разі повного усунення терористичної загрози та зовнішньої агресії, також можливо доцільно призивати на військову службу з 18 років з метою підвищення рівня обороноздатності держави [39, с. 194–195].

Більш того, за даними ДСА України, протягом 2014 року за вчинення ухилення від призову за мобілізацією засуджено 12 осіб у віці від 18-ти до 25-ти років, 42 особи у віці від 25-ти до 30-ти років, 85 осіб у віці від 30-ти до 50-ти років. За аналогічними показниками протягом 2015 року за вчинення ухилення від призову за мобілізацією засуджено – 91, 240, 596 осіб відповідно; до того ж 8 осіб у віці від 50-ти до 65-ти років. У 2016 році за цей злочин засуджено 13, 52, 150 та 5 осіб відповідно за зазначеними вище віковими групами.

Дослідження лише кримінально-правових ознак суб'єкта складу ухилення від призову за мобілізацією значно ускладнило б удосконалення відповідного законодавства та практики його застосування. У зв'язку з цим слід звернутися до ознак, які характеризують особу злочинця.

Така позиція виправдана з урахуванням того, що В. І. Борисов та О. О. Пашенко цілком слушно стверджують, що для розуміння кримінально-правової характеристики слід виходити з того, що в ній повинні відобразитися особливості певного виду злочинів, які мають значення для з'ясування їх соціально юридичної природи (сутності), суспільної небезпеки, змісту ознак, кримінальної відповідальності, призначення покарання та ін. Іншими словами, кримінально-правова характеристика являє собою систему, суму спеціалізованої наукової інформації про певний вид злочинів. Отже зазначена характеристика вимагає більш поглибленого дослідження та з'ясування її теоретичного і практичного змісту.

Очевидно, обґрунтованою є пропозиція щодо включення до кримінально-правової характеристики наступних елементів:

- 1) соціальна обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид злочинів;
- 2) суспільна небезпека певного виду злочинів, як їх матеріальний субстрат;
- 3) протиправність діяння і її місце в системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно небезпечної поведінки;
- 4) склад певного виду злочинів;
- 5) суспільно небезпечні наслідки й інші обставини вчинення злочинів, що знаходяться поза межами певного виду злочинів, але властиві їх вчиненню;
- 6) особа злочинця [14, с. 185].

В. А. Мисливий, на підтримку розвитку такого твердження, вказує на існування певного парадоксу, внаслідок якого вчені-кримінологи (більшість

яких представляють фахівці в галузі кримінального права) активно зайнялися розробкою питань кримінологічної характеристики злочинів, залишивши поза спектром своїх наукових інтересів їх кримінально-правову характеристику, яка за часом повинна була мати очевидний пріоритет.

Тим не менш, до цих пір існують різні погляди на визначення кримінологічної характеристики; не склалося загально визнаного уявлення про її структуру й елементи. Можливо тому, в переважній більшості випадків, у вітчизняних і зарубіжних навчальних виданнях з кримінології при наявності в них багатьох розділів, які присвячені кримінологічній характеристиці окремих видів злочинів, загальне визначення кримінологічної характеристики не наводиться. Разом з тим, таке визначення можна знайти в більш фундаментальних вітчизняних роботах, де кримінологічна характеристика визначається як опис властивостей, закономірностей, тенденцій, факторів злочинності або окремих її видів, а також ознак особи злочинців, або – як сукупність статистично визначених ознак злочинності, окремих її видів і якостей особи злочинців, які використовуються для наукового аналізу за соціально-демографічними, морально-психологічними, кримінально-правовими і кримінологічними ознаками [87, с. 136].

На цій підставі пропонуємо розглянути ознаки особи злочинця, який вчиняє ухилення від призову за мобілізацією, за освітою та видом заняття:

2014 рік: 2 лікарі та фармацевта, 1 вчитель, 1 приватний підприємець, 5 працівників господарських товариств, 5 офіційно безробітних, 65 працездатних (які ніде не навчаються і не працюють), 16 – з повною вищою освітою, 5 – з дипломом бакалавра, 54 – професійно-технічна освіта, 52 – повна загальна освіта, 12 – неповна середня освіта, 2 – раніше судимих.

2015 рік: (засуджено 1 жінку, одну особу у складі групи, 3 у стані алкогольного сп'яніння) 308 робітників, 7 вчителів та викладачів, 8 приватних підприємців, 65 працівників господарських товариств, 24 офіційно безробітних, 468 працездатних (які ніде не навчаються і не працюють), 1 особа з інвалідністю, 72 – з повною вищою освітою, 30 – з базовою вищою освітою, 348 – професійно-технічна освіта, 361 – повна загальна освіта, 120 – неповна середня освіта, 4 – початкова загальна освіта, 2 – раніше судимих; 4 військовослужбовця.

2016 рік: 47 робітників, 4 вчителів та викладачів, 2 приватних підприємця, 4 офіційно безробітних, 145 працездатних (які ніде не навчаються і не працюють), 22 – з повною вищою освітою, 3 – з базовою вищою освітою, 56 – професійно-технічна освіта, 107 – повна загальна освіта, 30 – неповна середня освіта, 2 – початкова загальна освіта, 38 – раніше судимих; 4 військовослужбовця.

Разом з тим, ст. 336 є однією із «норм-лідерів зі звільнення від покарання з випробуванням за ухилення від призову за мобілізацією». О. П. Горох зазначає,

що аналіз даних ДСА України свідчить про те, що у 2015 році найчастіше суди звільняли від відбування покарання з випробуванням засуджених за злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (89,8 % осіб від усіх засуджених за ці злочини); злочини проти волі, честі та гідності особи (70,2 % винуватих); злочини проти громадської безпеки (64,3 % осіб); злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (61,3 % винуватих); і як не дивно, злочини проти національної безпеки (61,3 % винуватих).

У межах проведеного аналізу можна також виокремити «норми-рекордсмени за кількістю звільнених від відбування покарання з випробуванням» (щодо всіх або більше 95 % засуджених було застосовано ст. 75 КК України). Констатуємо, що ст. 75 КК України застосовувалася майже до всіх засуджених за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (частини 2 та 3 ст. 109 КК України); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 1 ст. 146 КК України); торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо викрадення людини (ч. 1 ст. 149 КК України); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (частини 1 та 2 ст. 256 КК України); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (частини 1–3 ст. 303 КК України); ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК України); службове підроблення, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 366 КК України). Проаналізовані статистичні дані «піднімають на поверхню» проблему обґрунтованості санкцій за ці злочини [21, с. 48–49].

Особи, які були притягнуті до кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, характеризуються тим, що абсолютна більшість з них є законослухняними громадянами, злочин вчинили вперше, для них наявна позитивна посткримінальна поведінка, що дає підставу вести мову про «вимушеного злочинця» – особа готова перетерпіти судимість, аби не захищати країну зі зброєю в руках. Думається, що така ситуація має право на існування, враховуючи соціальне положення більшості засуджених.

Дніпропетровська область стала своєрідним лідером у забезпеченні обороноздатності країни – всі хвилі мобілізації виконанні на 100 %, а то і більше. Іншим боком цієї медалі є найбільша кількість втрат з боку військовослужбовців і найбільша кількість засуджених осіб за ухилення від призову за мобілізацією. Перевантажені слідчі підрозділи Національної поліції просто не силі дивитися далі щомісячних звітів про кількість закритих кримінальних проваджень та переданих обвинувальних актів до суду. Їх керівники виражаються просто – стаття простіша, ніж аліменти. Яка різниця, по яких статтях КК України

будуть виконані так звані «два П» – план на цей місяць та перспектива на наступний? Засуджені за ухилення від призову за мобілізацією за соціальним статусом є пересічними громадянами, представниками робітничих професій. Інші категорії громадян України фактично є добросовісними, такими, які люблять свою Батьківщину, готові її захищати, проте не зі зброєю в руках в зоні проведення антитерористичної операції (мова йде про тих осіб, які підлягали призову за мобілізацією) [189, с. 252].

Враховуючи той факт, що диспозиція ст. 336 КК України сформульована законодавцем як бланкетна, у кримінально-правовій літературі ведуть мову про суб'єкта цього злочину як спеціального.

Згідно з ч. 2 ст. 18 КК України, спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Для розуміння законодавчого терміну «певна особа» звернемося до монографічних досліджень з цього приводу.

Спеціальним суб'єктом злочину є суб'єкт злочину, який має спеціальні (додаткові) ознаки, що передбачені у статтях Загальної та Особливої частин КК України та інших нормативних актах, притаманні суб'єкту на момент вчинення злочину і визначають його як особу, яка несе кримінальну відповідальність за той злочин, який може вчинити тільки ця особа. Спеціальні ознаки суб'єкта злочину, що передбачені диспозицією статті Особливої частини КК України або випливають з її змісту, є такими у складі злочину лише за умови їх конструктивної сумісності з об'єктом та об'єктивною стороною складу злочину [10, с. 4].

Розширення кола суб'єктів кримінально-правових відносин визначається закономірностями процесу кримінально-правового регулювання, що в даному випадку зводяться до особливостей реалізації принципу соціальної справедливості в порівняльній і розподільній формах.

Ефективність регулятивної функції кримінально-правових відносин суперечить особливостям сучасних кримінальних обставин в Україні. У цьому зв'язку суворість нового кримінального закону, що виражається в розширенні процесу диференціації відповідальності спеціальних суб'єктів злочину, не завжди виступає адекватно потребам кримінально-правової регуляції суспільних відносин. Це призводить до підвищеної складності деяких кримінально-правових конструкцій, алогізму, недотримання принципів конструювання загальних і спеціальних норм.

Кримінальна відповідальність в Україні – зверхспеціалізована. Відповідно, розширення чисельності спеціальних правових норм суперечить принципу рівності громадян, веде до ослаблення загальнопревентивної функції кримінального закону, і за можливістю повинне бути максимально скорочене [136, с. 3–4].

Існують причини, які спонукають законодавця конструювати склади злочинів із спеціальним суб'єктом:

- 1) потреба у кримінально-правовій охороні нових суспільних відносин;
- 2) подальша диференціація кримінальної відповідальності й індивідуалізація покарання з метою економії кримінальної репресії;
- 3) посилення кримінальної відповідальності та покарання за злочини у сфері службової діяльності, а також за корупційні злочини.

Ознаки спеціального суб'єкта злочину можуть виступати однією з підстав криміналізації у випадках, якщо:

- а) злочин може вчинити тільки спеціальний суб'єкт (простий склад злочину);
- б) вчинення злочину спеціальним суб'єктом збільшує ступінь його суспільної небезпечності (кваліфікований склад злочину);
- в) вчинення злочину спеціальним суб'єктом зменшує ступінь його суспільної небезпечності (привілейований склад злочину) [96, с. 7].

Як бачимо, ознаки спеціального суб'єкта злочину значно обмежують коло осіб, які можуть нести кримінальну відповідальність за той чи інший злочин. Положення науки кримінального права в цій частині продовжують залишатися дискусійними.

Разом з тим, досягнення 18-річного віку, наявність громадянства України, належний стан здоров'я та приналежність до військовозобов'язаної особи – це додаткові ознаки, що вказують на спеціальний суб'єкт ухилення від призову за мобілізацією.

Отже, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 336 КК України, є фізична осудна людина, яка досягла вісімнадцятирічного віку та є військовозобов'язаною, що дає підстави вести мову про спеціальний суб'єкт злочину [4, с. 303].

Саме тому неправі ті автори, які вказують, що суб'єкт цього злочину – спеціальний – громадянин України, який досяг 21-річного віку, і на якого законом покладений військовий обов'язок [53, с. 426–427].

Враховуючи наявність семи засуджених військовослужбовців за вчинення ухилення від призову за мобілізацією протягом 2016–2017 років, пропонуємо ст. 336 КК України доповнити частиною другою, у якій передбачити кримінальну відповідальність за ті самі діяння, вчинені військовослужбовцем, оскільки такі випадки характеризуються підвищеним рівнем небезпеки та негативно впливають на стан укомплектованості військових частин, а отже і обороноздатність країни.

Отримані дані дають нам можливість сформулювати кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє ухилення від призову за мобілізацією: як правило це військовозобов'язана законотрухняна особа чоловічої статі у віці до 35 років, яка має професійно-технічну або середню освіту, є представником

робітничих професій, або будучи працездатною, ніде не працює та не навчається, злочин вчинила вперше та характеризується позитивним відношенням до закону та держави, проте не бажає виконувати обов'язок щодо оборони держави [6, с. 376].

Таким чином, ст. 336 КК України стала «розмінною монетою» у досягненні правоохоронними органами показників результативності роботи – фактично норма не виконує охоронну та виховну функцію кримінального права, а тільки функцію забезпечення по відношенню до тих, хто її застосовує.

Взявши за основу суспільні відносини, як об'єкт злочину, виникає питання про суб'єкт ухилення від призову за мобілізацією та суб'єкт як елемент суспільних відносин, що складають зміст безпосереднього об'єкта цього злочину. Таке відмежування спростує або надасть додаткові аргументи на користь правильності визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 336 КК України, та механізму спричинення йому шкоди.

Механізм спричинення шкоди злочинними посяганнями може бути розкрито через структуру суспільного відношення, оскільки воно є об'єктом злочинного впливу. Суть дослідження механізму спричинення шкоди полягає в тому, що це дозволяє зрозуміти ту сферу, в якій відбуваються зміни, і відповідно вирішувати кримінально-правові та кримінологічні проблеми охорони суспільних відносин, шукати найбільш ефективні засоби захисту [20, с. 18].

Самі суспільні відносини поділяються на три види:

- 1) такі, що регулюються правом, і отже є правовими відносинами;
- 2) такі, що частково регулюються правом, і отже є також правовими відносинами;
- 3) такі, що не регулюються правом взагалі [135, с. 433–434].

Правовідношення у кримінальному праві являє собою відносини між державою, яка виступає в особі органів правосуддя (дізнання, слідства, прокуратури і суду) і злочинця з приводу вчинення останнім суспільно небезпечного діяння (злочину), і кримінальною відповідальністю винуватого за вчинене [92, с. 27].

Кожна особа, яка вчинила злочин, є суб'єктом того конкретного суспільного відношення, на яке посягає її діяння. Саме діяння, незалежно від того, які зміни воно здійснює у зовнішньому світі, і яка форма його прояву, «підриває» ці відносини з середини. «Вибух» відбувається безпосередньо в «ядрі» суспільного відношення, в його змісті. Він означає суспільно корисний зв'язок, що з'єднує особу з іншими учасниками суспільного відношення і породжує необхідність державного втручання, мета якого – локалізувати конфлікт між людиною і суспільством, повернути порушене суспільне відношення у стан впорядкованості, запобігти можливості нових порушень [116, с. 30].

Наведене свідчить про те, що військовозобов'язаний, як суб'єкт злочину, передбаченого ст. 336 КК України, завжди виступає учасником того суспільного відношення з приводу захисту країни, яке він «розриває з середини», ухиляючись від мобілізації.

Отже, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 336 КК України, може бути:

- 1) військовозобов'язаний громадянин України;
- 2) який досяг 18-річного віку.

Такі додаткові характеристики відносять суб'єкта ухилення від призову за мобілізацією до спеціальних суб'єктів злочину.

2.4. Суб'єктивна сторона ухилення від призову за мобілізацією

Історія розвитку суб'єктивної сторони злочину починається з ХІХ ст. Саме в цей період остаточно формується уявлення про склад злочину як кримінально-правову категорію і встановлюється доктринальний підхід до її визначення, як сукупності всіх ознак, що містяться в понятті злочину. До цього склад злочину виконував виключно кримінально-процесуальну функцію, у зв'язку з чим про суб'єктивну сторону, як структурний елемент складу злочину, мова не велася. І тільки в кінці ХІХ ст. дана категорія отримала своє поширення в більшості європейських держав, і в першу чергу, в Німеччині.

Під суб'єктивною стороною злочину в кримінально-правовій науці розуміється психічна діяльність особи, безпосередньо пов'язана з вчиненням злочину. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння, суб'єктивна сторона злочину є його внутрішньою (по відношенню до об'єктивної) стороною. Якщо об'єктивна сторона характеризується ознаками, які відображають реальні явища, і тому сприймається безпосередньо за допомогою органів почуттів (зору, слуху, дотику, нюху), то суб'єктивна сторона злочину відображає внутрішній світ людини і не може сприйматися безпосередньо. Вона пізнається тільки шляхом аналізу й оцінки об'єктивних характеристик злочину – дій або бездіяльності, способу їх вчинення, знарядь або засобів, що використовуються при цьому та ін. [142, с. 3, 66].

Суб'єктивна сторона конкретного (реального) злочинного діяння включає всі психічні процеси, які характеризують зміст внутрішньої сторони акту злочинної (девіантної) поведінки. Суб'єктивна сторона складу злочину, як юридична конструкція, передбачає структурування (моделювання) найбільш значущих для кримінального права характеристик психічної діяльності відповідного виду (різновиду) злочинного діяння, що знаходить відображення в КК України. В цій конструкції мають місце певна фрагментарність, недостатня повнота, оскільки з такими структурованими характеристиками пов'язується акт кримінальної поведінки. В межах суб'єктивної сторони злочину, як

фактичної конструкції (факт реальної дійсності), відповідні характеристики юридичної конструкції встановлюються щодо певних фактичних обставин (це є необхідним для кваліфікації злочину) [17, с. 26].

Отже суб'єктивна сторона будь-якого складу злочину характеризується виною, як єдиною обов'язковою ознакою, а також мотивом, метою й емоційним станом, як факультативними ознаками.

Відповідно до ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Згідно з ч. 2 ст. 24 КК України, прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала їх суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання.

Під час вивчення об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 336 КК України, нами встановлено, що ухилення від призову за мобілізацією, по перше, є злочином із формальним складом, тобто він є закінченим із самого моменту початку ухилення; по-друге, він є триваючим: злочинний стан триває доти, доки «ухилянт» не припинить ухилятися за власною волею чи без такої.

Очевидно, що така поведінка людини може бути виключно умисною, проте злочини із формальним складом характеризуються достатністю для настання кримінальної відповідальності за фактом вчинення діяння, передбаченого кримінальним законом.

В науці кримінального права ця ситуація вирішується в цілому однозначно – у злочинах із формальним складом суб'єкт злочину усвідомлює небезпеку свого діяння та бажає так діяти. Разом з тим, потрібно враховувати наступне.

Необхідною та достатньою умовою наявності вини у злочинах з формальним складом можна вважати усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння та бажання його вчинити, але за умови, що усвідомлення суспільної небезпечності діяння розуміється як результат усвідомлення його наслідків, а бажання вчинити злочинне діяння одночасно означає наявність бажання досягти злочинних наслідків. Та обставина, що ці наслідки в формальному складі злочину «опинилися» за межами складу, жодним чином не змінює змісту вини суб'єкта.

Модифікується у формальному складі злочину, порівняно з матеріальним складом, лише форма вини, а не її зміст. Оскільки діяння є засобом досягнення певного результату в процесі осмислення діяння, в тому числі й усвідомлення його суспільної небезпечності, результат діяння «вмонтовано» в структуру осмислення (усвідомлення) його сутності. Мабуть буде доречним висновок, що процес усвідомлення сутності діяння одночасно є і процесом усвідомлення наслідків, до яких воно призводить.

Діяння та його наслідки можна вважати елементами єдиного об'єкта усвідомлення (осмислення) з боку суб'єкта, який його вчиняє, а отже – досягає. Розірвання зв'язку між діянням та його наслідком повинно мати винятково умовний характер. В дійсності діяння та його результат у свідомості суб'єкта злиті воедино, інакше неможливо адекватно усвідомити й оцінити ні перше, ні друге [62, с. 38].

Отже, людина, яка ухиляється від призову за мобілізацією, усвідомлює небезпечний характер свого діяння та бажає так діяти, тобто не виконувати конституційний обов'язок із захисту Батьківщини. Мабуть однозначним тут є той факт, що усвідомлення сутності ухилення (дуже часто особи пишуть письмові відмови від мобілізації) є одночасним передбаченням можливих наслідків такого ухилення, що знаходяться «поза межами складу злочину».

На жаль, судова практика цього не враховує, та в цілому до встановлення ознак суб'єктивної сторони складу злочину правозастовники відносяться м'яко кажучи «формально».

Так, 03.10.2017 року Васильківський районний суд Дніпропетровської області визнав винним ОСОБА_1 у вчиненні злочину, передбаченого ст. 336 КК України, призначив йому покарання у вигляді позбавлення волі на строк два роки та на підставі п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році» звільнив від відбування покарання. Суд встановив, що обвинувачений ОСОБА_1 є військовозобов'язаним, який перебуває у запасі для комплектування ЗСУ та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави, має військове звання рядовий і призовною комісією визнаний придатним до служби у ЗСУ. ОСОБА_1, перебуваючи на військовому обліку у Васильківському РВК, будучи військовозобов'язаним у зв'язку з оголошенням часткової мобілізації і призовом на військову службу в ЗСУ за мобілізацією, 11.08.2015 року пройшов медичний огляд військово-лікарською комісією та визнаний придатним до військової служби відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» [77]. З метою комплектування ЗСУ, 11.08.2015 року йому повідомлено про необхідність прибуття 12.08.2015 року до приміщення Васильківського РВК для подальшого проходження служби у ЗСУ шляхом вручення відповідної повістки. Після чого ОСОБА_1 усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, у визначений у повістці час та день не прибув до Васильківського РВК, чим умисно ухилився від призову на військову службу за мобілізацією, будучи придатним до військової служби, не маючи права на відстрочку на військову службу за мобілізацією, передбаченого ст. 23 ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 року, про причини неявки

Васильківський РВК не повідомив, чим порушив порядок комплектування ЗСУ [77].

Як бачимо, момент закінчення окремих злочинів та зміст вини у них судами просто ігноруються. У вирокі суд розкрив лише суть діяння та довів, що підсудний його усвідомлював, тоді як передбачення та бажання настання неіснуючих наслідків, мабуть, передруковано зі змісту ч. 2 ст. 24 КК України.

У зв'язку з цим ми повністю погоджуємося з В. В. Шаблістим стосовно того, що у більшості випадків суб'єктивна сторона злочину правозастосовниками не встановлюється, а кінцеве рішення вступає в законну силу. Такі незаконні рішення органів досудового розслідування та судів є законними, оскільки чинний КПК України у п. 2 ч. 1 ст. 91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» передбачає, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

КПК України 1960 року у п. 2 ч. 1 ст. 64 «Предмет доказування» раніше вказував на необхідність встановлення вини обвинуваченого у вчиненні злочину та мотивів злочину. При правильному підході сторони захисту подібні вирoki можна оскаржити і в кінцевому рахунку скасувати навіть тоді, коли винуватість певного підсудного ні в кого не викликає сумнів [188, с. 184].

Отже, суб'єктивна сторона ухилення від призову за мобілізацією характеризується умислом; вид умислу – прямий – особа усвідомлює небезпечний характер свого діяння і бажає так діяти.

Звичайно, більшість труднощів виникає від того, що застосування в діяльності органів кримінальної юстиції заходів державного примусу до злочинців часто суттєво відрізняється від тих заходів, які нерідко є предметом наукових дискусій чи тих заходів, які розробляються громадськими організаціями в контексті протидії злочинності. В багатьох країнах практичних працівників постійно обвинувачують (обґрунтовано чи ні) в занадто грубому підході до людей і в тому, що вони перевищують свою владу і функції. З іншого боку, тих, хто займається розробкою теоретичних положень, нерідко обвинувачують у малореалістичному, дуже м'якому і малоефективному підході до злочинців, який може навіть заважати діяльності державних правоохоронних органів [44, с. 249]. Проте у нашому випадку сам закон змушує суд не встановлювати суб'єктивну сторону складу злочину.

Мета злочину – це бажання особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків. Він є характерним для злочинів, що вчиняються із прямим умислом. Визначити, які конкретні злочинні наслідки своїх дій передбачав винний і бажав їх настання, можливо лише

шляхом ретельного аналізу складу вчиненого злочину, виявлення його елементів і всіх обставин справи. Порушення цієї вимоги породжує серйозні помилки при кваліфікації злочину [18, с. 464–465].

На нашу думку, таке твердження можна лише дещо уточнити шляхом вказівки на бажання досягти певного результату, а не досягти шкідливих наслідків.

Вивчення матеріалів практики застосування ст. 336 КК України показало, що єдиною метою ухилення від призову за мобілізацією є мета ухилитися від служби в ЗСУ або інших передбачених законом військових формуваннях. Про це суди прямо вказують у своїх рішеннях – «з метою ухилення від призову за мобілізацією».

А. В. Савченко під мотивом злочину розуміє інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою. Таке розуміння мотиву злочину має багато позитивних рис: 1) наведена дефініція відкриває шлях до найбільш узагальненого уявлення про мотив злочину та може певною мірою претендувати на місце універсального поняття; 2) дефініція мотиву злочину є невід’ємною від уявлення про нього, як про комплексну та системну категорію; 3) в межах дефініції мотиву злочину вказується на його спонукальну та сенсоутворюючу функції, які характеризують мотив в якості спонуки та сенсу (підстави, підґрунтя) до злочину [123, с. 14].

Спонукальна та сенсоутворююча функції повинні, на його погляд, безпосередньо належати мотиву. Саме мотив треба вважати спонукою до злочину, початковою спонукальною причиною, «витоком» злочину. Однак спонукання неможливе без участі сенсу. За допомогою сенсу пояснюється, *навіщо і для чого* відбувається спонукання до злочину. Кожна людська поведінка або діяльність (в тому числі і злочин) несе в собі певний сенс як для самого суб’єкта, так і для тих, хто його оточує. У своїй сукупності зазначені функції здатні найбільш точно охарактеризувати мотив кожного суспільно небезпечного діяння [123, с. 15].

Вивчення матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень дало можливість виокремити найпоширеніші мотиви вчинення ухилення від призову за мобілізацією:

1) небажання захищати країну через невиконання керівництвом держави своїх обов’язків щодо належного рівня життя – 63 %;

2) страх перед реальною загрозою бути вбитим у ході проведення АТО – 31 %;

3) інші – 6 % (їх важко систематизувати, оскільки суди у вироків їх взагалі не зазначають, а виділення окремого мотиву нами здійснено на підставі вивчення всіх матеріалів справи).

Отже, суб'єктивна сторона ухилення від призову за мобілізацією характеризується умислом (вид умислу – прямий – особа усвідомлює небезпечний характер свого діяння і бажає так діяти); мета полягає в самому ухиленні від призову за мобілізацією; мотиви суди не встановлюють, проте найпоширенішими є нігілістичні прояви та страх бути вбитим.

Отже, кримінально-правовий аналіз ухилення від призову за мобілізацією дозволив вести мову про наступне.

1. Об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією у широкому значенні є суспільні відносини у сфері планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а ЗСУ, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу.

2. Об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією у вузькому значенні є встановлений законами й іншими нормативно-правовими актами порядок підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави.

Додатковим обов'язковим об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією є встановлений порядок комплектування ЗСУ.

3. Структура суспільних відносин, що складають безпосередній об'єкт злочину, передбачений ст. 336 КК України, може виглядати наступним чином:

- 1) Суб'єктами суспільних відносин є:
 - держава в особі Президента України, який оголошує часткову чи повну мобілізацію;
 - Верховна рада України, яка затверджує такий указ;
 - конкретні посадові особи Міністерства оборони України, до службових обов'язків яких належить забезпечення мобілізаційних заходів;
 - слідчі органів досудового розслідування, прокурори та суд, які застосовують заходи кримінальної репресії до осіб, які ухиляються від призову за мобілізацією. Останні виступають ключовими суб'єктами таких відносин;

2) Предметом аналізованих суспільних відносин виступає загроза національній безпеці у вигляді збройної агресії. Виключно через неоголошену гібридну війну РФ проти України Президент України був змушений оголошувати чотири хвили часткової мобілізації;

3) Конституція України у ст. 17 проголосила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу – саме це і є суттю того соціального зв'язку між окремим громадянином та державою.

4. Механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину полягає в наступному: особа, яка підлягає призову за мобілізацією, свідомо змінює свій статус, виключає себе як учасника встановленого законами й іншими нормативно-правовими актами порядку підтримання бойової і мобілізаційної готовності ЗСУ та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави. Така людина розриває свої відносини з державою в частині обов'язку захищати останню, але продовжує вимагати від держави виконання нею своїх обов'язків перед «ухилянтом» в односторонньому порядку.

5. Ухилення від призову за мобілізацією є злочином з формальним складом. У ході проведеного нами дослідження встановлено такі найпоширеніші способи вчинення такого злочину: письмова відмова від призову за мобілізацією або свідоме ігнорування отриманого письмового повідомлення про необхідність приступити до військової служби.

6. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 336 КК України, є фізична осудна людина, яка досягла вісімнадцятирічного віку й є військовозобов'язаною, що дає підстави вести мову про спеціальний суб'єкт злочину.

7. Сформульовано кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє ухилення від призову за мобілізацією: як правило це військовозобов'язана законослухняна особа чоловічої статі у віці до 35 років, яка має професійно-технічну або середню освіту, є представником робітничих професій, або будучи працездатною, ніде не працює та не навчається, злочин вчинила вперше і характеризується позитивним відношенням до закону та держави, проте не бажає виконувати обов'язок з оборони держави.

8. Суб'єктивна сторона ухилення від призову за мобілізацією характеризується умислом (вид умислу – прямий – особа усвідомлює небезпечний характер свого діяння і бажає так діяти); мета полягає в самому ухиленні від призову за мобілізацією; мотиви суди не встановлюють, проте найпоширенішими є нігілістичні прояви та страх бути вбитим.

РОЗДІЛ 3

СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ

3.1. Форми реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією

Розвиток сучасної кримінально-правової думки, практика законотворення та застосування кримінального закону переконують у наявності двоєдиної тенденції у справі протидії злочинності. Перша з них продовжує класичну залежність між злочином і покаранням. Це насамперед стосується вчинення особливо тяжких і тяжких злочинів та їх кримінально-правових наслідків. Навряд чи людство здатне сьогодні запровадити іншу реакцію на вчинення таких злочинів, як застосування до винних кримінального покарання. Інша тенденція полягає у певному відході від позицій класичної школи щодо жорсткого зв'язку злочину та його правового наслідку – покарання. У випадках вчинення нетяжких злочинів і злочинів середньої тяжкості суспільство нерідко зацікавлене врегулювати конфлікт, що виник, іншим шляхом, ніж застосування покарання. При цьому, звичайно, повинні бути дотримані права та законні інтереси потерпілої особи і суспільства [11, с. 185].

Необхідно зауважити, що в українській науці кримінального права за роки незалежності окрема увага вчених-криміналістів майже не приділялася комплексному аналізу на монографічному рівні проблем поняття, підстав, принципів, форм і стадій кримінальної відповідальності людини, як і не було спеціальних дисертаційних досліджень з цієї проблематики. Разом з тим опубліковано низку наукових праць, в яких ці питання на монографічному рівні або на рівні підручників розглядалися частково чи в сукупності з іншими злободенними питаннями кримінальної відповідальності людини.

Найближче до безпосереднього аналізу згаданої проблематики підійшли: Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, В. О. Меркулова, І. В. Красницький, І. І. Митрофанов, Є. О. Письменський та Я. І. Соловій. За нормативно-теоретичною основою дослідження можна виділити три рівні наукового аналізу даної проблематики:

а) мікрорівень – з'ясування змісту поняття феномену кримінально-правової відповідальності людини лише на базі чинного кримінального законодавства, практики його застосування і відповідно до доктрини кримінального права;

б) макрорівень – на ґрунті трьох галузей законодавства (кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого) і практики його застосування, а також, зрозуміло, відповідних наукових доктрин;

в) мегарівень – на ґрунті міжнародного права, конституційного законодавства, кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства та законодавства суміжних галузей, інститути яких мають пряме відношення до реалізації кримінальної відповідальності людини, а також практики застосування названого законодавства та відповідних доктрин права [22, с. 51–52].

Повністю поділяючи твердження Ю. В. Бауліна та В. К. Грищука, розпочнемо дослідження форм реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, усвідомлюючи той факт, що абсолютна більшість осіб, які вчиняють цей злочин, передбачають, що до них може бути застосовано виключно позбавлення волі з безумовним його відбуванням у виправній колонії певного рівня безпеки. Принаймні саме таку роз'яснювальну роботу із особами, які підлягають призову за мобілізацією, проводять співробітники військкоматів Міністерства оборони України.

Традиційно призначення покарання розглядається однією з форм реалізації кримінальної відповідальності, і саме тому засоби диференціації відповідальності мають бути більш розгалуженими. Оскільки повинні враховуватися й інші, крім покарання, заходи кримінально-правового впливу і те, що санкція кримінально-правової норми може передбачати не лише покарання, а й інші заходи кримінально-правового впливу. Засоби ж диференціації кримінального покарання за змістом і обсягом повинні узгоджуватись з більш широким поняттям – «засоби диференціації кримінальної відповідальності» [122, с. 179].

Диференціація покарання, встановлена спочатку в системі покарань, а потім в розроблених на підставі цієї системи санкціях статей Особливої частини КК України, створює умови для подальшої його індивідуалізації. Однак такі умови можуть бути реалізовані не при всіх видах реалізації кримінальної відповідальності, а тільки при певних – це винесення обвинувального вироку з призначенням особі певного виду й розміру покарання, як поєднаного з його подальшим відбуванням, так і не поєднаного.

Іншими словами, поділ покарань на види (розгалужена система покарань), з огляду на каральні властивості, які в одних видах виражені більш інтенсивно (довічне позбавлення волі, позбавлення волі, повна конфіскація), а в інших – меншою мірою, загалом є релевантною умовою співвідношення (залежності) між обсягом кари як ознакою покарання та тяжкості злочину [122, с. 179].

Згідно з ч. 1 ст. 50 КК України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Покарання, як специфічна, особлива форма державного примусу, традиційно ставить перед собою і виправну мету, завдяки якій справляється

психологічний та виховний вплив на конкретного засудженого, а також виступає одним із інструментів управління процесом соціальної реадaptaції злочинця до умов життя суспільства. Спрямування такої діяльності має розглядатися як концентрація в суспільстві ідей, інтересів, поглядів, які сприятимуть кінцевим цілям покарання, зокрема виправленню та ресоціалізації засуджених. Досягнення позитивних результатів (правомірна поведінка, осуд вчинення злочину, соціальна адаптація і життя без правопорушень) є головним підсумком карально-виправного впливу та ознакою виправлення особи. Але досягти цього вельми непросто, оскільки існує низка об'єктивних і суб'єктивних факторів, що стають майже нездоланною перешкодою.

До того ж, діяльність сучасної пенітенціарної служби підтверджує, що реабілітація злочинців, їх виправлення та формування правослужняної поведінки набувають певної декларативності. Правильна наукова організація виконання покарання і здійснення заходів виховного впливу вимагають глибокого вивчення особи засудженого.

Проте, аби виконати хоча б мізерну частину роботи з засудженими щодо їх виправлення, потрібна копійка, довготривала спеціальна робота, яку пенітенціарні установи проводити самотійно, без участі суспільства і держави не в змозі. Така діяльність нині є «замилуванням очей» суспільства, і ні за яких умов непридатна здійснювати виправний вплив і роботу з соціальної реабілітації засуджених. Більш того, такий формалізм є шкідливим і для самих засуджених.

Враховуючи загальні тенденції у практиці застосування кримінальних покарань, більш перспективним вбачається комплексне застосування засад педагогіки, психології, кримінології, соціології для стимулювання правомірної поведінки засуджених. Тактичними, допоміжними кроками можуть стати загальноосвітнє та професійно-технічне навчання [24, с. 421–422].

Стаття 336 «Ухилення від призову за мобілізацією» складається з однієї з найменших диспозицій Особливої частини КК України, яка повністю дублює назву статті, а санкція є безальтернативною, –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Можливо, як для авторів кримінального закону, так і для кожного з нас, за майже дванадцять років така конструкція норми видавалась цілком виправданою через її непомітність. Особливо це дисонує з тими статтями КК України, які законодавець змінював багато разів, і продовжує це робити.

Саме тому актуальним є твердження О. П. Рябчинської про те, що комплексне дослідження системи кримінальних покарань, з погляду методологічного підходу, зумовлює необхідність визначення її поняття, яке має слугувати для відтворення ознак об'єкта дослідження, структурних елементів, характеристик та вимог, що висуваються до них; визначення системоутворюючих властивостей або відносин, які об'єднують усі ці елементи в єдину систему кримінальних

покарань; з'ясування тих зовнішніх умов, які задають якісну характеристику «системи покарань» (чинники та вимоги, що визначають принципи побудови системи покарань).

При формулюванні поняття «система покарань» слід враховувати два поширених підходи щодо її визначення: дескриптивний (описовий), що відповідає онтологічному підходу (найзагальніші принципи) до дослідження, та конструктивний, що базується на гносеологічному (філософська теорія пізнання явищ і закономірностей об'єктивного світу) та методологічному підходах. Таким чином, головна відмінність конструктивних визначень системи полягає в актуалізації мети існування або вивчення системи, що безпосередньо або опосередковано згадується в цих визначеннях. Тож пріоритетним у цьому аспекті видається саме конструктивне визначення системи покарань, яке б повною мірою відображало сутність досліджуваного явища, слугувало б для найповнішого відтворення ознак об'єкта шляхом визначення множини функціональних елементів і відносин між ними, що виділяється із середовища відповідно до визначеної мети в межах певного часового проміжку [120, с. 97–98].

Відкрита, проте неоголошена війна, призвела до необхідності забезпечення встановленого законами й іншими нормативно-правовими актами порядку підтримання бойової і мобілізаційної готовності ЗСУ та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави (об'єкт складу ухилення від призову за мобілізацією у вузькому значенні).

Укази Президента України про часткову мобілізацію 2014–2015 років зумовили призов за мобілізацією десятків тисяч військовозобов'язаних чоловіків та деяких жінок. Частина з цих громадян виконати конституційний обов'язок щодо охорони Батьківщини змусив страх бути притягнутим до кримінальної відповідальності за ст. 336 КК України; іншій, найменш чисельній частині громадян, довелося відчувати на собі кару за ухилення від призову мобілізації.

Протягом 2014–2015 років ст. 336 КК України активно застосовувалась, проте не з метою забезпечення призову та мобілізації, а для легкого досягнення ефективності та результату роботи. Зараз ситуація характеризується постійною відмовою слідчих підрозділів Національної поліції України порушувати кримінальні провадження за вказаною статтею за зверненням працівників військових комісаріатів. Якщо в цілому по країні за 2016 рік засуджено 220 осіб за вчинення ухилення від призову за мобілізацією, а 86 осіб – за вчинення ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, то лише у Дніпропетровській області за цей же період відмовлено у внесенні відомостей до єдиного реєстру досудових розслідувань більше тисячі – керівники відділів поліції вимагають надати на кожного

«ухилянта» такий перелік документів, який робить неможливим кримінально-правове забезпечення призову та мобілізації в країні [184, с. 129–130].

Так, за офіційними даними ДСА України, протягом 2014 року за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, засуджено 139 осіб; за 2015 рік – 935 осіб; за 2016 рік – 220 осіб.

Для деталізації вказаних нами даних проаналізовано Форму № 6 «Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання» звітності судової статистики ДСА України протягом 2014–2016 років. Отримано наступні дані.

Усього осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили у 2014 році – 148, засуджених – 139; 9 осіб, справи у відношенні яких закриті (8 – звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, 1 – у зв'язку з амністією).

Реальне позбавлення волі було призначено шести особам (понад 1 рік до 2 років включно – 5, понад 2 роки до 3 років включно – 1), 1 особі призначено арешт, 2 – громадські роботи, 3 – штраф.

Кількість засуджених осіб, яких звільнено від покарання: з випробуванням – 120, внаслідок акту амністії – 7, призначено покарання із застосуванням статті 69 КК України – 5-ти особам.

Усього осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили у 2015 році – 1015, засуджених – 935, 5 осіб виправдано, 75 осіб – справи у відношенні яких закриті (56 – звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, 16 – у зв'язку з амністією, 1 – у зв'язку з смертю, 2 – з інших підстав).

Реальне позбавлення волі було призначено 44 особам (1 рік – 1, понад 1 рік до 2 років включно – 36, понад 2 роки до 3 років включно – 5, понад 3 роки до 5 років включно – 2), 2 особам призначено обмеження волі, 3 – арешт, 1 – виправні роботи, 5 – громадські роботи, 9 – штраф.

Кількість засуджених осіб, яких звільнено від покарання: з випробуванням – 867, внаслідок акту амністії – 4, призначено покарання за сукупністю злочинів – 1 засудженому, за сукупністю вироків – 8 засудженим, остаточно призначене покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК України) та із застосуванням ч. 4 ст. 70 КК України покарання у вигляд штрафу – 1 засудженому, призначено покарання із застосуванням статті 69 КК України – 14-ти особам.

Усього осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили у 2016 році – 251, засуджених – 220 осіб, 3 особи виправдано, 28 осіб – справи у відношенні яких закриті (17 – звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, 6 – у зв'язку з передачею на поруки, 5 – з інших підстав).

Реальне позбавлення волі було призначено 8 особам (1 рік – 1, понад 1 рік до 2 років включно – 5, понад 2 роки до 3 років включно – 2), призначено штраф – 5 особам.

Кількість засуджених осіб, яких звільнено від покарання з випробуванням – 207, призначено покарання за сукупністю злочинів – 1 засудженому, за сукупністю вироків – 5 засудженим, остаточно призначене покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК України) та із застосуванням ч. 4 ст. 70 КК України покарання у вигляді позбавлення волі понад 2 роки до 3 років включно – 1 засудженому, призначено покарання із застосуванням статті 69 КК України – 5 особам.

Як бачимо, знайшли своє відображення одразу три форми реалізації кримінальної відповідальності: призначення покарання та його реальне відбування; призначення покарання, проте звільнення від його реального відбування; звільнення від кримінальної відповідальності. З цього приводу думки представників науки кримінального права є досить неоднозначними.

О. П. Рябчинська, дослідивши на монографічному рівні поняття, значення та принципи побудови системи покарань в Україні, зазначає, що реалізація системи покарань в правозастосовній практиці відбувається через використання ст. 51 КК судом в таких випадках: 1) при з'ясуванні питань пом'якшення чи посилення відповідальності (ст. 5 КК України); 2) для визначення злочинів невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 12 КК України); 3) при призначенні покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті (ст. 68 КК України); 4) при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України); 5) при призначенні покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69¹ КК України); 6) при визначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків (ст. 70–72 КК України); 7) при заміні невідбутої частини покарання на більш м'яке (ст. 82 КК України). Перелік покарань орієнтує суддів при співставленні і порівнянні між собою покарань різних видів [121, с. 393].

Так, Ю. А. Пономаренко повністю погодився із Ю. В. Бауліним з приводу того, що їх існує дійсно три.

Перша форма полягає в осуді особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання. Така форма реалізації кримінальної відповідальності передбачена ч. 4 ст. 74 КК України, відповідно до якої особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Крім того, відповідно до ч. 5 тієї ж статті, особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених ст. 49 цього Кодексу.

В даному випадку до змісту конкретизованої і відповідно реальної кримінальної відповідальності особи не включається головний її правообмежувальний захід – покарання. В зв'язку з цим він не може бути й замінений іншим заходом – заходами, що застосовуються замість покарання при умовному звільненні від нього. Кримінальна відповідальність при такій формі її реалізації представлена лише одним заходом – осудом, однак і він з'являється й одночасно втрачає своє кримінально-правове значення в момент набрання вироком законної сили. В цих випадках особа знаходиться в стані засудженої лише мить – нікчемно малу точку в часі (момент набрання вироком законної сили), після якої вона знову вважається несудимою і не може бути не те що піддана правообмеженням, характерним для судимості, а й навіть докорена за факт вчинення злочину.

Викладене свідчить, що при першій формі її реалізації кримінальна відповідальність особи фактично відсутня, у зв'язку з чим положення ч. 4 і ч. 5 ст. 74 КК України мають бути, на погляд автора, або реформовані в напрямку перетворення їх на умовну підставу звільнення від покарання зі встановленням іспитового строку, або трансформовані в інститут звільнення від кримінальної відповідальності, або ж виключені [106, с. 70].

Друга форма реалізації кримінальної відповідальності, яка за задумом законодавця повинна була стати найбільш типовою, полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання і його реальним відбуванням. У даному разі до змісту конкретизованої та реальної кримінальної відповідальності належать два її заходи: покарання та судимість. При цьому, перший захід, будучи за змістом своїх правообмежень, як правило, більш суворим, ніж другий, за строком їх реалізації часто є коротшим. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України, особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання обвинувальним вироком суду законної сили, протягом усього строку відбування покарання та ще, як правило, певний час після його відбуття (до моменту погашення або зняття судимості). Втім, дані судової статистики останніх років свідчать про те, що ця форма реалізації кримінальної відповідальності не стала найбільш поширеною. Суди наразі віддають перевагу наступній, третій формі її реалізації [106, с. 70].

Третя форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється, і яке замінюється на інші заходи. Відповідно до ч. 1 ст. 75 КК України, якщо суд при призначенні покарання у виді виправних, робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного й інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може

прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Відповідно до ч. 2 тієї ж статті, суд також приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено таке ж покарання, як назване вище, а також узгоджено звільнення від його відбування з випробуванням. У цих випадках суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки, передбачені ст. 76 КК України [106, с. 71].

Якщо повністю погодитися із такою точкою зору, то звільнення від кримінальної відповідальності не може визнаватися формою реалізації кримінальної відповідальності, оскільки у такому випадку до особи не застосовуються жодні заходи кримінально-правового характеру. Разом з тим, вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, що визнання своєї винуватості у вчиненому злочині є обов'язковою умовою майже всіх видів звільнення від кримінальної відповідальності. Більш того, щире каяття, відшкодування завданої шкоди, примирення з потерпілими неможливе без притерпіння осуду, в першу чергу без моральної «кари» за вчинений злочин, у якому людина визнає себе винуватою без обвинувального вироку суду. Думається, що така форма реалізації кримінальної відповідальності, як звільнення від кримінальної відповідальності, має право на існування, та вона є частиною тієї, яку Ю. В. Баулін та Ю. А. Пономаренко відносять до осуду особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання.

В. К. Гришук стверджує, що проведений ним аналіз думок вчених-криміналістів щодо форм реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності, дозволив дійти висновку про наявність трьох її класичних форми реалізації: **1) осуд; 2) покарання; 3) судимість**, з яких лише осуд може реалізовуватися самостійно. Покарання реалізується не інакше, як у поєднанні з осудом і судимістю, а судимість – у поєднанні з покаранням і з осудом, якщо він поєднаний з покаранням [23, с. 590–591].

Осуд, як форма реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності (відповідно до чинного КК України), має два види:

- 1) осуд без призначення покарання;
- 2) осуд з призначенням покарання [23, с. 590–591].

Покарання у поєднанні з осудом і судимістю може мати такі види: 1) призначення покарання і його реальне відбування; 2) призначення покарання і звільнення від його відбування з випробуванням; 3) звільнення від відбування покарання; 4) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; 5) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; 6) звільнення від покарання [23, с. 590–591].

Судимість може бути двох видів: одномоментна та тривала. Одномоментна судимість має місце у випадках засудження особи за вчинений злочин обвинувальним вироком без призначення покарання, що зокрема може мати місце у випадках, передбачених ч. 4 та ч. 5 ст. 74, ч. 2 ст. 84, ч. 1 ст. 105 КК України, а також у випадках звільнення від покарання у зв'язку з неможливістю його застосування до особи з огляду на її вік чи стан [23, с. 590–591].

Н. І. Устрицька вважає, що першою формою реалізації кримінальної відповідальності є осуд особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання. Зокрема, у КК України передбачено випадки, коли суд не призначає винному покарання: утрата особою, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, суспільної небезпеки внаслідок бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці (ч. 4 ст. 74 КК України); закінчення визнаних у ст. 49 КК України строків давності (ч. 5 ст. 74 КК України); учинення злочину невеликої або середньої тяжкості неповнолітнім, до якого з урахуванням його широго розкаяння й подальшої бездоганної поведінки застосовуються примусові заходи виховного характеру, а не покарання (ст. 105 КК України).

Друга форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання та його реальним відбуванням. У цьому разі до змісту кримінальної відповідальності належать два її заходи: покарання і судимість.

Третя форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється. Маються на увазі такі ситуації: звільнення від відбування покарання з випробуванням, у тому числі неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 7 років (статті 75–79, 104 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 та ст. 106 КК України) [175, с. 51].

Знову ж таки, звільнення від кримінальної відповідальності не визнається формою її реалізації. Є. О. Письменський зазначає, що невід'ємною формою протидії злочинності має вважатися застосування не тільки тих заходів, які змінюють або доповнюють покарання (примус), а і таких заходів, що виключають кримінальне переслідування, звільняють від кримінальної відповідальності і загалом пом'якшують кримінально-правове обтяження, зокрема через застосування заохочення (стимулювання) правомірної, соціально-корисної поведінки особи [103, с. 20].

Мабуть квінтесенцією наведених вище точок зору є твердження про те, що кримінальна відповідальність не може існувати поза кримінально-правовими відносинами; більше того, вона – наслідок їхнього виникнення. Змістом цих правовідносин є стосунки їх суб'єктів з приводу прав та обов'язків, що визначаються нормами кримінального права. Та чи інша форма реалізації

суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин є водночас їх припиненням і реалізацією кримінальної відповідальності. Стосовно певної категорії злочинців, реалізація їх обов'язків пов'язується з частковим відбуттям покарання (ст. 81 та ст. 82 КК України); можливе також і умовне припинення кримінальних правовідносин (ст. 75 КК України) [190, с. 152].

Отже звільнення від кримінальної відповідальності ми розглядаємо як частину тієї форми її реалізації, яка полягає в осуді особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання. Враховуючи наддискусійність такого положення і його вихід за предмет нашого власного дослідження, у будь-якому випадку звільнення від кримінальної відповідальності нами розглядатиметься як невід'ємна форма протидії злочинності.

Таким чином, розпочнемо розгляд тієї форми реалізації кримінальної відповідальності, яка абсолютною більшістю пересічних громадян ототожнюється із вчиненням злочину – реальне відбування покарання, здебільшого, у вигляді позбавлення волі.

Призначення покарання та його реальне відбування (як передбачене ст. 336 КК України, так і застосуванням ст. 69 КК України).

Нами встановлено, що такий вид реалізації кримінальної відповідальності є найменш «реалізованим», оскільки реальне позбавлення волі було призначено лише 58 засудженим, обмеження волі – 2, арешт – 4, громадські роботи – 7, виправні роботи – 1, штраф – 17. Наведемо лише декілька прикладів.

1. Позбавлення волі.

Так, 23.12.2014 року Роздільнянський районний суд Одеської області визнав особу винуватою у вчиненні ухилення від призову за мобілізацією та засудив до двох років позбавлення волі за наступних обставин.

ОСОБА_1 з 03.04.1996 року перебуває на обліку у Роздільнянському районному військовому комісаріаті Одеської області як військовозобов'язаний першої категорії загального військового обліку солдатів і сержантів запасу, за військовою спеціальністю «ВОС 837» (водій автомобіля). Відповідно до Указу виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України від 17.03.2014 року № 303/2014 «Про часткову мобілізацію», в Україні оголошено початок проведення часткової мобілізації. На виконання наказу зазначеного Указу, 25.03.2014 року ОСОБА_1 у приміщенні Роздільнянського районного військового комісаріату Одеської області оголошено про його мобілізацію до ЗСУ та викликано на 27 березня 2014 року до Роздільнянського військового комісаріату для призову на військову службу у зв'язку з мобілізацією та направлення для проходження військової служби до військової частини А 2800 ЗСУ, дислокованій у с. Жовтень Біляївського району Одеської області.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», громадяни зобов'язані з'являтися за викликом до військових комісаріатів для постановки на військовий облік та призначення на воєнний час.

У порушення зазначеної вимоги Закону, будучи попередженим про кримінальну відповідальність за ст. 336 КК України за ухилення від призиву за мобілізацією, ОСОБА_1 умисно, без поважних причин, 27.03.2014 року по теперішній час не з'явився до Роздільнянського районного військового комісаріату Одеської області для призиву на військову службу у зв'язку з мобілізацією, ухилившись у такий спосіб від призиву за мобілізацією.

Вирішуючи питання про вид і міру покарання обвинуваченому, суд враховував характер і велику ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального злочину, особу винного, характеристику – задовільну, його соціальне та сімейне становище. Обставинами, які пом'якшують покарання обвинуваченого ОСОБА_1, судом визналися: щире каяття, визнання вини повністю, активне сприяння розкриттю злочину, задовільну характеристику з місця проживання, на обліку у лікарів нарколога та психіатра не перебуває.

За таких обставин, враховуючи всі пом'якшуючі обставини та відсутність обтяжуючих вини обвинуваченого обставин, суд приходять до висновку, що виправлення обвинуваченого ОСОБА_1 неможливе без ізоляції його від суспільства. Інша міра покарання не буде відповідати суспільній небезпеці скоєного злочину [78].

На наше суб'єктивне переконання, таке рішення суду, м'яко кажучи, є незрозумілим. По-перше, наявність пом'якшуючих обставин при відсутності обтяжуючих наштотвхують на думку про існування якихось інших обставин справи, про які не вказано в обвинувальному вирокі. По-друге, суд мав право призначити таке покарання, оскільки іншого у санкції ст. 336 КК України не вказано, проте аргументація (скоріше її відсутність) просто вражає. Саме тому, на жаль, лише практика застосування кримінального закону може виявити реальні проблеми реалізації завдань КК України, вказаних у ч. 1 ст. 1 – не обслуговування потреб правозастосовника у вигляді досягнення необхідного результату й ефективності роботи, а реальний захист прав і свобод людини й громадянина, інтересів суспільства, держави та людства.

2. Обмеження волі, як вид покарання, що застосовують за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, проте відсутній у її санкції.

01 липня 2015 року Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області визнав винуватою та засудив особу до одного року обмеження волі за наступних обставин.

ОСОБА_2 з 20 листопада 2006 року поставлений на облік до Павлоградського об'єднаного міського військового комісаріату Дніпропетровської області як військовозобов'язаний. 15 січня 2015 року Верховною ОСОБА_3 України був затверджений Указ Президента України № 15/2015 «Про часткову мобілізацію», згідно якого було оголошено призов військовозобов'язаних для забезпечення потреб ЗСУ, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, інших військових формувань України здійснити обсяг, визначених мобілізаційними планами з урахуванням резерву. 05 лютого 2015 року військовозобов'язаний ОСОБА_1 прибув до Павлоградського ОМВК Дніпропетровської області, розташованого за адресою: Дніпропетровська область, м. Павлоград вул. Кузнечна, будинок № 72 для проходження медичного огляду. За результатами військово-лікарняної комісії ОСОБА_1 визнаний придатним до військової служби в ЗСУ за військово-обліковою спеціальністю № 837037, та його було зараховано до ВЧ № 3036 і визначено дату прибуття до пункту збору.

05 лютого 2015 року в приміщенні Павлоградського об'єднаного міського військового комісаріату військовозобов'язаному ОСОБА_1 працівником військового комісаріату ОСОБА_4 була вручена повістка на 07 годину 30 хвилин 10 лютого 2015 року для проходження служби за мобілізацією, де у відповідній графі військовозобов'язаний ОСОБА_1 поставив свій підпис. ОСОБА_1 був попереджений про кримінальну відповідальність в разі ухилення від призову за мобілізацією, та складено аркуш бесіди з військовозобов'язаним ОСОБА_1, де останній поставив підпис у відповідній графі в аркуші бесіди. 10 лютого 2015 року о 07 годині 30 хвилин ОСОБА_1 з метою ухилитися від призову за мобілізацією, будучи придатним за станом здоров'я для проходження військової служби та не маючи правових підстав на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, без поважних причин до пункту відправлення не прибув.

Таким чином, військовозобов'язаний ОСОБА_1, всупереч вимог ст. 65 Конституції України, ст. 1 та ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Указу Президента України № 607/2014 від 22 липня 2014 року «Про часткову мобілізацію», з метою ухилитися від призову за мобілізацією, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, умисно, будучи належним чином попередженим про прибуття, будучи придатним за станом здоров'я для проходження військової служби та не маючи правових підстав на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, 10.02.2015 року о 07 годині 30 хвилин не прибув до пункту відправлення. Обвинувачений вчинив злочин, який відноситься до категорії

середньої тяжкості, винним себе не визнав, раніше не судимий, працює, характеристики за місцем проживання позитивні.

При призначенні покарання суд враховує те, що вчинений обвинуваченим злочин має підвищену суспільну небезпеку, оскільки в даному випадку мобілізація пов'язується з умовами особистого періоду в державі – із загрозою нападу, небезпекою державній незалежності України. Вчинений ОСОБА_1 злочин, що передбачений розділом XIV КК України, має родовим об'єктом суспільні відносини, що забезпечують обороноздатність України, її незалежність, територіальну цілісність та недоторканість. Важливість цього об'єкта обумовлена тим, що у відповідності до ст. 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної і інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу.

Враховуючи те, що обвинувачений вчинив злочин, який відноситься до категорії середньої тяжкості, являється працездатним, характеризується позитивно, має на утриманні двох малолітніх дітей, має захворювання, то суд вважає за необхідне відповідно до ст. 69 КК України перейти до більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного у ст. 336 КК України, та призначити обвинуваченому ОСОБА_1 покарання у вигляді обмеження волі, яке полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за ним нагляду з обов'язковим залученням до праці. На думку суду, саме ці обставини істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Дане покарання для обвинуваченого ОСОБА_1, з точки зору можливості досягнення таким покаранням тих цілей, що сформульовані в ч. 2 ст. 50 КК України, на думку суду, з урахуванням вище вказаних обставин, буде необхідним і цілком достатнім для його виправлення та попередження вчинення ним злочинів [7].

Можливо, саме така аргументація застосування ст. 69 КК України могла бути визнана зразковою показовою, якби не окремі юридичні неточності, проте вони в цілому не знижують високого рівня ерудованості тієї особи, яка готувала проект обвинувального вироку судді на підпис, а може і він сам.

3. Арешт, як вид покарання, що застосовують за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, проте відсутній у її санкції.

13 листопада 2014 року Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області визнав винуватою особу у вчиненні ухилення від призову за мобілізацією та засудив до шести місяців арешту при наступних обставинах.

05.08.2014 року військовозобов'язаний ОСОБА_1 на виконання Указу Президента України № 607/2014 «Про часткову мобілізацію» для проходження медичного огляду прибув до Павлоградського міського військового комісаріату Дніпропетровської області.

За висновком медичного огляду військовозобов'язаний ОСОБА_1 був визнаний придатним до військової служби та того ж дня – 05.08.2014 року у приміщенні службового кабінету Павлоградського міського військового комісаріату Дніпропетровської області військовозобов'язаний ОСОБА_1 отримав повістку на 08 серпня 2014 року на 08.00 год. для відправлення до військової частини у команду № В4765.

Будучи заздалегідь попередженим про необхідність явки до Павлоградського міського військового комісаріату Дніпропетровської області на 08.00 год. 08.08.2014 року, достовірно знаючи про час та місце відправлення у війська в зв'язку з призовом за частковою мобілізацією, але маючи на меті злочинний умисел, направлений на ухилення від призову за мобілізацією, порушуючи вимоги ст. 65 Конституції України, ст. 1 та ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Указу Президента України № 607/2014 «Про часткову мобілізацію», порядок комплектування ЗСУ, не маючи на те поважних причин та правових підстав на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, керуючись небажанням бути призваним для несення служби в рядах ЗСУ, військовозобов'язаний ОСОБА_1 умисно ухилився від призову за мобілізацією, не з'явившись у визначений час до Павлоградського ОМВК.

Серед пом'якшуючих обставин суд враховує, що обвинувачений ОСОБА_1 раніше не притягався до кримінальної відповідальності та не судимий, має позитивну характеристику і малолітню дитину на утриманні [8].

4. Штраф, як вид покарання, що застосовують за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, проте відсутній у її санкції.

17.12.2014 року Роздільнянський районний суд Одеської області затвердив угоду про визнання винуватості при наступних обставинах.

ОСОБА_2 з 27.04.2004 року перебуває на обліку у Роздільнянському районному військовому комісаріаті Одеської області, як військовозобов'язаний першої категорії загального військового обліку солдатів і сержантів запасу, за військовою обліковою спеціальністю «ВОС 502» (начальник танкодрому). 25 березня 2014 року ОСОБА_2 у приміщенні Роздільнянського районного військового комісаріату Одеської області оголошено про його мобілізацію до ЗСУ та викликано на 27 березня 2014 року до Роздільнянського військового комісаріату для призову на військову службу у зв'язку з мобілізацією та направлення для ЗСУ. Відповідно до ч. 1 ст. 22 Закону України «Про

мобілізаційну підготовку та мобілізацію», громадяни зобов'язані з'являтися за викликом до військових комісаріатів для постановки на військовий облік та призначення на воєнний час. У порушення зазначеної вимоги Закону, будучи попередженим про кримінальну відповідальність за ст. 336 КК України за ухилення від призову за мобілізацією, ОСОБА_2 умисно, без поважних причин не з'явився 27 березня 2014 року, але з'явився 28 березня 2014 року та власноруч написав відмову від призову за мобілізацією, і по теперішній час не з'явився до Роздільнянського районного військового комісаріату Одеської області для призову на військову службу у зв'язку з мобілізацією, ухилившись у такий спосіб від призову за мобілізацією.

Згідно з угодою про визнання винуватості, підозрюваний ОСОБА_2 повністю та беззастережно визнав свою винуватість у зазначеному злочині, передбаченому ст. 336 КК України. ОСОБА_2 за місцем проживання характеризується позитивно, до кримінальної, іншого виду відповідальності не притягувався, має на утриманні двох неповнолітніх дітей. За сукупністю даних обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, сторони погоджуються на застосування ст. 69 КК України та призначення ОСОБА_2 за ст. 336 КК України іншого, більш м'якого виду покарання, не зазначеного у санкції ст. 336 КК України, а саме штрафу у розмірі 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 510 гривень [79].

Якщо арешт та громадські роботи виглядають як реально дієві покарання за ухилення від призову за мобілізацією через повну, але короткострокову ізоляцію від суспільства та виконання неprestижних робіт на очах майбутніх «ухилянтів» відповідно, то мінімальний штраф у розмірі 510 гривень виглядає як знуцання над спробами держави захистити своїх громадян шляхом забезпечення призову для укомплектування військових частин та їх з'єднань.

На нашу думку, якщо особа не має бажання, проте зобов'язана захищати свою Батьківщину із зброєю в руках, то вона, крім кари за вчинений злочин, повинна сплатити до державного бюджету України співрозмірну із затратами на утримання одного військовослужбовця «на передовій» протягом певного періоду часу суму штрафу. Його розмір має доводитися через ЗМІ до громадян України: будеш ухилятися – крім судимості ще й понесеш матеріальні збитки; при неможливості сплатити штраф – громадські роботи. І так аж до позбавлення волі для осіб, які своєю поведінкою підривають авторитет держави та її обороноздатність, не визнають свою вину та ставляться зневажливо до військовослужбовців, які своїми самопожертвами створюють наше «завтра» [3, с. 226].

Як слушно зазначає Ю. А. Пономаренко, значного реформування в результаті набрання чинності Законом України від 15.11.2011 року зазнали

й положення про штраф, як вид покарання. Це реформування проявилось в багатьох моментах. Перш за все, цей вид покарання наразі позиціонується законодавцем, як один із головних засобів протидії злочинності. Про його підвищену значимість свідчить вже той факт, що наявність штрафу в санкціях статей Особливої частини стала одним із критеріїв класифікації злочинів за ступенем тяжкості. Крім того, хоча місце цього виду покарання в системі покарань і лишилося незмінним, але його співвідношення з іншими елементами цієї системи переглянуті в бік посилення суворості даного виду покарання. Далі в результаті реформи були суттєво змінені розміри штрафу, причому як ті, що визначаються у Загальній частині КК України, так і ті, що встановлюються в санкціях статей Особливої частини [107, с. 5].

Більш того, слід пам'ятати про те, що удосконалення практики застосування штрафу, як виду покарання, має здійснюватися за такими напрямками:

1) суворе дотримання вимог загальних засад призначення покарання при застосуванні штрафу, зокрема недопущення застосування його в розмірах, які виходять за межі санкції, а тим паче за межі, встановлені для даного виду покарання у ст. 53 КК України; обов'язковість врахування при призначенні штрафу ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного, обставин, що обтяжують та пом'якшують покарання;

2) недопущення застосування штрафу, як додаткового покарання, у жодному випадку, крім тих, коли він безпосередньо передбачений у санкції статті Особливої частини КК України, як таке покарання;

3) обмеження випадків призначення штрафу, як більш м'якого покарання, ніж передбачено в санкції (ч. 1 ст. 69 КК України), у випадках, коли в санкції статті встановлено виключно позбавлення волі, особливо за тяжкі та особливо тяжкі злочини;

4) обмеження випадків призначення штрафу, як основного покарання при вчиненні злочину під час іспитового строку особою, яка за раніше вчинений злочин була звільнена від відбування покарання з випробуванням [108, с. 200–201].

Також слід повністю погодитися з О. О. Дудоровим стосовно того, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України нагадує відомий зарубіжному законодавству інститут медіації як альтернативного способу врегулювання кримінально-правових конфліктів, в основу якого покладено посередництво у примиренні сторін. При цьому у більшості держав світу примирення з потерпілим є інститутом не кримінального, а кримінально-процесуального права. Ознайомлення з главою 35 «Кримінальне провадження на підставі угод» КПК України дозволяє стверджувати, що вітчизняний законодавець сприймає саме такий підхід.

Регламентовані КПК України угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) не мають відношення до врегульованого КК України звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, тобто в цій частині КК України і КПК України між собою не узгоджені. Адже кримінальне провадження на підставі вказаних угод передбачає ухвалення вироку і призначення покарання, хай і узгодженого сторонами відповідної угоди, чого не відбувається у випадку звільнення від кримінальної відповідальності. У цьому разі обвинувальний вирок суду, яким особа офіційно визнається винуватою у злочині, та який виражає негативну оцінку вчиненому з боку держави, як відомо, не виноситься [26, с. 139].

Більш того, сама ст. 12 КК України, як зразковий критерій віднесення злочинів до певного виду за ступенем тяжкості, не позбавлена неточностей.

Так, А. М. Яценко вважає, що:

1) законодавча конструкція ст. 12 КК України, незважаючи на її простоту та логічну послідовність, не позбавлена недоліків;

2) їх усунення неможливе без проведення подальших наукових досліджень;

3) поділ категорій злочинів не пов'язаний з мірою покарання, що фактично обирається судом, а тому в якості критерію класифікації використовується тяжкість можливого покарання у виді позбавлення волі в його верхніх межах, вказаних в санкціях відповідних статей Особливої частини КК України;

4) одним із аспектів вдосконалення законодавчої регламентації класифікації злочинів може стати відображення у її тексті фрагменту щодо стадії злочинного посягання [195, с. 171].

Звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією як невід'ємна частина форм протидії злочинності.

Звичайно, говорячи про звільнення від кримінальної відповідальності, кожен дослідник звертається до праць Ю. В. Бауліна, який є фундатором такого інституту (як і багатьох інших) у кримінальному праві та кримінальному законі. Учений цілком слушно вказує на те, що:

1) при звільненні особи від кримінальної відповідальності спочатку констатується вчинення нею певного злочину, а потім здійснення цією особою певних дій, які заохочуються державою (наприклад, дійове каяття, примирення з потерпілим тощо), або перебіг певних подій (наприклад, сплив строків давності притягнення до кримінальної відповідальності); тобто констатуються наявність передумови та підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності;

2) звільнення від кримінальної відповідальності можливо лише у випадках, передбачених у Загальній та Особливій частинах КК України, тобто перелік цих випадків є обмеженим;

3) звільнення від кримінальної відповідальності може бути обов'язковим або дискреційним;

4) звільнення від кримінальної відповідальності не реабілітує особу перед державою і суспільством;

5) звільнення від кримінальної відповідальності не звільняє особу від цивільно-правової, дисциплінарної та іншої юридичної відповідальності за заподіяну шкоду [11, с. 205–206].

Саме така позиція є вихідною для нас при дослідженні випадків звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення ухилення від призову за мобілізацією.

Разом з тим, в умовах фактичної, проте неоголошеної війни, постає питання про ефективність права і законодавства, особливо кримінального, як крайнього заходу забезпечення найважливіших суспільних відносин.

У нашому випадку слід погодитися із О. С. Козак, яка першою в науці кримінального права дослідила ефективність такого інституту кримінального права, як звільнення від кримінальної відповідальності. На її думку, ефективність звільнення від кримінальної відповідальності полягає в ефективному функціонуванні механізму його правового регулювання, оцінка ефективності якого відбувається за певними критеріями.

Критерії ефективності звільнення від кримінальної відповідальності – це ознаки елементів механізму його правового регулювання. Оцінка критеріїв звільнення від кримінальної відповідальності відбувається на основі показників, якими є зведені емпіричні дані результату дії механізму правового регулювання за певний період часу. Критеріями ефективності звільнення від кримінальної відповідальності є:

1) досягнення результату, а саме недопущення вчинення нових злочинів особами, які раніше були звільнені від кримінальної відповідальності. Результат обумовлюється поставленими перед інститутом звільнення від кримінальної відповідальності цілями, які поділяються (залежно від правової підстави звільнення) на загальні та спеціальні, а також засобами заохочення позитивної посткримінальної поведінки особи, яка вчинила злочин;

2) діяльність правозастосовного органу щодо реалізації поставлених перед ними завдань, яка полягає у компетентності та узгодженості роботи суб'єктів застосування звільнення від кримінальної відповідальності [43, с. 107–108].

За офіційними даними ДСА України, протягом 2014–2016 років за вчинення ухилення від призову за мобілізацією суди звільняли від кримінальної відповідальності на підставі або зміни обстановки, або у зв'язку з передачею на поруки.

Отже, звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, у зв'язку зі зміною обстановки.

І. Г. Івасюк у 2002 році дійшов висновку, що звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання внаслідок зміни обстановки пов'язується законодавцем із досягненням цілей покарання, встановлених ст. 50 КК України без його застосування. У такому звільненні послідовно проявляються принципи гуманізму, індивідуалізації покарання, економії кримінальної репресії. Виходячи з аналізу змісту ст. 48 КК, є підстави констатувати, що поняття зміни обстановки в них торкається двох аспектів: суспільно небезпечного діяння та особи, яка його вчинила. А тому нормами зазначених статей передбачено дві окремі (самостійні) підстави для звільнення від кримінальної відповідальності шляхом закриття провадження, а саме: втрата внаслідок зміни обстановки суспільної небезпечності діяння; втрата внаслідок зміни обстановки суспільної небезпечності особи, яка вчинила це діяння [33, с. 3–4].

Під зміною обстановки, на думку автора, внаслідок якої вчинене особою діяння втрачає суспільну небезпечність, слід розуміти такі суттєві зміни у зовнішніх умовах дійсності, що не залежать від волі особи, які призводять до малозначності або повної втрати суспільної небезпечності кримінально-караного діяння і породжують право компетентних державних органів на звільнення особи, яка вчинила це діяння, від кримінальної відповідальності [33, с. 3–4].

Втрата порушником кримінального закону суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки означає, що в силу об'єктивних змін у зовнішніх умовах дійсності, які оточують особу, остання вже не створює загрозу суспільним відносинам і соціальним благам, які знаходяться під охороною кримінального закону і забезпечуються примусовою силою держави [33, с. 3–4].

Важко щось протиставити таким аргументам, коли навіть Ю. В. Баулін не згадується як розробник такої частини кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Можливо тому автор дозволив собі вести мову про те, що звільнення від кримінальної відповідальності і покарання є тотожними поняттями, враховуючи назву та зміни його праці.

У свою чергу, Ю. В. Баулін зазначає, що ст. 48 КК України передбачає дві альтернативні підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності: 1) втрата діянням суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки; 2) втрата особою суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки [12, с. 149–150].

Необхідно розрізняти два види обстановки, які існують на час вчинення певною особою злочину невеликої або середньої тяжкості.

Перший вид обстановки – це обстановка вчинення злочину в широкому розумінні цього слова – як об'єктивних умов, що характеризують соціальні, економічні, політичні, духовні, міжнаціональні, воєнні, міжнародні, природні, організаційні, виробничі й інші процеси в масштабах країни, регіону, області,

міста, району, підприємства, установи, організації, побуту, сім'ї тощо (наприклад, перешкоджання здійсненню виборчого права в період проведення виборів місцевої ради, здійснення підприємницької діяльності без отримання відповідної ліцензії в умовах зміни підходів держави до ліцензування такої діяльності тощо) [12, с. 149–150].

Другий вид обстановки – це обстановка, що склалася навколо особи під час вчинення нею злочину, тобто об'єктивні (зовнішні) умови життя та діяльності, в яких перебувала дана особа під час вчинення злочину, і які значною мірою впливали на її суспільну небезпечність (наприклад, спосіб життя цієї особи, оточення, стосунки в сім'ї, зв'язок з кримінальним середовищем, відсутність місця роботи та коштів для існування тощо) [12, с. 149–150].

Так, 08 червня 2015 року Чигиринський районний суд Черкаської області заклав кримінальне провадження щодо злочину, передбаченого ст. 336 КК України, за наступних обставин.

ОСОБА_1 перебуваючи з 07 лютого 2014 року на військовому обліку Чигиринського районного військового комісаріату, являючись військовозобов'язаним у зв'язку з оголошенням часткової мобілізації та призовом на військову службу у ЗСУ за мобілізацією, будучи належним чином повідомленим в установленому законом порядку про наслідки неявки за викликом без поважних причин, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання (а злочин то з формальним складом), 03 лютого 2015 року, перебуваючи в приміщенні Чигиринського районного військового комісаріату, умисно відмовився від призову на військову службу у ЗСУ за частковою мобілізацією та не прибув 04 лютого 2015 року о 20:00 год. на пункт збору Чигиринського районного військового комісаріату, про що 03 лютого 2015 року написав заяву, в якій відмовився проходити військову службу без поважних на те причин, чим порушив вимоги Конституції України, Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» та Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Прокурор Чигиринського району звернувся до суду з клопотанням про звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки – він змінив своє ставлення до мобілізації та виявив бажання проходити військову службу в ЗСУ.

Як встановлено в підготовчому судовому засіданні, обвинувачений ОСОБА_1 на даний час виявив бажання проходити військову службу, після повідомлення про підозру ОСОБА_1 інших злочинів ним вчинено не було, він позитивно характеризується за місцем проживання та роботи, шкоду кримінальним правопорушенням не завдано, ОСОБА_1 змінив своє ставлення

до мобілізації, про що написав відповідну заяву до Чигиринського районного військового комісаріату, **тобто, обстановка, що оточувала його на момент вчинення злочину, змінилася.** За таких обставин підозрюваний ОСОБА_1 **перестав бути суспільно небезпечною особою, а тому підлягає звільненню від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України у зв'язку зі зміною обстановки, а кримінальне провадження відносно нього підлягає закриттю з наведених вище нереабілітуючих підстав в порядку, передбаченому ст. 314 КПК України [80].**

Таке рішення суду є дещо дивним. Обвинувачений після написання заяви про небажання бути призваним за мобілізацією продовжував свій звичний спосіб життя, обстановка до і після вчинення злочину навряд чи змінилася. Висновок про те, що він є суспільно небезпечним через небажання служити, є безпідставним – ні він, ні його знайомі та близькі точно не вважали його таким. Що тоді говорити про громадян України, які дуже швидко стали непридатними до військової служби або оформили відповідні документи, що надають їм право не бути призваними.

Для застосування ст. 48 КК України суд повинен встановити, що після вчинення певного злочину невеликої або середньої тяжкості обстановка вчинення злочину змінилася таким чином, що раніше вчинене діяння вже не може розглядатися як суспільно небезпечне. Така зміна обстановки може бути двох видів: масштабна або локальна.

Масштабна зміна обстановки стосується змін у межах країни і може виражатися, наприклад, у припиненні стану війни або скасуванні воєнного чи надзвичайного стану в країні, зміні економічного або політичного курсу країни, підходів держави до вирішення тієї чи іншої проблеми, зміні масштабу цін, у високих темпах інфляції тощо [59, с. 843].

Локальна зміна обстановки вчинення злочину – це зміна обстановки в певному регіоні, місті, підприємстві, сім'ї тощо, що може виражатися, наприклад, у прийнятті владою таких рішень, які істотно впливають на оцінку раніше вчиненого діяння як суспільно небезпечного; ліквідації або реорганізації конкретного підприємства, на якому раніше був вчинений злочин; набутті згодом особою певного статусу чи офіційного документа, які були відсутні саме на момент вчинення злочину; зміні природних умов або умов господарювання в певному регіоні, що впливає на оцінку раніше вчиненого діяння як суспільно небезпечного тощо [12, с. 150–152; 59, с. 843].

Думається, що у наведеному випадку ні локальна, ні масштабна зміна обстановки не має місця. Є стан неоголошеної війни, щоденні обстріли української території як проросійськими бойовиками, так і безпосередньо

військовослужбовцями країни-агресора, якою Верховна Рада України та майже всі обласні ради визнали РФ. Тому вести мову про обстановку, яка оточувала «ухилянта» на момент вчинення злочину, змінилася, після згоди того виконати свій конституційний обов'язок щодо оборони держави, просто навіть аморально.

Суспільна небезпечність особи насамперед знаходить своє вираження у вчиненні злочину, і в подальшому визначається, в першу чергу, ступенем можливості вчинення нею нового тотожного або однорідного злочину. Висновок про таку можливість будується на основі характеристики даної особи (соціальної, психологічної, демографічної, кримінально-правової тощо), а також оточуючої її обстановки, тобто зовнішніх стосовно даної особи умов (оточення в побуті, у сім'ї, на роботі тощо). Встановлення такої обстановки має значення для оцінки її зміни і впливу на суспільну небезпечність даної особи під час розслідування або розгляду справи в суді [59, с. 844].

На практиці до змін обстановки навколо особи, яка вчинила злочин, відносять: призов на службу в армію особи, яка раніше була позбавлена певного контролю; влаштування на роботу особи, яка вчинила злочин з мотивів відсутності коштів для існування; звільнення особи з посади, що позбавляє її можливості вчинити новий злочин з використанням такої посади; тяжке захворювання, що позбавляє можливості вчинити певні злочини; переїзд на інше місце проживання та розривання зв'язків з кримінальним середовищем, під впливом якого особа могла б вчинити новий злочин; поміщення неповнолітнього до інтернату під контроль педагогів; усунення тяжких особистих обставин, під впливом яких був вчинений злочин; припинення подружніх відносин, що стали причиною злочину, тощо [59, с. 844].

Закон далі не вимагає, щоб особа після вчинення злочину довела факт свого виправлення. Тому не може бути підставою застосування ст. 48 КК України лише законослухняна та добропорядна поведінка особи, яка вчинила злочин, протягом тривалого часу, сумлінне виконання нею своїх професійних і громадських обов'язків без зміни обстановки [12, с. 153–156; 59 с. 845].

Отже віднесення призову на службу в армію особи, яка раніше була позбавлена певного контролю, підставою для звільнення від кримінальної відповідальності можливе за умови, що такий призов унеможливорює вчинення інших злочинів. Доводити свою добропорядність та бездоганну поведінку не потрібно; при ухиленні від призову за мобілізацією особа усвідомлює небезпечний характер своєї бездіяльності та бажає себе так поводити. Примушене бажання бути призваним характеризується необхідністю уникнути можливого покарання за вчинений злочин, а не патріотичними міркуваннями, що раптово виникли.

19 червня 2015 року Роздільнянський районний суд Одеської області також звільнив обвинуваченого в ухиленні від призову за мобілізацією лише на тій підставі, що той добровільно пішов служити до ЗСУ.

Так, захисник обвинуваченого ОСОБА_1 в судовому засіданні заявив клопотання та просив звільнити ОСОБА_2 від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 48 КК України, мотивуючи своє клопотання тим, що скоєно злочин середньої тяжкості, ОСОБА_2 щиро розкався, характеризується бездоганно, раніше не судимий, та перестав бути небезпечним для суспільства, проходить службу в ЗСУ. Закон передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності в такому разі особи, якщо буде встановлено, що вона щиро розкалася та перестала бути суспільно небезпечною завдяки своїй бездоганній поведінці в суспільстві. Шкода відсутня (як матеріальна, так і моральна). Небезпеки суспільним інтересам не встановлено. На теперішній час ОСОБА_2 призваний добровільно в лави ЗСУ, проходить службу в армії, що підтверджується наказом № 80 від 12.06.2015 року, держава довірила йому захищати кордони України. Тобто особа перестала бути суспільно небезпечною внаслідок зміни обстановки.

Суд вважає, що ОСОБА_2 вину визнав повністю, щиро розкався, активно сприяв розкриттю злочину, матеріальна та моральна шкода відсутня, небезпеки суспільним інтересам не встановлено, особа характеризується позитивно, вказаний злочин не спричинив ніяких суспільно небезпечних наслідків, до адміністративної відповідальності не притягувався, раніше не судимий, проходить службу в ЗСУ.

Вказане дає суду **всі саме законні підстави** для застосування ст. 48 КК України відносно обвинуваченого ОСОБА_2 зі звільненням його від кримінальної відповідальності. Обмежень щодо застосування ст. 48 КК України законом не встановлено [71].

13 серпня 2015 року Овідіопольський районний суд Одеської області прийняв аналогічне рішення.

Відповідно до обвинувального акту, ОСОБА_2 обвинувачується в тому, що перебуваючи на обліку в Овідіопольському районному військовому комісаріаті Одеської області, як військовозобов'язаний запасу Збройних Сил України, у зв'язку з оголошенням часткової мобілізації на підставі Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» № 15/2015 від 14.01.2015 року, затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» №113-VI від 15.01.2015 року, був призваний на військову службу в ЗСУ за мобілізацією. Проте 04.06.2015 року, пройшовши військово-лікарську комісію, будучи здоровим та придатним до військової служби в мирний час, знаходячись в призовному пункті на території Овідіопольського

районного військового комісаріату, діючи навмисно з метою ухилення від військової служби за мобілізацією, не маючи законних підстав для отримання відстрочки від призову, відмовився від призову за мобілізацією, про що було складено відповідний акт в присутності співробітників Овідіопольського РВК.

В процесі підготовчого засідання прокурор прокуратури Овідіопольського району звернувся до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження відносно ОСОБА_2 на підставі ст. 48 КК України у зв'язку зі зміною обстановки, оскільки обвинувачений ОСОБА_2 на момент розгляду вказаного провадження добровільно з'явився до РВК та дав згоду на призов за мобілізацією та отримав повістку на прибуття до військової частини.

Судом встановлено, що дійсно ОСОБА_2 притягується до кримінальної відповідальності за злочин середньої тяжкості, листом Овідіопольського РВК підтверджується його призов на військову службу за мобілізацією, у зв'язку з чим він, як особа на час розгляду кримінального провадження, перестала бути суспільно небезпечною [70].

Аналогічними є всі інші випадки звільнення особи за вчинення ухилення від призову за мобілізацією від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, що дає нам підстави ставити під сумнів такі рішення судів. У зв'язку з цим нами пропонується у ст. 336 КК України передбачити спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності наступного змісту:

Особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно з'явиться до військового комісаріату, отримає повістку на прибуття до військової частини та приступить до служби в Збройних Силах України або інших військових формування, передбачених законом [2, с. 129].

За таку законодавчу пропозицію висловилися 100 % опитаних нами працівників ВК – при такій нормі вони отримають можливість через ЗМІ звертатися до осіб, які ухиляються від призову за мобілізацією, з метою стимулювання позитивної посткримінальної поведінки.

Наведені нами випадки звільнення від кримінальної відповідальності свідчать про доцільність такого виду спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення ухилення від призову за мобілізацією, оскільки, якщо приєднатися до думок вчених про те, що звільнення від кримінальної відповідальності не є формою її реалізації, то фактично без будь-яких негативних правових наслідків для особи держава створить умови для укомплектування військових частин та їх з'єднань.

Призначення покарання за вчинення ухилення від призову за мобілізацією проте звільнення від його відбування з випробуванням також має місце. Як

не дивно, така форма реалізації кримінальної відповідальності за розглядуваний злочин також має свої особливості: іноді суди відмовляються затверджувати угоду про визнання винуватості між обвинуваченим та прокурор – мотиви таких рішень явно дисонують із звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

Так, 22 липня 2015 року Овідіопольський районний суд відмовив у затвердженні угоди та зобов'язав прокуратуру продовжити досудове розслідування при наступних обставинах.

04 червня 2015 року ОСОБА_2, перебуваючи на обліку в Овідіопольському районному військовому комісаріаті Одеської області, як військовозобов'язаний запасу ЗСУ, у зв'язку з оголошенням часткової мобілізації на підставі Указу Президента України № 15 від 14.01.2015 року «Про часткову мобілізацію», затвердженого Законом України від 15.01.2015 року «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» був під розпис ознайомлений у встановленому законом порядку з положеннями статей 335–337 КК України та наслідками неявки за викликом до військкомату, ухилення від призову та мобілізації. 04 червня 2015 року ОСОБА_2 пройшов військово-лікарську комісію, був визнаний придатним до військової служби у мирний час, перебуваючи на території призовного пункту, умисно, з метою ухилення від військової служби за мобілізацією, не маючи законних підстав для отримання відстрочки від призову за мобілізацією, відмовився від призову за мобілізацією, про що працівниками військового комісаріату був складений відповідний акт.

За умовами угоди про визнання винуватості прокурор та підозрюваний ОСОБА_2 дійшли згоди щодо формулювання підозри, всіх істотних для даного кримінального провадження обставин і правової кваліфікації дій підозрюваного ОСОБА_2 за ст. 336 КК України, підозрюваний ОСОБА_2 у повному обсязі сформульованої підозри беззастережно визнав свою винуватість у вчиненні даного злочину. Також сторонами угоди визначено узгоджене ними покарання, яке має бути призначене ОСОБА_2 за вчинений ним злочин, а саме у виді 2 років і 6 місяців позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України з іспитовим строком 2 роки, з покладенням на нього відповідно до ст. 76 КК України обов'язків: не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції, повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання, періодично з'являтися для реєстрації до кримінально-виконавчої інспекції.

Суд вважає, що цей злочин визначається високим ступенем небезпечності для суспільства, а тому суд приходять до висновку про невідповідність

угоди інтересам суспільства. Крім того, в угоду про визнання винуватості включено зобов'язання підозрюваного ОСОБА_2 сприяти у розслідуванні кримінального провадження та припиненні інших відомих йому подібних кримінальних правопорушень, виконання якого очевидно неможливе підозрюваним. Враховуючи, що умови угоди про визнання винуватості не відповідають вимогам КПК України, не відповідають інтересам суспільства, суд вважає необхідним відмовити в затвердженні угоди про визнання винуватості та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування [72].

На нашу думку, таке рішення суду та йому подібні фактично унеможливають затвердження угоди про визнання винуватості у вчиненні ухилення від призову за мобілізацією, оскільки, доки буде тривати неоголошена війна, загроза повномасштабного вторгнення в Україну російського агресора, до тих пір будь-яке застосування ст. 75 КК України можна однозначно вважати таким, що не відповідає інтересам суспільства. Можливо запропонований нами спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності зможе виправити ситуацію на краще. Сьогодні суди одну і ту ж норму кримінального права застосовують по-різному в однаковій ситуації – або повальне звільнення від відбування покарання з випробуванням, або відмова від цього, або щось інше.

Отже одного виду покарання у вигляді позбавлення волі у санкції ст. 336 КК України явно не достатньо для реалізації функцій кримінального права та призначеного покарання, для реалізації завдань кримінального закону. Більш того, застосування безальтернативного позбавлення волі та «повальне» звільнення від його відбування з випробуванням змушують суди застосовувати ст. 69 КК України. Наведені приклади лише якісно доповнюють наші пропозиції.

Заохочувальні норми Особливої частини КК України передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності на передумовах та підставах, визначених законом за умов комплексної позитивної посткримінальної поведінки. Вони утворюють самостійний субінститут заохочувальних кримінально-правових норм, своєрідність якого полягає у тісній прив'язці передумов і підстав звільнення від кримінальної відповідальності з об'єктивними і суб'єктивними ознаками певного злочину.

Суспільна корисність спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності визначається: а) припиненням злочинної поведінки; б) добровільним повідомленням про злочин; в) самовикриттям у злочині; г) викриттям інших осіб, винних у вчиненні злочину; д) нейтралізацією, мінімізацією або відшкодуванням суспільно небезпечних наслідків (податки, збори, обов'язкові

платежі, фінансові санкції, пені тощо); е) вилученням з неконтрольованого обігу предметів зі спеціальним статусом обігу (носіїв державної таємниці, наркотичних засобів, психотропних речовин, зброї, бойових припасів тощо); є) загальним і спеціальним запобіганням вчиненню нових злочинів; ж) виховним впливом на індивідуальну та суспільну правосвідомість з метою профілактики злочинів. Основою класифікації заохочувальних приписів Особливої частини КК має стати соціальна спрямованість на вирішення завдань кримінального закону [180, с. 345].

Ми повністю підтримуємо твердження про те, що серед усієї сукупності засобів кримінально-правового впливу заохочувального характеру слід виділяти ті, які забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності за двома її формами, та ті, що не стикаються з процесом її реалізації.

Аналіз різних видів заохочення у кримінальному праві показав, що істотним їх недоліком є те, що законодавець не пов'язує можливість їх застосування з повнотою відшкодування заподіяної шкоди вчиненим кримінальним правопорушенням, а також поверненням коштів, які витрачені правоохоронними органами та судом на всіх стадіях кримінального провадження у справах про кримінальні правопорушення, вчинені особою, щодо якої вирішується питання про застосування норм, що передбачають такі заохочення. Виняток становлять лише два засоби кримінально-правового впливу заохочувального характеру – звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим [65, с. 122–123].

На цій підставі стверджуємо, що обов'язковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією має стати повернення коштів, які витрачені правоохоронними органами, військовими комісаріатами та судом на всіх стадіях кримінального провадження. Має бути чіткий розрахунок такого роду затрат, які «ухилянт» до рішення суду про звільнення його від кримінальної відповідальності відшкодовує та документально підтверджує.

Більш того, звільнення від покарання, як і звільнення від відбування призначеного покарання, полягає у реалізації судом свого повноваження за наявності підстав та умов, передбачених КК України, для повного або часткового припинення виконання вже призначеного особі обвинувальним вироком покарання. Тобто зазначені кримінально-правові поняття є ідентичними.

З метою усунення термінологічної плутанини доцільно в законі та доктрині вживати лише одне з цих понять – звільнення від покарання. Воно означає, що особу засуджено обвинувальним вироком суду з визначенням виду і міри покарання, від яких вона повністю або частково, безумовно або за певних умов, обов'язково або на розсуд суду звільняється. Кримінально-правова

природа такого звільнення полягає у тому, що воно є не формою кримінальної відповідальності, як прийнято вважати, а формою звільнення від неї, щоправда за умови, що звільнення не ототожнюється з відмовою від застосування кримінальної відповідальності, як це робиться зараз [196, с. 242–243].

Саме тому навіть така назва підрозділу, як «Форми реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією», може стати причиною виникнення дискусії, участь в якій може стати явним виходом за предмет дослідження.

Стосовно відшкодування збитків: законодавець сконструював склад злочину, передбаченого ст. 336 КК України, як злочин із формальним складом, а тому прямих матеріальних збитків тут не передбачено.

Держава Україна витрачає значні ресурси на протидію військовій агресії з боку РФ, на діяльність з виявлення осіб, які ухиляються від служби; досудове розслідування та судовий розгляд кримінального провадження також є видатковою частиною державного бюджету. А тому особи, які «просять вибачення» за ухилення, просто зобов'язані, особливо в умовах гібридної війни, відшкодувати ці затрати. Слід зазначити, що за таку законодавчу ініціативу висловилися більшість опитаних нами працівників поліції та ВК (86 %).

Отже, форми реалізації кримінальної відповідальності за досліджуваний злочин є досить різноманітними, а їх дослідження дозволило вести мову про необхідність внесення змін та доповнень до ст. 336 КК України.

3.2. Зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією

Дослідження того чи іншого явища видається неповноцінним без вивчення наукових і практичних досягнень у сфері права інших країн, тим більше наближених до України за своєю правовою системою. Такі надбання допомагають визначити найбільш досконалі з техніко-юридичного боку, актуальні, апробовані протягом тривалого часу застосування, узгоджені з визнаними міжнародними актами положення кримінального, кримінального процесуального законів, які можуть враховуватись під час подальшого удосконалення вітчизняного законодавства [84, с. 134].

Визначення схожості та відмінності кримінальних кодексів України і більшості інших держав Європи носять закономірний характер. Схожість стосується структури Загальної й Особливої частин цих кодексів, змісту багатьох інститутів і конкретних положень кримінального права, що свідчить про розвиток кримінального законодавства у зазначених державах під впливом: однакових факторів політичного, економічного, соціального, культурного, пра-

вового характеру тощо; відповідних актів міжнародного та загальноєвропейського законодавства; взаємних запозичень.

Існуюча відмінність у регулюванні тих або інших інститутів чи положень може розглядатися лише як наслідок впливу на його розвиток специфічних факторів різного характеру, таких як: національна самобутність у сфері правових звичаїв і традицій, що знайшли відображення в сучасному законодавстві; різні доктринальні та політичні підходи при визначенні окремих питань; різне значення судової практики при формуванні законодавства [177, с. 12–13].

Порівняльно-правові дослідження не повинні обмежуватися лише доктриною, судовою практикою і кримінальним законодавством зарубіжних держав. Необхідно комплексно досліджувати їх кримінально-правову політику у всьому її розмаїтті [178, с. 346].

Права та свободи людини мають реальну цінність лише тоді, коли існують реальні гарантії їх захисту і реалізації. Щоб права та свободи особи були реальними і дотримувалися в житті, необхідно не лише проголосити їх, але і забезпечити дійсними і дієвими гарантіями, тобто засобами захисту права від порушень; а якщо право вже порушене, встановити засоби його відновлення і відшкодування заподіяної шкоди.

У ЄС, як і в окремих державах, система гарантій прав і свобод людини, її безпечного існування включає в себе три основні складові:

- по-перше, інституційні гарантії, що пов'язані із функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону і захист порушених прав;
- по-друге, процесуальні гарантії, які реалізуються при здійсненні правосуддя (передусім це стосується кримінального процесу);
- по-третє, матеріальні гарантії у вигляді норм матеріального права, які спрямовані на компенсацію збитків й іншої шкоди, яка спричинена порушенням права [68, с. 6–7].

Нам залишається погодитися з такими твердженням, а також з використанням порівняльно-правового методу пізнання об'єктивної дійсності для встановлення спільних та відмінних ознак складу злочину, передбаченого ст. 336 КК України, з аналогічними або схожими нормами КК зарубіжних країн з метою виявлення певного позитиву та окреслення можливих шляхів його використання в Україні.

Мабуть правильним буде вказати на те, що подібна робота буде проводитися за такими критеріями, як родовий об'єкт злочину, склад злочину та санкції. На нашу думку, саме так можна отримати максимальну можливу корисну інформацію про напрямки удосконалення ст. 336 КК України чи взагалі потребу у цьому.

Враховуючи близькість систем права пострадянських країн, спочатку будемо досліджувати їх кримінальні закони, а потім всі інші закони в алфавітному

порядку. Одразу зауважимо, що актуальність кримінального закону певної країни буде оцінюватися за певним ступенем ймовірності його чинності, оскільки використовуємо не мову оригіналу, а в основному російськомовний переклад.

Глава 30 «Злочини проти порядку управління» КК Республіки Вірменія [160] у ст. 327 передбачає відповідальність за ухилення від проходження строкової військової служби, тренувальних зборів або мобілізації:

1. Ухилення від чергового призову на строкову військову службу, від тренувальних зборів або мобілізації при відсутності законних підстав для звільнення від цієї служби –

карається штрафом в розмірі від трьохсот кратного до п'ятисот кратного розміру мінімальної заробітної плати, або арештом на строк не більше двох місяців, або позбавленням волі на строк не більше двох років.

2. Те саме діяння, вчинене:

1) шляхом заподіяння собі тілесного ушкодження або симуляції захворювання;

2) шляхом підробки документа або обману, –

карається арештом на строк від одного до трьох місяців або позбавленням волі на строк від одного до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені під час воєнного стану, війни або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років.

Ст. 328 «Ухилення від виконання повинностей або від сплати податків під час війни»:

Ухилення від трудової мобілізації або виконання інших повинностей під час війни, а також від сплати податків, –

карається арештом на строк від одного до трьох місяців, або позбавленням волі на строк не більше чотирьох років.

Як бачимо, країна, яка з початку 90-х років «мала досвід» ведення війни, запропонувала достатньо позитивні речі для забезпечення своєї обороноздатності. По-перше, майже всі способи ухилення, незалежно від суб'єкта, розміщено в одній статті; по-друге, кваліфікованим або особливо кваліфікованим видом таких злочинів є час або спосіб, що заслуговує уваги.

Законодавець Республіки Азербайджан у розділі 34 КК [146] «Злочини проти порядку управління» передбачив ст. 321 «Ухилення від проходження військової служби»:

321.1. Ухилення без законних підстав від чергового призову на військову службу або від призову за мобілізацією з метою ухилення від проходження військової служби –

карається позбавленням волі на строк до двох років.

321.2. Ті самі діяння, вчинені у воєнний час, –
караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років.

Як бачимо, дуже схожа норма на попередню, особливо в частині більш суворішої відповідальності ухилення у військовий час. Знову ж таки, країна «військовий опонент» розглянутої вище.

КК Республіки Білорусь [161] у розділі XIV «Злочини проти військової служби» глави 36 «Злочини призовників та військовозобов'язаних» у ст. 434 «Ухилення від призову за мобілізацією» передбачає:

Ухилення від призову на військову службу з мобілізації або від призову на військову службу у воєнний час –

карається позбавленням волі на строк від двох до семи років.

Ось тут вже ст. 434 КК Республіки Білорусь дуже схожа на нашу (в країні не було особливого періоду, а тому і стаття про його забезпечення не застосовується). Звідси напрошується проміжний висновок про те, що кримінально-правове забезпечення призову та мобілізації залежить від наявності чи відсутності у тій чи іншій країні досвіду захисту свого суверенітету за допомогою армії.

Разом з тим, статті КК Республіки Білорусь про екстремізм з'явилися після подій в Україні 2013–2014 років, що наводить на невтішний висновок про аналогічні прагнення білоруського законодавця вирішити гострі соціально-економічні проблеми в країні засобами кримінальної репресії.

Грузія, яка у 2008 році зазнала військового вторгнення, у своєму КК [150] передбачила наступне. Глава XL «Злочини проти порядку управління» у ст. 357 «Ухилення військовозобов'язаних осіб від навчальних або військових зборів» передбачає:

Ухилення військовозобов'язаних осіб від навчальних або військових зборів –

карається штрафом або суспільно корисною працею на строк від ста вісімдесяти до двохсот двадцяти годин, або арештом на строк від двох до чотирьох місяців.

2. Те саме діяння, вчинене у воєнний час або під час надзвичайного стану, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

Ст. 358 «Ухилення від призову за мобілізацією»:

Ухилення від призову за мобілізацією –

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Ст. 359 «Ухилення у воєнний час від виконання повинностей або сплати податків»:

Ухилення у воєнний час від трудової мобілізації або виконання інших повинностей, або від сплати податків, –

карається штрафом або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від одного року до п'яти років.

Звідси випливає, що ухилення від призову за мобілізацією таким же чином сформулювало грузинським законодавцем, як і українським. Разом з тим в КК України відсутні статті про забезпечення призову або мобілізації, які б вказували на воєнний стан або бойову обстановку.

КК Республіки Казахстан [163] у главі 5 «Злочини проти основ конституційного ладу і безпеки держави» у ст. 174 «Ухилення від призову за мобілізацією» передбачає:

1. Ухилення від призову на військову службу з мобілізації до Збройних Сил, інші війська і військові формування Республіки Казахстан – *карається позбавленням волі на строк до п'яти років.*

2. Те саме діяння, а також ухилення від подальших закликів для укомплектування Збройних Сил Республіки Казахстан, вчинені у воєнний час, – *караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.*

Знову ж таки, диференціація кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією здійснена залежно від часу вчинення злочину.

В КК Киргизької Республіки [156] не виявлено статті про відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією. Разом з тим інтерес становить ст. 351 «Ухилення від проходження військової та альтернативної (позавійськової) служби»:

(1) Ухилення від призову на військову службу за відсутності законних підстав для звільнення від цієї служби –

карається штрафом в розмірі від двохсот до п'ятисот мінімальних місячних заробітних плат або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк до двох років.

(2) Ухилення від проходження альтернативної (позавійськової) служби осіб, звільнених з військової служби, –

карається штрафом в розмірі від ста до двохсот мінімальних місячних заробітних плат або громадськими роботами на строк від ста вісімдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк від трьох до шести місяців.

КК Латвійської Республіки [157] також не містить статті про відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, хоча передбачає відповідальність за ухилення від військової служби.

Ст. 282 «Ухилення від призову на обов'язкову військову службу»:

(1) Ухилення від призову на обов'язкову військову службу особи, яка зобов'язана проходити обов'язкову військову службу, якщо це ухилення тривало більше десяти днів, –

карається позбавленням волі на строк до двох років або арештом, або грошовим штрафом до шістдесяти мінімальних місячних заробітних плат.

(2) Ухилення від призову на обов'язкову військову службу шляхом заподіяння собі тілесного ушкодження або симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

З позитивного боку тут слід відмітити конкретний строк ухилення та способи ухилення.

КК Литовської Республіки [158] знову ж таки не забезпечує мобілізацію військовозобов'язаних, проте передбачає наступне.

Ст. 314 «Ухилення від призову на обов'язкову військову службу»:

1. Призовник, який ухиляється від призову на обов'язкову військову службу шляхом порушення свого здоров'я, симуляції хвороби, підробки документів або іншим обманом –

карається арештом або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Призовник, який ухиляється від призову на обов'язкову військову службу, якщо відсутні ознаки, передбачені частиною 1 цієї статті, вчинив кримінальний проступок і –

карається штрафом або арештом.

Ст. 315 «Ухилення від призову на військову службу у воєнний час»:

Призовник або воїн активного резерву, які ухиляються від призову на військову службу під час воєнного стану, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

Ст. 316 «Ухилення від виконання обов'язків військової служби»:

1. Призовник, який ухиляється від виконання обов'язків військової служби шляхом порушення свого здоров'я, симуляції хвороби, підробки документів або іншим обманом –

карається позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Призовник, який вчинив діяння, передбачене частиною 1 цієї статті, під час воєнного стану або при виконанні бойового завдання, або якщо це діяння спричинило тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років.

Можливо, кращим кримінально-правовим забезпеченням призову та мобілізації характеризується КК Республіки Молдова [164], оскільки у ньому навіть є визначення поняття «військовий час». Так, глава XIII «Значення деяких термінів або висловів в цьому кодексі»:

Ст. 127 «Військовий час»:

Під військовим часом розуміється період з моменту оголошення мобілізації або початку військових дій до моменту переходу армії до мирного положення.

Глава XVII «Злочини проти публічної влади та безпеки держави» передбачає наступне.

Ст. 354 «Ухилення від призову за мобілізацією»:

(1) Ухилення від призову за мобілізацією до лав збройних сил – карається позбавленням волі на строк від 2 до 5 років.

(2) Те саме діяння, вчинене у воєнний час, – карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років.

Ст. 356 «Ухилення у воєнний час від виконання повинностей»:

Ухилення у воєнний час від трудової мобілізації або виконання інших повинностей –

карається позбавленням волі на строк від 1 року до 5 років.

Тут ми маємо чітке кримінально-правове значення військового часу, ухилення від мобілізації під час якого є тяжким злочином. Можливо таку диференціацію слід запровадити і в Україні.

В КК Республіки Таджикистан [166] у главі 31 «Злочини проти порядку управління» ст. 344 «Ухилення від призову за мобілізацією» передбачає:

Ухилення від призову за мобілізацією до лав Збройних Сил Республіки Таджикистан –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Як бачимо, стаття 344 КК Республіки Таджикистан аналогічна ст. 336 КК України, а тому просто констатуємо її наявність.

КК Республіки Туркменістан [167] у главі 25 «Злочини проти порядку управління» у ст. 219 «Ухилення від призову на військову службу» передбачає:

(1) Ухилення від призову на військову службу за відсутності законних підстав для звільнення від цієї служби –

карається виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до двох років.

(2) Те саме діяння, вчинене за допомогою заподіяння собі тілесного ушкодження або шляхом симуляції хвороби, за допомогою підробки документів чи іншим обманним шляхом –

карається позбавленням волі на строк від одного року до чотирьох років.

(3) Ухилення від призову на військову службу з мобілізації або у воєнний час –

карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Туркменський законодавець помістив усі види ухилення від військової служби чи мобілізації в одній статті, що у такому випадку навряд чи можемо взнати позитивним. Ухилення від призову на військову службу юнаків є злочином невеликої тяжкості, у воєнний час – тяжким. Звичайне ухилення від призову за мобілізацією прирівняне до ухилення від призову на військову службу у воєнний час. Така стаття КК Республіки Туркменістан явно не містить певного позитиву для можливого запозичення.

КК Республіки Узбекистан [165] у главі XV «Злочини проти порядку управління» (статті 217–229) у ст. 225 «Ухилення від військової або альтернативної служби» передбачає:

Ухилення без поважної причини від призову на строкову військову або альтернативну службу, зарахування на службу в мобілізаційний призовний резерв чи проходження служби в резерві Збройних Сил Республіки Узбекистан, вчинене після застосування адміністративного стягнення за таке ж діяння, –

карається штрафом до 50-ти розмірів мінімальної заробітної плати, обов'язковими громадськими роботами до трьохсот годин або виправними роботами до двох років.

Ті ж дії, вчинені:

а) шляхом спричинення собі тілесного ушкодження;

б) шляхом підроблення документів чи іншого обману, –

караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обов'язковими громадськими роботами від трьохсот до трьохсот шістдесяти годин, або обмеженням волі від одного року до трьох років, або позбавленням волі до трьох років.

Ухилення громадян від призову за мобілізацією в Збройні Сили Республіки Узбекистан –

карається обмеженням волі від трьох до п'яти років або позбавленням волі від трьох до п'яти років.

Привертає на себе увагу той факт, що зазначена вище стаття змінювалась три рази: у 2003, 2015 та 2017 роках. По-перше, безальтернативне позбавлення волі за такі злочини доповнено іншими видами покарань. По-друге, найсуттєвіші зміни відбулися у 2017 році (штрафи збільшено, додано громадські роботи, виключено одну частину); з певним ступенем ймовірності стверджуємо, що це викликано збройною агресією РФ проти України та бажанням узбецького законодавця забезпечити призов за мобілізацію до власної армії у випадку посягання на його територію.

Разом з тим, категорично не погоджуємося із ганебною практикою дії у XXI ст. адміністративної преюдиції – не можна людину притягати до кримінальної відповідальності за сукупність адміністративних правопорушень. На жаль по окремих статтях і в КК України це спостерігається.

Вже нечинний КК Естонської Республіки [172] у ст. 782 «Ухилення від призову за мобілізацією» передбачав:

(1) Ухилення від призову за мобілізацією в Сили оборони Естонської Республіки –

карається позбавленням волі на строк до двох років.

(2) Те саме діяння, а також ухилення від чергового призову на дійсну службу в Силах оборони, вчинені у воєнний час, –

караються позбавленням волі на строк від одного року до п'яти років.

Знову ж таки, військовий час – окремий склад злочину для ухилення від призову за мобілізацією.

Прийнятий Пенітенціарний кодекс на заміну КК Республіки Естонської Республіки [102] у розділі 5 «Винні діяння проти обороноздатності держави» у ст. 254 «Невиконання наказу про мобілізацію і ухилення від служби в Силах оборони» передбачає:

(1) Необґрунтоване невиконання військовозобов'язаним наказу про мобілізацію або розпорядження про мобілізацію, повідомленого в мирний час, –
карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на термін до одного року.

(2) Те саме діяння, вчинене у воєнний час, а також ухилення від служби в Силах оборони у воєнний час, –
карається тюремним ув'язненням на термін від одного року до п'яти років.

Новий кримінальний закон Естонії не передбачає кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією для всіх громадян, а тільки для військовослужбовців. Мабуть, це є правильним рішенням, враховуючи кількість населення і територію цієї країни.

На підтвердження цього твердження в КК інших країн Балтії також не передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією для всіх громадян, тобто військовозобов'язаних. Таку відповідальність передбачено тільки для військовослужбовців.

Також слід зазначити, що лише в КК Республіки Вірменія, Грузії, Киргизької Республіки та Республіки Узбекистан за ухилення від призову за мобілізацією та інші подібні злочини передбачено альтернативні позбавленню волі види покарань: штраф, громадські та виправні роботи, арешт. У всіх інших випадках – виключно позбавлення волі.

Абсолютна більшість КК розглянутих країн родовим об'єктом злочинів, до яких віднесено ухилення від призову за мобілізацією, визначає порядок управління.

Якщо кримінальні закони більшості країн пострадянського простору передбачають відповідальність за розглядуваний злочин, то КК інших країн під умовною назвою «дальнє зарубіжжя» демонструють іншу картину.

Так, в КК Австралії [144], Республіки Австрія [145], Аргентинської Республіки [147], Республіки Корея (Південна Корея) [154], Республіки Польща [35], ФРН [170] та Японської Держави [173] нами не виявлено статей про відповідальність за ухилення від військової служби військовослужбовців чи військовозобов'язаних.

Є країни, які передбачили окремі статті в КК про злочини у військовий час чи бойовій обстановці.

Так, законодавець Королівства Бельгія [148] у 23 quater передбачає, що поряд із застосуванням норм, які передбачають суворіші покарання, карається покараннями, встановленими в статті I23 bis, змова з метою вчинення злочину або проступку проти громадян або власності, з наміром перешкодити у воєнний час обороні території або мобілізації, або постачання армії продовольством, озброєнням або боєприпасами.

Отже, час мобілізації обтяжує протиправні посягання на громадян або власність, що свідчить про турботу держави про людину, а не навпаки. У випадку оголошення мобілізації все суспільство консолідується на виконання його завдань, а тому злочини проти людини або власності у цей час караються більш суворо.

Ухилення від призову за мобілізацією у воєнний час за КК Республіки Болгарія [162] тягне за собою навіть довічне позбавлення волі. Так, розділ XII «Злочини проти обороноздатності республіки» у ст. 364 передбачає наступне:

- (1) Хто при мобілізації ухилиться від військової служби, – *карається позбавленням волі від одного року до п'яти років.*
- (2) Якщо діяння, передбачене абзацом першим, вчинене з наміром взагалі ухилитися від виконання обов'язків несення військової служби, – *карається позбавленням волі від трьох до десяти років.*
- (3) Якщо діяння, передбачене абзацом другим, вчинено у воєнний час, – *карається позбавленням волі від п'яти до двадцяти років або довічним ув'язненням без заміни.*

Ст. 367:

- (1) Хто не виконує розпоряджень, пов'язаних з підготовкою і проведенням мобілізації, або перешкоджає її нормальному проведенню, – *карається позбавленням волі від одного року до восьми років, а в особливо тяжких випадках – позбавленням волі від п'яти до п'ятнадцяти років.*
- (2) Якщо діяння, передбачене попереднім абзацом, вчинене з необережності, покарання – *виправні роботи або штраф до трьох левів.*

Єдине, що є позитивним – воєнний час, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони ухилення, яке у цьому випадку є навіть особливо тяжким злочином.

КК Королівства Нідерланди [149] у розділі IX «Визначення деяких термінів і висловів, використаних у кодексі» у ст. 87 визначив:

1. Термін «ворог» включає повстанців.
2. Термін «війна» включає громадянську війну.
3. Термін «у воєнний час» включає час, коли війна неминуха.

«Військове час» вважається також з того моменту, коли резервісти мобілізовані, і триває стільки, поки вони залишаються на дійсній військовій службі.

Ст. 87а. Термін «дружня країна» має вживатися, щоб позначити іноземну державу, не залучену в збройний конфлікт з Нідерландами.

КК Королівства Данія [155] у § 110а передбачає:

(1) Будь-яка особа, яка навмисно або через недбалість, не будучи уповноваженим здійснювати такі дії:

1) описує, фотографує або іншим чином зображує Датські військові оборонні укріплення, склади, підрозділи, озброєння, матеріали і т. д., які не доступні суспільству, або яка копіює або публікує такі описи або зображення, або

2) фотографує з літаків будь-яку територію Датської Держави або публікує такі незаконно зроблені фотографії, або

3) публікує положення, що стосуються мобілізації Датських збройних сил або інших військових приготувань, –

підлягає штрафу або простому взяттю під варту, або при обтяжуючих обставинах – тюремному ув'язненню на будь-який термін, що не перевищує трьох років.

Як бачимо, датський та голландський законодавці дещо схожі між собою: перший забороняє лише оприлюднювати мобілізаційні процеси, інший – містить лише визначення, що матимуть значення у післявоєнний період у міжнародних судах і трибуналах.

Держава Ізраїль у своєму КК [151] передбачає наступне.

Ст. 109 «Заклик до ухилення»:

(Алеф). Той, хто закликав або підбурював особу, яка зобов'язана проходити службу в збройних силах, щоб вона не служила в них, або щоб не приймала участь у військових діях, –

карається тюремним ув'язненням терміном на п'ять років.

(Бет). Той, хто закликав або підбурював особу, яка проходить службу в збройних силах, дезертирувати зі служби чи під час військових дій, а так само пособниками такій особі в дезертирстві, –

карається тюремним ув'язненням терміном на сім років.

(Гімел). Той, хто надав особі, яка зобов'язана проходити службу, як зазначено в пункті (алеф) цієї статті, притулок, а так само пособниками в приховуванні такої особи, коли у неї були підстави вважати, що вона є дезертиром, –

карається тюремним ув'язненням терміном на три роки.

(Далет). Той, хто вчинив злочин, передбачений цією статтею під час ведення військових дій Ізраїлем або ведення ворожих військових дій проти Ізраїлю, –

карається тюремним ув'язненням терміном на п'ятнадцять років.

(Хей). У цій статті «дезертирство» – відсутність на службі в збройних силах з наміром не повернутися.

Країна, яка протягом всієї історії державотворення знаходиться у стані війни, фактично передбачає усічений склад за заклики до ухилення від мобілізації в тому числі.

Перші хвили мобілізації в Україні викликали не то що публічні, а іноді навіть і документальні заклики не служити, мовляв «мобілізація незаконна». У зв'язку з цим такий досвід ізраїльського законодавця слід спробувати запровадити в Україні: можливо, це буде ч. 1 ст. 336 КК України, в якій буде передбачено відповідальність максимально штраф або громадські роботи за публічні заклики до військовозобов'язаних не виконувати свій обов'язок, не з'являтися до військкоматів або військових частин з метою їх комплектації та забезпечення обороноздатності країни.

Звичайно шість хвиль часткової мобілізації в Україні призвели до формування професійного контрактного війська, проте норма про ухилення від призову за мобілізацією має бути вдосконалена та має стати крайнім заходом забезпечення обороноздатності країни.

КК Королівства Іспанія [152] у розділі XXIII «Про зраду і злочини проти світу або незалежності держави, і злочини, пов'язані з національною безпекою» у главі III «Злочини проти національної оборони» відділу 2 «Про злочини проти обов'язку нести військову службу» у ст. 604 передбачає:

Той, хто будучи покликаним законним чином для несення військової служби, не з'явиться без поважних причин протягом більш ніж місяць або ясно висловить свою відмову нести військову службу без будь-якої законної причини –

карається тюремним ув'язненням на термін до двох років і повним визнанням невідповідності посаді на строк від десяти до чотирнадцяти років у мирний час, а у воєнний час тюремним ув'язненням на термін від двох до чотирьох років і повним визнанням невідповідності посаді на строк від десяти до чотирнадцяти років.

Повне визнання невідповідності посаді включає неможливість займати будь-яку посаду або посаду на державній службі, в громадських установах і на підприємствах або їх незалежних організаціях, а також неможливість отримувати стипендію або будь-яку іншу суспільну допомогу. Один раз відбувши покарання, засуджений звільняється від обов'язку нести військову службу, за винятком мобілізації у разі війни [152].

Змушує замислитись над запровадженням законодавчої заборони в Україні – «ухилянтам» працювати на посадах, які повністю або частково фінансуються з державного чи місцевого бюджетів.

В КК Китайської Народної Республіки [153] у ст. 376 передбачено:

Особи, які знаходяться в резерві, у воєнний період відмовляються від участі в бойових діях і ухиляються від призову до війська або від військових зборів, при обтяжуючих обставинах –

караються позбавленням волі на строк до 3 років або короткостроковим арештом.

Цивільні особи, які у воєнний період відмовляються від участі в бойових діях і ухиляються від призову до війська, при обтяжуючих обставинах –

караються позбавленням волі на строк до 2 років або короткостроковим арештом.

Законодавець Королівства Норвегія у КК [159] у § 87 зазначає:

Покаранню у вигляді тримання під вартою або тюремного ув'язнення терміном до 4 років підлягає особа, яка під час війни незаконно:

1. ухиляється від надання військовій посадовій особі відомостей, які вона повинна була отримати про обставини, що мають значення для військових операцій, або сприяє цьому,

2. укриває, надає допомогу або інше сприяння іноземним шпигунам,

3. сприяє вчиненню будь-якого кримінально караного діяння відповідно до військового законодавства, яке може тягнути покарання у вигляді трирічного тюремного ув'язнення або більш суворе покарання.

Параграф 88: Особа, яка у воєнний час порушує угоду про постачання або транспортування збройних сил або про щось інше, що має значення для військової або цивільної оборони, або сприяє цьому, підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення строком до 10 років.

Якщо діяння спричинило велику шкоду для оборони Королівства, чиясь смерть, значні тілесні ушкодження або шкоду здоров'ю, то може застосовуватися тюремне ув'язнення терміном до 21 року.

Якщо порушення відбулося з необережності, то винний підлягає покаранню у вигляді штрафів, утримання під вартою або тюремного ув'язнення на термін до 6 місяців.

Такому ж покаранню підлягає особа, яка вживає такі дії проти держави, що перебуває в союзницьких відносинах з Норвегією або веде війну з загальним ворогом [159].

Параграф 89: Покаранню у вигляді тримання під вартою або тюремного ув'язнення на термін від 1 року підлягає той, хто діяв проти інтересів Норвегії, не брав до уваги їх на переговорах або при укладенні домовленості від імені Норвегії з іншою державою, або який хитрістю або підбурюванням сприяв цьому.

Якщо хто-небудь вчинив таке діяння з необачності, то він підлягає покаранню у вигляді штрафів або утримання під вартою терміном до 2 років [159].

КК Турецької Республіки [168] передбачає:

Ст. 173: Кримінальне переслідування за злочини, передбачені частинами третьою і четвертою статті 127, частиною четвертою статті 138 і статтями 128, 143 та 161, порушується за дозволу Міністерства юстиції.

У цьому КК під поняттям «під час війни» мається на увазі період фактичних ворожих дій без оголошення війни, а також період мобілізації, якщо виникла війна.

Ст. 238: Якщо суддя або державний чиновник займається в сфері його відання купівлею-продажу зерна, продовольства та інших товарів першої необхідності, він карається тяжким грошовим штрафом в розмірі не менше 100 лір і довічним позбавленням права займати посаду.

Ст. 239: Покарання, що призначається чиновнику в разі встановлення його халатності та недбалості у виконанні мобілізаційних завдань у мирний час, збільшується на одну третину.

КК Французької Республіки [171] у главі III «Про інші посягання на національну оборону» у відділі I «Про посягання на безпеку збройних сил і на охоронні зони оборонного значення» у ст. 413-1 передбачає:

Діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося у підбурюванні військовослужбовців французьких збройних сил до переходу на службу до якоїсь іноземної держави, –

карається десятима роками тюремного ув'язнення і штрафом в розмірі 1000 000 франків.

Ст. 413-2: Діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося в перешкоджанні нормальному функціонуванню військової техніки, –

карається п'ятьма роками тюремного ув'язнення і штрафом в розмірі 500 000 франків.

Карається такими ж покараннями діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося в перешкоджанні пересуванню особового складу або військової техніки [171].

Ст. 413-3: Діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося у схиланні до непокори яким би то не було способом військовослужбовців або інших осіб, призваних до будь-якого виду військової служби, –

карається п'ятьма роками тюремного ув'язнення і штрафом в розмірі 500 000 франків.

Якщо схилання до непокори вчинено з використанням друкованих або аудіовізуальних засобів масової інформації, спеціальні положення законів, що регулюють діяльність засобів масової інформації, застосовуються для визначення осіб, які підлягають відповідальності [171].

Ст. 414-1: У разі оголошення воєнного чи надзвичайного стану або в разі рішення Уряду про загальну мобілізацію або стан оборони, злочинні діяння, передбачені статтями з 413-1 по 413-3, караються тридцятьма роками кримінального ув'язнення і штрафом в розмірі 3 000 000 франків, а злочинне

діяння, передбачене статтею 413-6, карається сімома роками тюремного ув'язнення і штрафом в розмірі 700 000 франків [171].

Отже, встановлення норм подібності та відмінності між КК України та зарубіжними кримінальними законами дозволяє вести мову про те, що ухилення від призову за мобілізацією є злочином у більшості країн пострадянського простору, тоді як в інших країнах поставлено під кримінально-правову охорону не сам призов за мобілізацією, а процеси, що її забезпечують. Окремі взагалі не передбачають такої норми, тоді як деякі містять норми загального характеру з чітким визначенням понять «воєнний час», «ворог» та ін. Однозначно позитивно слід відмітити диференціацію відповідальності залежно від способу або часу вчинення ухилення.

Поняття «воєнна безпека людини» слід розуміти як стан захищеності її життєвоважливих інтересів від посягань із застосуванням воєнної сили [185, с. 405], скільки розуміння воєнної безпеки людини у мирний та військовий час різне, а тому і відповідальність також різна.

Отже, дослідження форм реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією дозволило вести мову про наступне.

Доведено, що одного виду покарання у вигляді позбавлення волі у санкції ст. 336 КК України явно не достатньо для реалізації функцій кримінального права та призначеного покарання, реалізації завдань кримінального закону.

Більш того, застосування безальтернативного позбавлення волі та «повальне» звільнення від його відбування з випробуванням змушують суди застосовувати ст. 69 КК України.

Обґрунтовано, що до санкції ст. 336 КК України слід внести зміни та доповнення: передбачити значний розмір штрафу (від однієї до п'яти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян), щоби зробити вчинення цього злочину матеріально не вигідним – «не хочеш служити – сплати штраф»; передбачити громадські роботи, щоби зробити вчинення цього злочину морально не вигідним.

Альтернативою позбавленню волі на строк до п'яти років має стати покарання у вигляді обмеження волі на такий же строк.

Фактично безапеляційним аргументом на користь таких пропозицій є те, що суди на сьогодні застосовують саме ці види покарань шляхом застосування ст. 69 КК України.

Дослідження факту звільнення особи за вчинення ухилення від призову за мобілізацією від кримінальної відповідальності дало нам підстави ставити під сумнів подібні рішення судів, оскільки вони не відповідають положенням КК України.

У зв'язку з цим нами пропонується:

1. У ст. 336 КК України передбачити спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності наступного змісту:

Особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно з'явиться до військового комісаріату, отримає повістку на прибуття до військової частини та приступить до служби в Збройних Силах України або інших військових формуванням, передбачених законом.

2. Доповнити ст. 26 «Відповідальність за організацію мобілізаційної підготовки та стан мобілізаційної готовності» розділу VI «Відповідальність за порушення законодавства України про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» частиною 3 наступного змісту:

У випадку притягнення особи, яка ухиляється від призову за мобілізацією, до відповідальності, додатковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язок повернути кошти, які витрачені правоохоронними органами, військовими комісаріатами та судом на всіх стадіях кримінального провадження.

Зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення призову за мобілізацією (досліджено КК Республіки Вірменія, Республіки Азербайджан, Республіки Білорусь, Грузії, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдова, Республіки Таджикистан, Республіки Туркменістан, Республіки Узбекистан, Естонської Республіки, Австралії, Республіки Австрія, Аргентинської Республіки, Королівства Бельгія, Республіки Болгарія, Королівства Данія, Держави Ізраїль, Королівства Іспанія, Китайської Народної Республіки, Республіки Корея (Південна Корея), Королівства Нідерланди, Королівства Норвегія, Республіки Польща, Турецької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки та Японської Держави) дозволив якісно доповнити вже висловлені раніше пропозиції.

Так, об'єктом злочину у більшості КК країн пострадянського простору є порядок управління, рідше – державна безпека. Певної системи у кримінальних законах інших країн щодо визначення об'єкта складу ухилення від призову за мобілізацією не виявлено.

Встановлено, що лише в КК Республіки Вірменія, Грузії, Киргизької Республіки та Республіки Узбекистан за ухилення від призову за мобілізацією та за інші подібні злочини передбачено альтернативні позбавленню волі види покарань: штраф, громадські та виправні роботи, арешт. У всіх інших випадках – виключно позбавлення волі.

Доведено, що якість кримінально-правового забезпечення обороноздатності країни напряму залежить від її «військового досвіду»: наявність протягом певного історичного періоду розвитку військових оборонних дій чи діючого збройного конфлікту позитивно впливає на норми кримінального закону, які були застосовані у цей час.

ВИСНОВКИ

У монографії науково обґрунтовано кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, створено на цій основі удосконалену конструкцію ст. 336 КК України та розроблено рекомендації з вдосконалення відповідних законодавчих положень та практики їх застосування, а саме:

1. Дослідження витоків кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією дозволило встановити періодизацію розвитку законодавства, що передбачало відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією:

1) етап формування правових основ (X–XV ст.) правового забезпечення обороноздатності країни. Для нього характерним є встановлення «пожиттєвої мобілізації» для певних верств населення, яка постійно мала забезпечувати як тилові потреби війська, так і потреби у «живій» силі;

2) етап становлення законодавства через невиконання певних повинностей, зокрема рекрутських (XVI–XVIII ст.). Цей етап характеризується виникненням норм про відповідальність за ухилення, в першу чергу від військової служби;

3) етап інтенсивного розвитку законодавства про ухилення від призову за мобілізацією (XIX – перша половина XX ст.). Стан постійної військової загрози в тому числі сприяв диференціації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією шляхом відстрочки виконання вироку, застосування альтернативних позбавленню волі покарань;

4) сучасний етап (друга половина XX ст. – по теперішній час). Характеризується неврахуванням значного досвіду правотворення у сфері забезпечення призову та мобілізації, оскільки за такий злочин передбачено безальтернативно покарання у вигляді позбавлення волі, відсутністю кваліфікуючих ознак та ін.

Встановлено, що сучасний стан кримінально-правового забезпечення охорони призову за мобілізацією характеризується окремими епізодичними статтями про намагання спростувати законність мобілізації та кримінальну відповідальність за ухилення від неї або науково-практичними роз'ясненнями змісту ст. 336 КК України. У зв'язку з цим констатовано недостатність уваги збоку наукової громадськості до досліджуваної проблеми.

2. Доведено, що кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією є соціально обумовленою, оскільки відповідає таким кримінологічним факторам криміналізації суспільно небезпечних діянь, як: 1) ступінь суспільної небезпечності цих діянь (навіть при критичному підході до

поняття «суспільна небезпека»); 2) відносна поширеність із дуже нетиповою динамікою; 3) неможливість успішної боротьби з ухиленнями від призову за мобілізацією за допомогою інших заходів, ніж заходи кримінальної репресії.

3. Визначено об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 336 КК України: у широкому значенні ним є суспільні відносини у сфері планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а ЗСУ, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу; об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією у вузькому значенні є встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами порядок підтримання бойової і мобілізаційної готовності ЗСУ та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави.

Додатковим обов'язковим об'єктом складу ухилення від призову за мобілізацією є встановлений порядок комплектування ЗСУ.

4. Встановлено, що ухилення від призову за мобілізацією є злочином із формальним складом. Об'єктивну сторону його складу здебільшого утворюють: письмова відмова від призову за мобілізацією або свідоме ігнорування отриманого письмового повідомлення про необхідність приступити до військової служби.

5. Аргументовано, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 336 КК України, є спеціальним – фізична осудна людина, яка досягла вісімнадцятирічного віку та є військовозобов'язаною. Враховуючи наявність семи засуджених військово-службовців за вчинення ухилення від призову за мобілізацією протягом 2016–2017 років, запропоновано ст. 336 КК України доповнити частиною другою, у якій передбачити кримінальну відповідальність за ті самі діяння, вчинені військовослужбовцем, оскільки такі випадки характеризуються підвищеним рівнем небезпеки та негативно впливають на стан укомплектованості військових частин, а отже і обороноздатності країни.

6. Сформульовано кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє ухилення від призову за мобілізацією: як правило це військовозобов'язана законотрухняна особа чоловічої статі у віці до 35 років, яка має професійно-технічну або середню освіту, є представником робітничих професій, або будучи працездатною, ніде не працює та не навчається, злочин вчинила вперше та характеризується позитивним відношенням до закону та держави, проте не бажає виконувати обов'язок щодо оборони держави.

7. Суб'єктивна сторона ухилення від призову за мобілізацією характеризується умислом; вид умислу – прямий – особа усвідомлює небезпечний характер свого діяння і бажає так діяти; мета полягає в самому ухиленні від призову за мобілізацією; мотиви суди не встановлюють, проте найпоширенішими є нігілістичні прояви та страх бути вбитим.

8. Дослідження форм реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією дозволило встановити, що одного виду покарання у вигляді позбавлення волі у санкції ст. 336 КК України явно не достатньо для реалізації функцій та завдань кримінального права і досягнення цілей призначеного покарання.

Обґрунтовано, що до санкції ст. 336 КК України слід внести зміни та доповнення: передбачити значний розмір штрафу (від однієї до п'яти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян) та громадські роботи. Альтернативою позбавленню волі на строк до п'яти років має стати покарання у вигляді обмеження волі на такий же строк.

9. На підставі вивчення зарубіжного досвіду кримінально-правового забезпечення призову за мобілізацією встановлено, що його якість у сфері обороноздатності країни напряму залежить від її «військового досвіду»: наявність протягом певного історичного періоду розвитку військових оборонних та/або наступальних дій чи діючого збройного конфлікту позитивно впливає на норми кримінального закону, що були застосовані у цей час.

10. За результатами дослідження пропонується внести наступні зміни:

а) *ст. 336 КК України викласти наступним чином:*

Ухилення від призову за мобілізацією:

1. Ухилення від призову за мобілізацією – карається штрафом від однієї тисячі до п'яти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадськими роботами від ста до двохсот годин, або арештом до шести місяців.

2. Те саме діяння, вчинене військовослужбовцем або під час воєнного стану, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той же строк.

3. Особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно з'явиться до військового комісаріату, отримає повістку на прибуття до

військової частини та приступить до служби в Збройних Силах України або інших військових формуваннях, передбачених законом.

б) доповнити ст. 26 «Відповідальність за організацію мобілізаційної підготовки та стан мобілізаційної готовності» розділу VI «Відповідальність за порушення законодавства України про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» частиною 3 наступного змісту:

У випадку притягнення особи, яка ухиляється від призову за мобілізацією, до відповідальності, додатковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язок повернути кошти, які витрачені правоохоронними органами, військовими комісаріатами та судом на всіх стадіях кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.
2. Александрова А. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: Publicație științifico-practică de drept*. 2017. № 4 (29). С. 126–129.
3. Александрова А. Ю. Окремі результати дослідження форм реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: збірник наукових праць. 2017. № 2. С. 218–227.
4. Александрова А. Ю. Суб'єкт складу ухилення від призову за мобілізацією. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: збірник наукових праць. 2017 (85). № 1. С. 296–304.
5. Александрова А. Ю. Результати вивчення зарубіжного досвіду кримінально-правового забезпечення призову та мобілізації. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. (24 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 7–8.
6. Александрова А. Ю. Результати дослідження проблеми кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією. Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 375–377.
7. Архів Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області за 2015 рік // Справа № 185/3812/15-к.
8. Архів Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області за 2014 рік // Справа № 185/10687/14-к.
9. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 17 с.
10. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 16 с.
11. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 185–207. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_12.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).
12. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. 296 с.

13. Бойко А. И. Преступное бездействие. Спб.: Изд. «Юридический центр Пресс», 2003. 320 с.

14. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. Вісник Академії правових наук України. 2006. № 3 (42). С. 182–189.

15. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 780 с.

16. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.: іл.

17. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2017. 583 с.

18. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник. К.: Атіка, 2006. 740 с.

19. Володавська О. С. Відмежування ухилення від призову за мобілізацією (стаття 336 Кримінального кодексу України) від порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (стаття 210¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 67–78.

20. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. 127 с.

21. Горох О. П. Гуманізація кримінальної відповідальності шляхом звільнення від покарання. Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18-19 лист. 2016 року). Івано-Франківськ: РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 42–51.

22. Грищук В. К. Поняття, види, форми і підстави реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 50-65. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_4.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

23. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. 2-ге вид., перероб. і доповн. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління і права, 2013. 768 с.

24. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 409–423. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_24.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

25. Донченко О. І. Кримінально-правовий захист місцевих органів управління за Руською Правдою. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 212–218.

26. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). К.: Ваіте, 2017. 872 с.

27. Ємельянов В. П. Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 125–135.

28. Заковирко А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією: постановка проблеми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 180–187.

29. Заковирко А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією як об'єкт наукового дослідження. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (13 лист. 2015 р., м. Одеса). Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 64–65.

30. Заковирко А. Ю. Об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 336 Кримінального кодексу України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 147–152.

31. Заковирко А. Ю. Особливості об'єкта складу ухилення від призову за мобілізацією. Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.); Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2016. С. 111–112.

32. Зелінський А. Ф., Куц В. М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Харків, 1997. Випуск 2. С. 148–154.

33. Івасюк І. Г. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання внаслідок зміни обстановки: автореф. дис. ... на здобут. наук. ступ. к.ю.н. К., 2002. 20 с.

34. Історія держави і права України: хрестоматія / уклад. В. П. Самохвалов [та ін.]; ред. О. О. Шевченко. К.: Вентурі, 1996. 224 с.

35. Карний кодекс Республіки Польща. Переклад. Київ: ВАІТЕ, 2015. 172 с.

36. Каторкін Р. А. Історико-правовий нарис кримінальної відповідальності за ухилення від призову на військову службу на землях сучасної України в період XVI–XIX століть. *Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. праць*. 2017. № 1 (15). С. 199–206.

37. Каторкін Р. А. Об'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу.

Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. праць. 2017. № 2 (16). С. 184–192.

38. Каторкін Р. А. Кримінально-правове забезпечення призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу в Україні у ХХ столітті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць.* 2016. № 4 (84). С. 285–291.

39. Каторкін Р. А. Суб'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник кримінального судочинства: збірник наукових праць.* 2017. № 2. С. 190–196.

40. Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: науково-практичний журнал Республіки Молдова.* 2017. № 6 (28). С. 104–107.

41. Книженко О. О., Крайник Г. С. Щодо внеску Василя Яковича Тація у дослідження об'єкта злочину. *Теорія і практика правознавства.* Вип. 2 (8). 2015. С. 1–11.

42. Ковтун І. О. Правове регулювання рекрутської повинності в Російській імперії в 1795–1894 роках (загальний огляд). *Спеціальні сторичні дисципліни.* URL: http://history.org.ua/JournALL/sid/sid_2011_18/17.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

43. Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні: монографія / за ред. О. М. Бандурки. Київ: Освіта України, 2009. 204 с.

44. Козич І. В. Питання політики в сфері протидії злочинності в матеріалах Третього конгресу ООН з попередження злочинів і режимів для злочинців. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2013. Вип. 33. С. 244–252.

45. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

46. Коржанський М. Й. Предмет та об'єкт злочину: монографія. Дніпропетровськ: Юр. Акад. МВС; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

47. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монограф. К.: Золоті ворота, 2013. 472 с.

48. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ: вид-во «Елтон – 2», 2012. 780 с.

49. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / [В. М. Трубников, Я. О. Лантінов, О. М. Храмцов та ін.] за заг. ред. д.ю.н., проф. В. М. Трубникова. Х.: вид-во ХНУ, 2012. 344 с.

50. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.
51. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-є вид., перероб. та допов. К.: Атіка, 2009. 744 с.
52. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Вид. 3-тє, перероб. та допов. / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К.: Юридична думка, 2004. 352 с.
53. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2015. 680 с.
54. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
55. Кримінальний кодекс України: в редакції 08 червня 1927 р. Юридичне Видавництво Наркомюсту У.Р.С.Р. Х., 1927. 149 с.
56. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).
57. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 88. З наступними змінами і доповненнями.
58. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання сьоме, перероб. та допов. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Х.: Одиссей, 2011. 824 с.
59. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
60. Кримінальний кодекс УРСР: затверджений Законом від 28.12.1960 року. *Відомості Верховної Ради УРСР від 12.01.1960 р.* 1961 р. № 2. Ст. 14.
61. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления: монография. М.: Госюриздат, 1960. 244 с.
62. Куц В., Бондаренко О. Зміст вини у злочинах із формальним складом. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 36–40.
63. Кучевська С. Особливості застосування статті 336 Кримінального кодексу України у сучасних умовах. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 271–273.
64. Кучевська С. П. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією в зону АТО. *Форум права*. 2015. № 4. С. 137–149. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_indexhtm_2015_4_27.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

65. Литвинов О. М., Митрофанов І. І. Концептуальна модель механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Харків: Золота миля, 2017. 180 с.

66. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монографія / передмова д.ю.н., проф. Ю. М. Антоняна. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.

67. Леоненко Т. Є. Злочинність і релігія: кримінологічне дослідження: монографія. Запоріжжя: Кругозір, 2015. 700 с.

68. Лихова С. Я. Кримінальна відповідальність за порушення безпеки людини за законодавством держав – учасниць Європейського Союзу: монографія. К.: Право України; Х.: Право, 2013. 96 с. (Наук. зб. «Академічні правові дослідження». Дод. до юрид. журн. «Право України». Вип. 18).

69. Маляр Г. Чи правомірна мобілізація? URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/12/30/7053694/?attempt=2%00%00%0>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

70. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48476409>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

71. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45439527>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

72. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47576762>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

73. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67087768>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

74. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67248259>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

75. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69357800>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

76. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40362157>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

77. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69266648>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

78. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42039076>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

79. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41967082>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

80. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44841566>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

81. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студ. юрид. вузів і фак. К.: А.С.К., 2001. 352 с.

82. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 17 с.

83. Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук: Вид. П. П. Щербатих О. В., 2010. 520 с.

84. Мілевський М. Зарубіжний досвід країн континентальної системи права у розслідуванні злочинів, пов'язаних із тероризмом. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. Грудень 2016. С. 134–139.

85. Музика А. А. Кримінальне право. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 270–275. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/21_Muzika.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

86. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: Паливода А. В., 2011. 192 с.

87. Мысливый В. А. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика дорожно-транспортных преступлений. Проблемы совершенствования правовых средств противодействия преступности в современном обществе: материалы международной научно-практической конференции. Вестник Академии МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Алиева Э.А. Вып. 7. Бишкек: Академия МВД, 2007. С. 135–137.

88. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

89. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 536 с.

90. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. і допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.

91. Обшуки у нічному клубі Києва: 30 хлопців забрали у военкомат, у 17 знайшли наркотики. URL: <http://fakty.ictv.ua/ua/proisshestvija/20171028-obshuku-u-nichnomu-klubi-kyueva-30-hloptsiv-zabraly-u-voyenkomat-u-17-znajshly-narkotyky/> (Дата звернення 10.02.2018 р.).

92. Огурцов Н. А. Правоотношение и ответственность в советском уголовном праве: учебное пособие. Рязань, 1976. 208 с.

93. Орел Ю. В. Розвиток вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за посягання на нормальну діяльність органів і установ Пенітенціарної служби у другій половині XIX століття. *Науковий вісник Херсонського національного університету*. Серія «Юридичні науки». 2014. Випуск 3. Т. 3. С. 64–69.

94. Орехов В. В. О социологических исследованиях в уголовном праве. *Вестник ЛГУ*. 1991. Серия 6. Вып. 1 (№ 6). С. 65–68.

95. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций. Одесса: Юрид. літ., 2011. 624 с.
96. Осадча А. С. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
97. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. М.: Наука, 1982. 304 с. (Право и социология).
98. Панов М. І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 3–13.
99. Пащенко О. О. Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування як обставина соціальної обумовленості кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 129–140.
100. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість виділення спеціальних кримінально-правових норм-заборон. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2016. № 1. С. 82–86.
101. Пенитенциарный кодекс Республики Эстония URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1_01.05.2015.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).
102. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.
103. Плашовецький О. А. Кримінально-правова диференціація віку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 16 с.
104. Плашовецький О. А. Поняття віку особи та його диференціація в кримінальному прав. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 389–392.
105. Пономаренко Ю. А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск 20. 2013. С. 65–72.
106. Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.): наук. нарис / наук. ред. Ю. В. Баулін. Х.: Право, 2012. 80 с.
107. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: монографія. Х.: Право, 2009. 224 с.

108. Права, по котрымъ судится малороссійскій народъ изъ трехъ книгъ, изданн्या под редакціею проф. О. А. Кистяковскаго. Кієвъ, 1879. 1063 с.

109. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. К.: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137–144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, № 240, Новгородський 1-й літопис XV ст.).

110. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 року № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 386. З наступними змінами та доповненнями.

111. Про громадянство. Закон України від 18.01.2001 року № 2235-ІІІ. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 13. Ст. 65. З наступними змінами та доповненнями.

112. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 року № 3543-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 02.11.1993. № 44. Ст. 416. З наступними змінами та доповненнями.

113. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 року № 1932-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. З наступними змінами та доповненнями.

114. Про часткову мобілізацію: Указ Президента України (затверджений Законом № 113-VІІІ від 15.01.2015 року. *Голос України*. 2015. № 8.

115. Прохоров В. С., Кропачев Н. М., Тарбагаєв А. Н. Механізм уголовно-правового регулювання: норма, правоотношение и ответственность. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1989. 169 с.

116. Ромовська З. В. Проект Кримінального кодексу України очима цивіліста. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 6. С. 54.

117. Рудковська М. Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 16 с.

118. Рябчинська О. П. Методологія дослідження проблем кримінального права: постановка проблеми. *Право і безпека*. 2013. № 1. С. 157–163.

119. Рябчинська О. П. Поняття системи покарань: методологічний вимір. *Держава та регіони*. Сер.: Право. 2014. № 2. С. 93–98.

120. Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. 448 с.

121. Рябчинська О. П. Система покарань як передумова диференціації кримінальної відповідальності та покарання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 177–180.

122. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. К.: Атіка, 2002. 144 с.

123. Сводъ заковъ уголовныхъ. Санктпетербуръ. Печатано въ типографіи ІІ Отделенія Собвеннаго Его Императарскаго Величества Канцеляріи. 1832. 562 с.

124. Словник української мови: в 11-ти томах / І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. К.: Наукова думка, 1979. Том 10: Т–Ф. 657 с.
125. Словник української мови: в 11-ти томах / І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. К.: Наукова думка, 1973. Том 4. 872 с.
126. Соборное уложение 1649 года. Текст. Комментарии. Ленинград: Издательство: «Наука», 1987. 444 с.
127. Советское уголовное право. Общая часть / Под ред. Н. А. Беляева, М. И. Ковалева. М., 1977. 463 с.
128. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с., 2 арк. кольор. іл.
129. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с., 2 арк. кольор. іл.
130. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том III. Статути Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с. 2 арк. кольор. іл.
131. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Выща школа. Изд-во при ХГУ, 1988. 198 с.
132. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 126–143.
133. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2016. 256 с.
134. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
135. Тереньєв В. І. Відповідальність спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2003. 20 с.
136. Трубников В. М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*: Серія «Право». 2009. № 6. С. 14–18.
137. Туляков В. О., Макаренко А. С. Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 208–227. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/13.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).
138. Туркот М. Мобілізаційна діяльність як засіб забезпечення воєнної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 200–202. URL: http://lsey.org.ua/2_2015/2_2015.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

139. Уголовное право. Общая часть. Преступление. Академический курс. В 10 т. Т. VI. Объект преступления. Объективная сторона преступления / под ред. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2016. 632 с.

140. Уголовное право. Общая часть. Преступление. Академический курс. В 10 т. Т. VII. Субъект преступления. Субъективная сторона преступления. Кн. I. Субъект преступления / под ред. Н. О. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2016. 536 с.

141. Уголовное право. Общая часть. Преступление. Академический курс. В 10 т. Т. VII. Субъект преступления. Субъективная сторона преступления. Кн. II. Субъективная сторона преступления / под ред. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2016. 400 с.

142. Уголовное Уложение, Высочайше утверждённое 22 марта 1903 г. С.-Петербургъ: Сенатская типографія. 144 с.

143. Уголовный кодекс Австралии URL: <http://crimpravo.ru/codecs/avstral/2.doc> (Дата звернення 10.02.2018 р.).

144. Уголовный кодекс Австрии / пер. с нем. и предисл. к.ю.н. А. В. Серебренниковой. М.: Зерцало, 2001. 144 с.

145. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / Под ред. И. М. Рагимова. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. 325 с.

146. Уголовный кодекс Аргентины URL: <http://crimpravo.ru/codecs/argentin/2.doc> (Дата звернення 10.02.2018 р.).

147. Уголовный кодекс Бельгии URL: <http://crimpravo.ru/codecs/belg/2.doc> (Дата звернення 10.02.2018 р.).

148. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин. СПб.: Юридический центр Пресс, 2000. 253 с.

149. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава, вступ. статья В. И. Михайлова, обзор. статья О. Гамкрелидзе. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 409 с.

150. Уголовный кодекс Израиля URL: <http://crimpravo.ru/codecs/izr/2.pdf> (Дата звернення 10.02.2018 р.).

151. Уголовный кодекс Испании URL: <http://crimpravo.ru/codecs/spain/2.doc> (Дата звернення 10.02.2018 р.).

152. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / [науч. ред. и предисл. д.ю.н., проф. А. И. Коробеева; пер. с кит. Д. В. Вичикова]. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 303 с.

153. Уголовный кодекс Кореи URL: <http://crimpravo.ru/codecs/corea/2.doc> (Дата звернення 10.02.2018 р.).

154. Уголовный кодекс Королевства Дания / науч. ред. и предисл. С. С. Беляева, к.ю.н. (МГУ им. М. В. Ломоносова); пер. с датского и английского к.ю.н. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 230 с.

155. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. Бишкек: «Раритет Инфо», 1998. 184 с.

156. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Под ред. А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 313 с.

157. Уголовный кодекс Литовской Республики / Под ред. В. Павилониса. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 304 с.

158. Уголовный кодекс Норвегии URL: <http://crimpravo.ru/codecs/norway/2.doc>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

159. Уголовный кодекс Республики Армения URL: <http://crimpravo.ru/codecs/arm/2.rtf>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

160. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года. Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года / Предисловие проф. Б. В. Волженкина, обзорная статья А. В. Баркова. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 474 с.

161. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. к.ю.н., проф. А. И. Лукашова; пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова; вступ. стат. Й. И. Айдарова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 298 с.

162. Уголовный кодекс Республики Казахстан (по состоянию на 1 января 2000 г.). Алматы: Юрист, 2000. 141 с.

163. Уголовный кодекс Республики Молдова: Мониторул Официал ал Р. Молдова № 72-74/195 от 14.04.2009, Мониторул Официал ал Р. Молдова; 128-129/1012 от 13.09.2002 : К.: «Lavilat-Info» SRL, 2009. 144 с.

164. Уголовный кодекс Республики Узбекистан URL: http://lex.uz/pages/getact.aspx?lact_id=111457. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

165. Уголовный кодекс Таджикистана [URL: <http://crimpravo.ru/codecs/tad/2.rtf>]. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

166. Уголовный кодекс Туркменистана URL: <http://crimpravo.ru/codecs/turk/2.rtf>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

167. Уголовный кодекс Турции URL: <http://crimpravo.ru/codecs/turk/2.rtf> (Дата звернення 10.02.2018 р.).

168. Уголовный кодекс УССР с изменениями и дополнениями по 1-ое ноября 1924 г. и с алфавитным указателем. Юридическое издательство Наркомюста У.С.С.Р. Х., 1924. 73 с.

169. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред. и вступ. статья д.ю.н., проф. Д. А. Шестакова; предисл. доктора права Г. Г. Йешека; пер. с нем. Н.С. Рачковой]. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 524 с.

170. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 650 с.

171. Уголовный кодекс Эстонии URL: <http://crimpravo.ru/codecs/est/2.rtf>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).
172. Уголовный кодекс Японии / [науч. ред. и предисл. д.ю.н., проф. А. И. Коробеева; пер. с япон. В. Н. Еремина]. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 225 с.
173. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ. Санкт-Петербургъ: Въ типографіи Второго Отделения Собственной Его Императарского Величества Канцеляріи, 1845. 922 с.
174. Устрицька Н. І. Форми реалізації кримінальної відповідальності: деякі міркування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 1. Том 4. С. 50–53.
175. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2005. 36 с.
176. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... докт. юрид. наук. К., 2007. 346 с.
177. Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 298–347 URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_19.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).
178. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т.: навч. посібник для студ. юрид. вищ. навч. закладів і фак. / ред. В. Д. Гончаренко. К.: Ін Юре, 1997. Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / уклад. В. Д. Гончаренко [та ін.]. 1997. 463 с.
179. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія. Х.: Харків юридичний, 2009. 448 с.
180. Шаблистий В. В. Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 934. Серія «Право». Вип. 8. 2010. С. 122–126.
181. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
182. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2007. 261 с.
183. Шаблистий В. В. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку прав і свобод людини в Україні в умовах глобалізації. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2017 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2017. С. 126–130.

184. Шаблистий В. В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2 (66). С. 400–406.

185. Шаблистий В. В. Суспільна небезпека (небезпечність) в кримінальному праві України в епоху постмодерну. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 110–124.

186. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2016. 39 с.

187. Шаблистий В. В. Лебідь, рак та щука у кримінальному праві України або відношення законодавця та правозастовника до суб'єктивної сторони складу злочину. Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 лист. 2015 р.) Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 183–184.

188. Шаблистий В. В. Стаття, простіша, ніж аліменти (погляд на конституцію України та кримінальне право з позиції людини). Кримінальна юстиція в Україні: виклики та перспективи в світлі конституційної реформи: збірка тез першого Львівського форуму з реформування кримінальної юстиції (м. Львів, 18–19 вересня 2015 року). К.: ВАІТЕ, 2015. С. 251–254.

189. Школа С. М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації. *Право і суспільство*: наук. журн. 2012. № 6. С. 149–153.

190. Юридична енциклопедія. URL: <http://leksika.com.ua/14390225/legal/mobilizatsiya>. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

191. Яра О. С. Об'єкт злочину: аналіз основних концептуальних підходів у науці кримінального права. *Науковий вісник Національної академії управління*. 2012. № 3 (173). С. 251–258.

192. Ярмиш О. Н., Головка О. М. Методологічні аспекти дослідження історії держави і права України кінця XVIII – початку XX ст. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Спец. вип. С. 67–74.

193. Ярмиш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): монография. Харьков: Право, 2003. 512 с.

194. Яценко А. М. Типовий ступінь тяжкості вчиненого злочину як засіб індивідуалізації покарання. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 167–172.

195. Яценко А. М., Куц В. М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий й аспект): монографія. Х.: Юрайт, 2013. 328 с.

196. Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Х.: НікаНова, 2014. 388 с.

SUMMARY

In the book the authors have scientifically grounded criminal responsibility for evasion from conscription for mobilization, created on this basis an improved composition of art. 336 of the Criminal Code of Ukraine and developed recommendations for the improvement of the relevant legislative provisions and practice of their application.

They have proved that the quality of the criminal defense of the country depends directly on its "military experience": the presence during a certain historical period of the development of military defensive and / or offensive actions or an active armed conflict has a positive effect on the criminal law rules that were applied at this time.

The periodization of the development of legislation which provided for responsibility for evasion from conscription for mobilization has been established: 1) the stage of formation of the legal basis (X–XVV centuries) Of the right ensuring of the country's defense capability. For it it is characteristic of establishing "lifelong mobilization" for certain segments of the population, which is constantly enough to provide both the rear needs of the army and the living force; 2) the stage of the formation of legislation due to non-fulfillment of certain duties, in particular recruiting (XVI–XVIII centuries.). This stage is characterized by the emergence of rules for responsibility for the evasion primarily of military service; 3) the stage of intensive development of legislation on evasion from conscription for mobilization (XIX – first half of the twentieth century.) – the state of constant military threat, including contributed to the differentiation of criminal responsibility for evasion from conscription for mobilization by delaying the execution of a sentence, the use of alternative deprivation of liberty of punishment; 4) the modern stage (the second half of the XX century – at present). It's characterized by the failure to take into account the significant experience of law-making in the field of provision of compulsory and mobilization, since such a crime provides for a non-alternative punishment in the form of imprisonment, no qualifying attributes and some other aspects.

It has been proved that the criminal responsibility for evasion from the mobilization call is socially conditioned, since it corresponds to such criminological factors of criminalization of socially dangerous acts as: 1) a serious degree of social danger of these acts (even in the critical approach to the concept of "social danger"), 2) they have a relative prevalence with very unusual dynamics, and 3) the impossibility of successfully combating evasion from conscription for mobilization through measures other than measures of criminal repression.

The authors have proposed to determine the object of evasion from conscription for mobilization in a broad and narrow sense. In broad sense, the public relations in the sphere of the planned transfer of the national economy, the activities of public authorities, other state bodies, local authorities, enterprises, institutions and organizations to operate in a special period, and the Armed Forces of Ukraine, other military formations, operational and rescue civil defense services – to organization

and military personnel; in the narrow sense – the procedure for maintaining the combat and mobilization readiness of the Armed Forces of Ukraine and other military formations of Ukraine at a level that ensures adequate response to threats to the national security of the state is established by laws and other normative-legal acts. An additional mandatory object of evasion from conscription for mobilization is the established procedure for the acquisition of the Armed Forces.

The structure of social relations, which constitute the direct object of a crime, is stipulated by art. 336 of the Criminal Code of Ukraine:

1) the subjects of public relations are: – the state represented by the President of Ukraine, who declares partial or full mobilization; – The Verkhovna Rada of Ukraine, which approves such a decree; – individual officials of the Ministry of Defense of Ukraine, the duty of mobilization is to provide official duties; – investigative bodies of the pre-trial investigation, prosecutors and the court, which apply measures of criminal repression to those who evade from conscription for mobilization. The latter are the key actors of such relationships;

2) the subject of the considered public relations is the threat to national security in the form of armed aggression – exclusively because of the unprovoked hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, the President of Ukraine was forced to announce four waves of partial mobilization;

3) the Constitution of Ukraine in art. 17 proclaimed that protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring its economic and information security are the most important functions of the state, the cause of the entire Ukrainian people – this is exactly the essence of the social connection between the individual citizen and the state.

The authors have characterized the mechanism of causing damage to the object of the crime as follows: a person who is subject to conscription for mobilization deliberately changes his/her status excludes himself/herself as a participant in the procedure established by laws and other normative and legal acts to maintain the combat and mobilization readiness of the Armed Forces and other military formations of Ukraine on level, which guarantees an adequate response to threats to the national security of the state. Such a person breaks his/her relations with the state in terms of the obligation to protect the latter, but continues to demand that the state perform its duties unilaterally to the "deviants".

A criminological portrait of a criminal who evades from conscription for mobilization has been formulated: as a rule a law-abiding person of a male article aged between 18 and 35 who has either a vocational or secondary education is a law-abiding person, is a representative working professions or being able to work, does not work anywhere, but does not study, committed the crime for the first time and is characterized by a positive attitude to the law and the state, but does not want to fulfill the duty of defense the state.

The most common reasons for avoiding conscription for mobilization have been established: 1) the reluctance to protect the country due to the failure of

the government to fulfill its responsibilities regarding a proper standard of living; 2) fear of real threat to be killed during the ATO; 3) others (it is difficult to systematize them, since the courts do not indicate them in their sentences, and the allocation of a separate motive is made on the basis of study of all materials of the case).

The norms of similarity and differences between the Criminal Code of Ukraine and foreign criminal laws have been established: evasion from conscription for mobilization is a crime in most post-Soviet countries, while in other countries criminal mobilization awards are not subject to criminal law, but processes that provide it. Individual countries generally do not envisage such a norm, while some contain general norms with a clear definition of the concepts of "wartime", "enemy" and others.

It is proposed to supplement the disposition of part 2 of art. 336 of the Criminal Code of Ukraine concerning evasion from conscription for mobilization during martial law; sanctions of both parts are supplemented with punishments in the form of fines, public works and restraint of liberty.

The expediency of supplementing part 3 of art. 336 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for a special type of exemption from criminal liability and part 3 of art. 26 of the Law of Ukraine "On Mobilization Preparation and Mobilization" concerning the mandatory condition for such a release is released as a refund of funds spent by law enforcement agencies, military commissariats and the court at all stages of criminal proceedings.

Arguments regarding the ungroundedness of allegations made by certain scholars and public figures on the illegality of the four waves of partial mobilizations announced by the decrees of the President of Ukraine and, consequently, unlawful application of art. 336 of the Criminal Code of Ukraine – existing conflicts and gaps of legal regulation in this area are proposed to be decided on the basis of the constitutional principle of the rule of law as the fundamental principle for the administration of justice in Ukraine.

The provisions of the science of criminal law regarding the need to take into account the historical experience of legal regulation of social relations during the development and adopting of new criminal laws have been improved.

The doctrinal position on the criteria for distinguishing evasion from conscription for mobilization from related offenses and administrative offenses, primarily for the subject of a crime, has been developed.

The authors have found out that art. 336 of the Criminal Code of Ukraine became a "change-over coin" in the achievement by law enforcement of performance indicators – in fact, the norm does not fulfill the protective and educational function of criminal law, and is secure in relation to those who apply it.

Keywords: crime, composition of crime, punishment, mobilization, prizes, evasion from conscription for mobilization, armed forces, military aggression, exemption from criminal liability.

Навчальне видання

Українською мовою

Шаблистий Володимир Вікторович

Александрова Анастасія Юріївна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ

Монографія

Відповідальний редактор *Біла К. О.*
Коректор *Грунтова В. Ю.*
Технічний редактор *Біла К. О.*
Дизайн обкладинки *Дем'янчук М. О.*

Підписано до друку 30.05.19. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Гарнітура – Times. Спосіб друку – плоский.
Ум. друк. арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 9,45. Тираж 90 прим. Зам. № 0519-03/4.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.09

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49000, м. Дніпро, пр. Д. Яворницького, 111, оф. 2
+38 (099) 7805049; +38 (067) 2100256
www.impact.dp.ua e-mail: impact.dnepr@gmail.com